



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Museerne Helsingør · Årbog 2018



Museerne Helsingør
Årbog 2018

Museerne Helsingør

Årbog 2018

Museerne Helsingør – Årbog 2018

Grafisk tilrettelægning: Eva Arnsfelt

Redaktion: Bente Thomsen

Udgivet 2019 af Museerne Helsingør
og Helsingør Museumsforening

Trykt hos Nofoprint, Helsingør

Skrift: Times New Roman
Papir: MultiArt Silk 130 g

Oplag: 700 eksemplarer

ISSN: 0108-0393

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

Aftryk i referat af årbogens artikler er tilladt, når årbogen angives som kilde og et eksemplar af aftrykket sendes til Helsingør Kommunes Museer.
Ved aftryk i større omfang må forfatterens accept indhentes gennem museerne.

Omslagsbilledet:

Søofficer J.J. Bruun, 1757. Privateje.

Indhold

Helsingørs befolkning under pestårene 1710-1711 <i>Af Karl-Erik Frandsen</i>	7
Marienlyst – Jardin og Helsingør <i>Af Ulla Kjær</i>	22
Dagligliv og brudefærd i Helsingør i parykkernes tid <i>Af Jakob Seerup</i>	44
Francisco de Mirandas besøg i Helsingør 1787 <i>Af Lars Bjørn Madsen</i>	57
Biskop Mynsters visitatser af kirker og skoler i Helsingør og omegn <i>Af Bente Thomsen</i>	80
75-året for redningen af de danske jøder oktober 1943 <i>Af Jørn Duus Hansen</i>	87
Årsberetning for Museerne Helsingør 2018 <i>Af Maibritt Bager</i>	116

Helsingørs befolkning under pestårene 1710-1711

Af Karl-Erik Frandsen

Byen i begyndelsen af 1700-tallet

I slutningen af 1600-tallet var Helsingør kommet sig nogenlunde efter den svenske besættelse 1658-60 med hård beskatning og udskrivninger af mandskab til flåden under Skånske Krig 1675-79, da nye ulykker brød ind over den i forvejen hårdt plagede lille by ved Sundet.

Under Store nordiske Krig 1700-20 blev Helsingør igen bebyrdet med store indkvarteringer af soldater. Det blev endnu værre, da Frederik 4. besluttede sig for at udnytte Karl 12.s store nederlag til Peter den Store ved Poltava i juni 1709 og lod den danske hær foretage en landgang ved Råå i Skåne, som delvis blev besat. Men det varede kun til februar 1710, da den danske

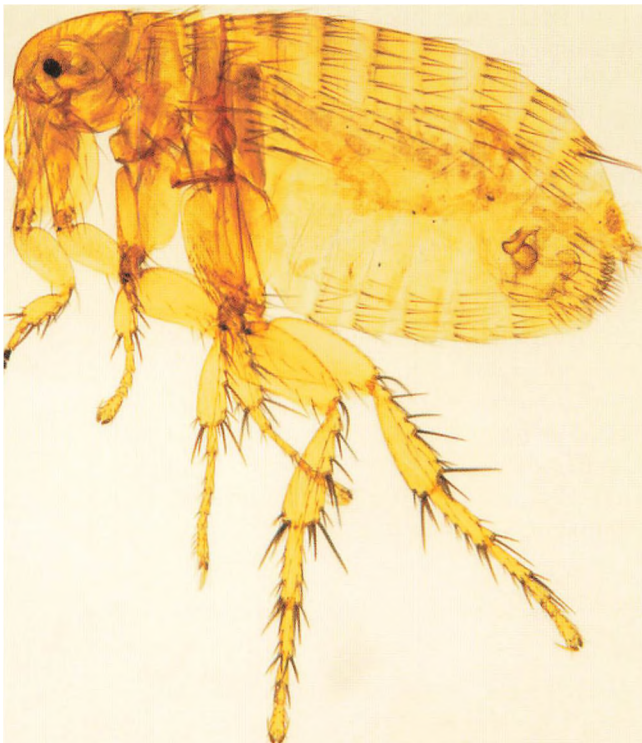
hær katastrofalt blev slået af Magnus Stenbock i slaget ved Helsingborg. De sørgelige rester af hæren (uden artilleri) flygtede over Sundet til Helsingør, hvor soldaterne blev indkvarteret hos borgerne og på lazarettet. De var ikke alene sårede og forkomne, men med sig bragte de også den smitsomme og dødelige sygdom plettyfus, (Typhus exanthematicus) som hurtigt bredte sig over hele byen. Sygdommen skyldes nogle små bakterier: rickettsier, der spredes via lus. Den optrådte især i forbindelse med krige.

Næppe havde denne epidemi raset ud, før en endnu farligere sygdom, byldepesten, nærmede sig fra Østersøen. Pest skyldes en bakterie *Jersinia Pestis*, der forårsager sygdom hos rotter. Alle rotter har i deres pels lopper, som bliver smittede af rotterne. Når rotten dør, springer loppen videre til den næste vært, f.eks. et menneske. Loppen er fyldt med det inficerede blod, og når den bider et menneske, bringer den *Jersinia Pestis* videre til menneskets blod.

De fleste af de smittede mennesker fik store sorte bylder på kroppen samt i anus og vagina, havde voldsomme smerter og døde i løbet af kort tid som følge af blodforgiftning. Først i slutningen af 1800-tallet fik man virksomme antibiotika mod pesten. Netop i Helsingør har det meget overraskende vist sig, at dygtige pest-barberer faktisk med en vis succes kunne bortskære byldeerne på et tidligt stadium, således at en del af de syge kom sig.

Der er en omfattende litteratur dels om pest i almindelighed og dels om pesten i Helsingør 1710-11 både på engelsk og dansk, hvoraf et udvalg er anført i litteraturlisten.

Siden 1702 havde pesten hærget i Østersøområdet og blev med de marcherende hære og store mængder af flygtninge spredt over hele regionen. I 1710 kom epidemien til Stockholm,



Pestloppe. Kilde: Wikimedia Commons. Zoologische Staatssammlung München.

og der er næppe tvivl om, at den derfra kom med et hollandsk skib til Helsingør. Her gik en passager i land; han indlogerede sig på et af byens bedste værtshuse, nemlig hos Johann Daniel Burghoff i Strandgade nummer 91, hvilket var lige ud til havnen.

Manden var rask, da han kom, men efter et par dage erklærede han selv, at han følte sig syg. Han blev straks beordret til at flytte over til færgemand Lodvig Douw på den anden side af gaden (Skibsklarerergården). Her døde han den 1. oktober, og på hans lig fandt man sorte pletter.¹



*Kort over Helsingør omkring år 1700. De røde prikker markerer bopælen for de første døde i vinteren 1710/11. Karantænehusene lå på Sanden og ved Trykkerdammen.
Kort: Torben Bill-Jessen.*

Myndighederne reagerede ikke på dette, selv om nogen må have vidst det. De reagerede heller ikke på, at der var mistænkelige dødsfald i de omkringliggende huse og gader.

Det var først den 8. november 1710, at nyheden herom nåede til politimester i København Johan Bertram Ernst. Han underrettede straks Poli- og Kommercekollegiet, der var datidens Sundhedsministerium, der forespurgte Sundhedskommissionen i Helsingør, som imidlertid hævdede, at alt var roligt i byen. Det var faktisk også først efter den 1. december, at der viste sig klare tegn på en smitsom epidemi i fiskerlejet Lappen lige nord for byen, men først den 10. januar kunne byens to læger, Westphalen og Heinichius, tage sig sammen til at meddele kollegiet i København, at der på Lappen var *Pestis sævissime grassans*.²

Pestens forløb er fyldigt beskrevet i litteraturen, så jeg skal her begrænse mig til at nævne, at der ifølge kirkebogen fra Sct. Olai blev begravet 1.307 personer i perioden fra 3. november 1710 til 11. december 1711, men tallet er selvfølgelig usikkert. Det er endnu værre for Sct. Mariæ, hvor begravelseslisten er meget mangelfuld, men tallet var nok omtrent 500 begravede i 1711. I betragtning af at der næppe boede mere end godt 3.000 indbyggere samt de indkvarterede soldater i Helsingør, så har det været en ganske voldsom reduktion af befolkningen.

Sundhedsvæsenet i Helsingør var for så vidt ganske godt organiseret:

Sundhedskommissionen var oprettet i 1709 og bestod af følgende medlemmer:

Kommandanten på Kronborg: H.E. von der Pforten. Han døde i 1710 og blev efterfulgt af generalmajor Christian Rodsteen.

Noter:

¹ RA, Helsingør Magistrat, Sundhedskommissionen 1711 bd. I fol. 90 f.

² En meget voldsom smittende pest.

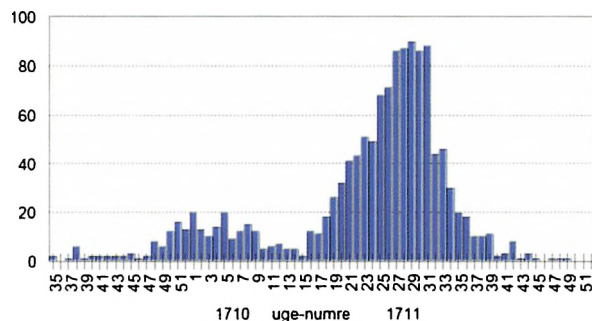
Borgmester Baltzer Garben. Han var gammel og senil og blev i 1711 efterfulgt af rådmænd Cordt Fahrenhusen (som længe havde været den egentlige leder af bystyret).

Justitsråd Stephan Kinckel. Han var direktør for Øresunds Toldkammer og meget aktiv i Sundhedskommissionen.

Efter kgl. ordre af 10. januar 1711 indtrådte i Sundhedskommissionen Gregers Rømer. Han var vicebranddirektør i København og blev med det samme leder af kommissionen.

Sundhedskommissionen har efterladt sig et enestående godt arkiv med protokoller over mødereferater, indkomne breve og kopibøger over udgående breve. Byen var delt i 4 kvartierer hvert med sin barber. Og fra hver barber er bevaret sygelister for perioden 6. juni til 9. oktober over besøgene i de enkelte huse med syge beboere med beskrivelse af sygdommen hos de enkelte patienter. Kun fra Danzig (Gdansk) i Polen findes der et tilsvarende kildemateriale.

Centraladministrationen i København (Politik og Kommercekollegiet) tog sandelig situationen med den største alvor. Den 25. maj 1711 bestemte en kongelig bekendtgørelse, der blev opslået overalt i byen, at Helsingør og den nærmeste vestlige omegn blev afskåret fra omverdenen med en militær bevogtning. Byens borgere og regimentet, der var flyttet til en teltlejr i Grønnehave uden for byen, blev forsynet via et særligt torv ved Egebæk, hvortil omegnens bønder bragte fødevarer, der blev solgt til kontrollerede priser



Begravede pr. uge fra Skt. Olai Kirke for slutningen af 1710 og hele 1711.

til byens borgere og regimentet. En omfattende protokol registrerede alle transaktioner. Der var ingen synlige tegn på sult i byen, heller ikke hos de fattige, og det var jo lidt af et kunststykke.

Isolering af de syge fra de raske var i praksis det eneste virksomme middel mod pesten. Det synes faktisk også at have haft en vis effekt. Omkring den 9. oktober var pesten forbi, men først den 26. december ophævede kongen blokaden.

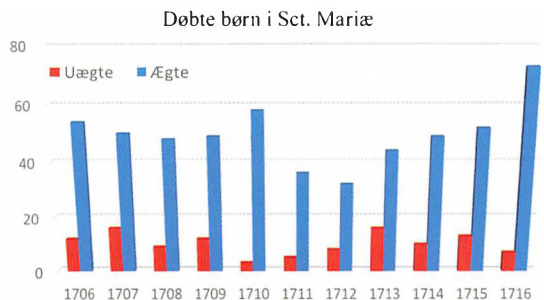
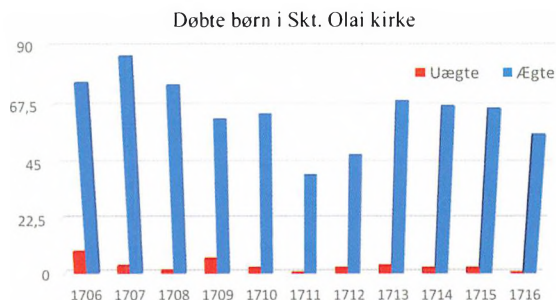
Dagligliv i Helsingør i pestårene

Mens selve epidemiens forløb og de sundhedspolitiske afværgeforanstaltninger er fyldigt beskrevet, er der ikke gjort så meget ud af at undersøge, hvordan den brede befolkning havde det under pestårene. Kort sagt: søgte de trøst over alle deres døde slægtninge og venner ved hor, druk og slagsmål, eller trak de sig tilbage til alkoven og angrede deres synder? Det er jo lidt svært at kvantificere disse handlinger, og i hvert fald er det klart, at vi kun ved noget om dem, hvis de blev registreret og evt. dømt officielt og indført i protokollerne.

Lejermål og uægte børn

Ved lejermål forstås man et samleje mellem to personer, der ikke er gift med hinanden. Det var forbudt, men blev i praksis først strafbart, hvis resultatet blev et uægte barn. Når kvinden lod sit barn døbe, havde hun pligt til at opgive faderens navn (hvilket hun altid gjorde). Desuden skulle både manden og kvinden så åbenbart skrive i kirken foran hele menigheden og bekende og angre deres synder. De fik derefter af præsten forladelse for deres synder. Det gjorde de fleste af kvinderne, mens fædre normalt var bortrejste eller ikke kunne findes.

Men derefter tilkom det den verdslige arm i henhold til Danske Lov at straffe synderne. I Helsingør som i de fleste andre byer, blev retfærdigheden håndhævet af byfogeden, som sammen med byskriveren og 4 udvalgte mænd ledede bytinget.



Ægte og uægte børn døbt i Helsingørs to sogne 1706-16.

Byfogeden var i disse år Gregers Larsen Hvid og byskriver var Niels Bolt. Når disse selv var involveret i retssager, blev Johan Daniel Burghoff og rådmand Cort Fahrenhusen beskikkede som henholdsvis sættemøder og byskriver.

Som det fremgår af fig. øverst på siden, så svingede andelen af uægte børn en hel del igennem disse 10 år. I 1707 og 1713 udgjorde de uægte børn i Sct. Mariæ omkring 25 % af alle dåbshandlinger (illegitimitetskvotienten), og det er et højt tal i forhold til landsgennemsnittet. Omvendt så var tallene lave i 1710 og 1712 og 1715 (5, 2 og 2 %). I det hele taget var fødselstallene lave i 1711 og 1712 i begge sogne, hvilket er meget forståeligt.

Generelt var illegitimitetskvotienten meget lavere i Skt. Olai end i Sct. Mariæ. Kun i 1706 var den på 11 % og, hvad der er meget bemærkelsesværdigt: I 1711 blev der ikke døbt et eneste uægte barn i Skt. Olai, og i 1710 og 1712 kun 2. Kirkebogen siger det klart: »Udj forgangen Aar 1711 ere ingen uegte Børn bleven døbte her i Skt. Olai Kirke.« Underskrevet Helsingør den 31. december 1711 af Hans von Worderen. Så der er al mulig grund til at glæde sig over, at dyden sejrede over synden. Men pastor Wøldike forkyndte da også hver eneste søndag fra prædikestolen, at synden var årsag til, at Herren i sin vrede straffede de syndige folk med pesten og andre plager.

Forskellen mellem de to sogne skyldes sikkert, at en stor del af menigheden til Sct. Mariæ bestod af soldater.

Hvem var synderne? For kvindernes vedkommende var det uden tvivl ugifte tjenestepiger. Mange af dem kom fra Skåne. Mændene

i Skt. Olai sogn var hovedsagelig tjenestekarle i de samme gårde som pigerne, mens det som nævnt var soldater i Sct. Mariæ dels fra garnisonen på Kronborg og dels fra indkvarterede tyske soldater.

Ud over kirkebøgenes oplysninger om dåb og offentligt skrifte er vi i Helsingør så heldige også at have Justitsprotokollens oplysninger om det forhør og efterfølgende dom, der skete på Bytinget, og ydermere regnskaberne for de bøder, som de skyldige i lejermål betalte til byfogeden, hvoraf halvdelen skulle gå til statskassen via Amtmanden på Frederiksborg og halvdelen til byfogeden. Vi er ydermere så begunstigede, at disse regnskaber blev indsendt til Rentekammeret i København til revision, og disse reviderede regnskaber er også bevarede med kammerets anmærkninger, f.eks. hvis der manglede 2 mark eller 4 skilling (1 rigsdaler (rdl.) à 6 mark à 16 skilling).

Så det er relativt nemt at følge den enkelte pige og hendes uægte barn samt undertiden også den udlagte fader. Danske Lov fra 1683 sagde klart, at moderen til det uægte barn skulle straffes med en bøde på 6 rdl. Det svarede til omkring ét års løn, så det kunne hun meget sjældent. Derfor skulle hun straffes på kroppen med et antal dage i arresten på vand og brød sammen med sit barn.

Der er i denne periode ikke et eneste tilfælde af gentagne lejermål af den samme kvinde, men i sådanne tilfælde var straffen både fængsel på vand og brød og stryging (piskning) ved byens kag og eventuelt udvisning af byen.

Fædrenes bøde var 12 rdl. Og det var der en hel del, der kunne betale evt. i form af udpant-

ning i sit bo. Soldater var straffrie for det første lejermål, men derefter blev de underkastet den militære retspleje, og den var ikke blid.

I stedet for at præsentere statistik, vil jeg i det følgende gengive nogle få konkrete eksempler på lejermål og deraf følgende dåb af uægte børn og offentligt skrifte af forældrene (i hvert fald moderens) og den derpå efterfølgende verdslige straf.

Skt. Olai sogn 1710

De første oplysninger om denne sag er fra Skt. Olais kirkebog den 16. april 1710,³ da Anne Olufsdatter, barnefødt i Helsingborg, fik sit uægte barn til dåben, kaldet Laurids. Hun var besøvet på Teglgården her ved byen af en skriverkarl ved navn Christian Johansen Fritz. Forseelsen skete, da de begge tjente amtsforvalteren Jens Madsen på Teglgården. Hun var i Rønno Petersens hus i Brøndstrædet.

I byfogedregnskaberne i begyndelsen af 1710 er indført, at efter en udskrift af Skt. Olais kirkebog har Qwindfolcket Anne Olufsdatter begået lejermål med en skriverkarl Christian Johansen Fritz. Mens som dette menneske (Anne) har været ussel og arm, og intet til bødernes betaling har været hos hende at komme, så er hun med fængselsstraf på kroppen efter loven at forse.

Af byfogdens regnskaber fremgår det, at den 27. oktober 1710 blev af arresthuset opkaldet Anne Olufsdatter, som har begået leyermaal med Christian Fritz. Hun var ussel og arm og havde intet at betale til kongens bøder, hvorfor hun blev indsat igen i arresten at pligte med kroppen (vand og brød).

I et bilag til byfogedregnskaberne har amtsforvalter Jens Madsen over Kronborg Amt og boende på Teglgården attesteret: At den person, Christian Johansen Fritz, som blev udlagt at have begået lejermål med Anne Olufsdatter, tjente hos mig i året 1709 tillige med bemeldte Anne Olufsdatter, som dog kom af min tjene-ste Michaeli 1709 og Christian Fritz ultimo december samme år, da han oprejste til København. Om foråret 1710 begav han sig på HM's Orlogsflåde som skibsskriver. Siden hvilken

tid man intet vist, hvor han sig haver opholdet, har erfaret. Men han siges at være død 1711 i Contagionen (pesten) i København. Jeg kan altså bekræfte, at byfogeden ikke har fået lejermålsbøder af ham.

Underskrevet *Jens Madsen*

De sidste oplysninger i sagen fremgår af kirkebogen den 2. januar 1711: Da indstillede Anne Olufsdatter, barnefødt i Helsingborg, sig til offentligt skriftemål for sin forseelse imod det 6. Bud begået med Christian Johansen Fritz.

Desværre fremgår det ikke af kilderne, om den stakkels Anne virkelig sad i arresten i Helsingør sammen med lille Laurids fra april 1710 til januar 1711.

Fra Sct. Mariæ kirkebog 1709⁴ (opslag) skal følgende eksempel gives:

12. april 1709. Lucia Gudmanns Tochter, hat öffentl. Kirchen Buse gethan (offentligt skrifte), da sie sich wieder das 6. Gebot gröblich versündet hat. Zum Vater angeklaget Oluf Petersen einem Kutscher so bey den hr. Generalmajor von der Pforten diente.

I margin er skrevet: *adhuc prægnans*. Hun var altså tydeligt gravid. Hvornår fødslen fandt sted ved vi ikke, men altså efter 12. april og før 17. maj.

17. maj 1709. Døbt Sven, unecht. Parentes: Oluf Petersen ein Kutscher (kusk) og Lucia Gudmanns Tochter. Logiert auf der Hammermühle bei ihren Vater Gudmann, einen Müller.

Først i februar 1710 kom sagen for bytinget. Johan Daniel Burghoff var sættemommer. Han beviste ved kaldsmændene at have inciteret Oluf Pedersen, tjenende hos højædle og velforne H. General Major Pfordten for retten dom at lide, for lejermålsbøder han efter loven

Noter:

³ Opslag 477.

⁴ Opslag 518.

er pligtig at svare, ved den forseelse han med Lucia Andersdatter skal have begået. Hvorefter byfogeden til kongelig majestæts bøders Indhentelse var forårsaget at sætte i retten med påstand, at Oluf Pedersen skal betale sine bøder så vel som processens omkostning, ellers at pligte (lide) med kroppen.

Oluf blev af byfogeden 3 gange lydeligt på-råbt, men ingen på hans vegne meldte sig. Sagen blev udsat til nærmeste tingdag, hvilket var meget normalt.

Den 19. maj 1710 blev der endelig afsagt dom i sagen. Såsom kongelig majestæts byfoged hr. Gregers Larsen Hvid på kongens vegne lovlig søger og tiltaler Oluf Pedersen, tjenende nu om stunder for kusk hos ved døden afgangne salige hr. General Major og Kommandant på Kronborg von der Pfortens efterleverske for lejermåls bøder, eftersom han haver beligget Lucia Gudmannsdatter, som haver udlagt hannem at være fader til hendes unge barn efter en af byfoged Gregers Hvid i retten produceret af den tyske kantor Christoph Pfaffendorph ud-givne Attestats videre formelder dat. 24. marts.

Men da samme Oluf Pedersen efter given kald og varsel ej heller efter de hannem til overflødighed givne forelæggelser, hverken selv er mødt eller nogen på hans vegne til genmæle ladet møde, hvorved han sig kendeligen for sigtelsen for skyldig giver: altså vides her udi retten at kende, at bemeldte Oluf Pedersen bør til byfoged-bøder 24 lod sølv efter loven, som er 12 rdl. tillige med processens omkostning 2 rdl. inden 15 dage at betale uden rettens videre befordring, som vedbør.

I byfogedregnskaberne er der dog ingen indtægter fra bøder betalt af hverken Lucia Gudmannsdatter eller Oluf Pedersen. Sagen er for så vidt typisk, som at den udlagte fader bare bliver væk fra bytinget, og der er tilsyneladende ingen, der prøver at finde ham. Det er lidt mere underligt, at moderen og sikkert også den lille Sven som er hjemme hos morfar, der er møller på Hammermøllen, ikke bliver presset til i det mindste at møde for bytinget, og at mølleren ikke bare betaler de 6. rdl., som dog for ham ikke var nogen formue.

De næste eksempler er også fra *Sct. Mariæ kirkebog men fra 1711*⁵

10. maj 1711: *Caspar Wollenburg. Unecht.* Forældrene var Caspar Wollenburg, Canonier aus der Printz in Preussen und das Mädchen Elisabeth Nielstochter.

14. maj 1711: *Dåb af Barbara. Unecht.* Forældrene var Vincent Eisermann, soldat under Major Olufs kompagnie, og Engel Peterstochter i hr. assessor Arentsens hus ved den nye kirkegård.

15. maj. Offentligt skrifte af enken Karen Ambjørnstochter, fordi hun havde syndet mod det 6. Bud og udlagde Johannes Forkamm fousillier (infanterist) under major Manteuffels kompagni.

21. maj. *Dåb af Carl.* Uægte barn af Karen Ambjørnstochter og Johannes Forkamm. Det er usædvanligt, at det offentlige skrifte sker før den egentlige dåbshandling, jvnf. dog ovenfor.

23. dec. *Dåb af Anna Margarethe.* Unecht. Forældre: Johan Johan Olsen, Soldat. Mater: Gretschou Schou.

Der er en mærkelig uoverensstemmelse mellem ovenstående indførsler fra kirkebogen og nedenstående post i byfogedregnskabet, der citerer en attest udskrevet af kantoren ved Sct. Mariæ.

»In dem vorigen 1711 Jahr, als in welchem die Contagion hieselbst grassiret ist laut unsers Teutschen Kirchenbuchs nur ein unechtes Kind am 10. May getauft worden, dessen Mutter Elisabeth Niels Tochter von einem Soldaten Nahmens Caspar Wollenberg geschwängert, nach Aussage der Wehmutter [jordemoder] in dem Wachenbett [barselsseng] an der Seuche [pesten] gestorben.

Helsingør 31. Dec. Ao. 1711

J. Matthias. Cantor.«

Noter:

⁵ Opslag 523.

Hun blev begravet den 1. juni. Der var dog tre andre uægte børn, der blev døbt i Sct. Mariæ i 1711 og udtrykkeligt indført i kirkebogen: Barbara, Carl og Anna Margrethe, og hvorfor kantoren udelader disse i sin attest er meget mærkeligt.

Ingen af disse forældre kom åbenbart for Bytinget. Om årsagen hertil kan man kun gætte. Det kan jo være, at byfogeden og hans folk i denne tid har haft andet at gøre end at opspore lejermåls-forbrydere.

Derimod var der ingen dåbshandlinger af uægte børn i Sct. Olai kirke. Det bekræfter både kirkebogen, justitsprotokollen og byfogedregnskaberne. Så her må dyden endelig have sejret over synden!

Vold og stridigheder

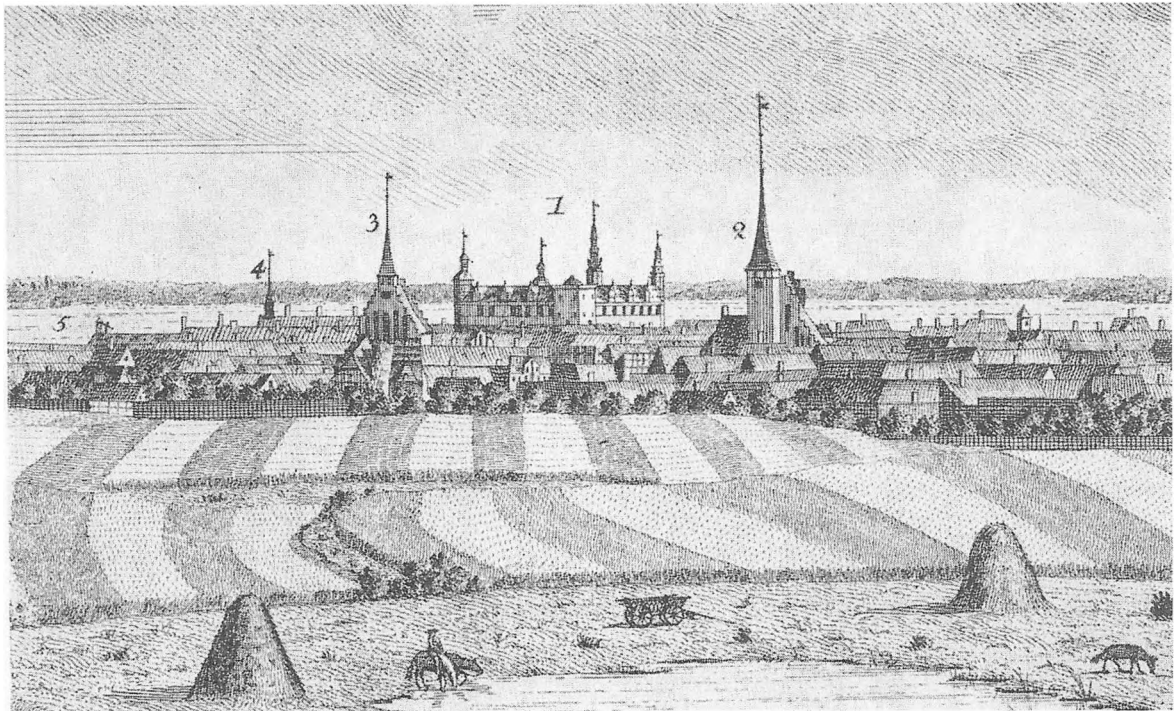
I en havneby som Helsingør var der naturligvis mange slagsmål, men det var langt fra alle, der kom for bytinget. Årsagen var den enkle,

at i det mindste en af parterne var sejlet væk igen efter få dage. Jeg har også kun fundet et enkelt mord i perioden, og det var tilmed en kvinde, der ved et vådeskud skød en mand. Det var Anne Cathrine Nielsdatter, Svend Andersen Østergårds hustru, der i sit eget hus den 14. marts 1710 med en pistol skød løjtnant Belows tjener Niels Sørensen.

Magistraten vurderede, at hun ikke vidste at pistolen var ladet, og at hun derfor skulle fritages for straf. Dog blev hun dømt til at deponere 20 rdl. til den afdødes arvinger. Der var dog nok ikke nogen, for beløbet er optaget som en indtægt i de reviderede regnskaber.

De fleste slagsmål skete på et af byens utallige værtshuse, og det var oftest mellem byens egne borgere, men med ret bagatelagtige følger, hvoraf i det mindste nogle gav anledning til mange sider i justitsprotokollen med efterfølgende antiklimaks: et forlig mellem parterne.

Ofte var militærpersoner (officerer og underofficerer) involveret i disse episoder, og det



Helsingør fra landsiden 1754. Kobberstik af Hans Quist, efter Bruun.

var ikke så mærkeligt. I byen var indkvarteret Jyske Infanteriregiment (dels udskrevne bønderkarle og dels hvervede) under kommando af generalmajor Ingenhaven. Om de også blev stævnet for en militær domstol vides ikke.

I betragtning af den meget alvorlige sundhedsmæssige situation besluttede den lokale Sundhedskommission den 8. maj 1711, at hele Jyske Infanteriregiment inklusive kvinder og børn, der hidtil havde været indkvarteret hos borgerne, skulle rykke ud til en teltlejr nordvest for byen. I betragtning af at mindst 50 % af alle dødsfald i Helsingør siden nytår 1711 tilhørte militæret med familier, var det på høje tid at den beslutning blev truffet. Herefter var ingen stridigheder, hvori militærpersoner var involveret.

Også syge soldater skulle blive i lejren i et særligt hospitalstelt og ikke som hidtil behandles i et lazaret ved Trykkerdammen syd for Svingelen.

En anden, men meget lille befolkningsgruppe, som påfaldende hyppigt var involveret i tumulterne på værtshusene var musikanterne. En stadsmusikant var en kongelig udnævnt embedsmand. Musikanter tilhørte ydermere et lav, hvor man først var lærling, siden svend og til sidst mester og måtte gifte sig.

Jens Norstrøm var født ca. 1665. Han blev svend hos Anders Jacobsen Kore i Helsingør 1692-97, og blev begravet 25. april 1718 fra Skt. Olai Kirke. Norstrøm var sammen med Anders Kore kgl. privilegeret stadsmusikant for Kronborg og Helsingør Amter.⁶

Det havde længe været en tradition, at kongen for Helsingør beskikkede en stadsmusikant og undertiden gik imod magistratens valg. Det var således tilfældet 1718, da Norstrøm var død, og magistraten ville have en af Norstrøms svende, mens kongen foretrak en oboist fra Livgarden.

Musikanternes opgave var at spille til officielle begivenheder som bryllup, begravelser og militære parader. Men vi kan se, at i hvert fald Jens Norstrøm havde til opgave sammen med sine sønner at ledsage fulde militærpersoner om natten gennem byen og derefter un-

derholde dem på tvivlsomme værtshuse. Det er tydeligt, at dette kunne være risikabelt, men det var sikkert også profitabelt. I hvert fald klagede Norstrøm i 1700 over, »fire fuskere, der spillede i byens værtshuse og på gaderne, om natten også til »grassatgang«, samt på landet til bryllupper, barsler og fæstensøl«. Magistraten gav fuskerne en alvorlig advarsel, og gav stadsmusikanten ret til at arrestere de pågældende samt deres instrumenter.⁷

Sagen om »grassatgang« 20. maj 1710

Prokurator Niels Hammer på vegne af Christen Christensen Berg anklagede den 16. juni 1710 kaptajn Mitzløw for voldeligt overfald, som fandt sted den 20. maj 1710 i Eilert Scherrings kælderværtshus. Vidner var bl.a. stadsmusikanten Jens Norstrøm og begge hans sønner Borchert og Anders Andresen.

Så mødte i egen person stadsmusikant Jens Norstrøm som tilstod, at han den 20. maj 1710 om morgenen mellem kl. 4 og 5 var inde på Eilert Scherrings kælder og da samme tid gjorde musik for kaptajn Mitzløw sammen med sine sønner og gjorde opvartning. Han blev spurgt om han samme tid så, at Christen Christensen Berg og kaptajn Mitzløw kom med hinanden i stridighed, og hvorledes det gik til?

I retssagen svarede Norstrøm, at da de gik en promenade på gaden sammen med Mitzløw, så han, at Christen Berg kom dem eftergående, og da de efter kaptajnens ordre indgik udi Eilert Scherrings hus, kom Christen Berg lidet efter ind til dem i stuen og satte sig ved bordet nederst ved døren og lagde den ene fod på bænken. Både han og kaptajnen syntes at være meget fulde.

Så spurgte kaptajnen Norstrøm: Hvad er det for en karl? Svaret var: Han er en fourage-skriver, som tjener under forvalteren. Mitzløw

Noter:

⁶ Jens Henrik Koudal 2000, s. 565.

⁷ Koudal 2000, s. 333.

sagde: Jeg kan gå i kompagni med hans herre men ikke med hans tjener. Så sagde han på det tyske sprog: Den karl må have et par Ørefigen, han ser mig så underlig eller desperat ud.

Så gik kaptajnen hen til Berg og havde de nogen ordvexling sammen, men ordene kunne Norstrøm ikke høre for instrumenternes lyd. Men han så, at Mitzlów trak sin kårde ud og slog Berg oven i hovedet på hatten med adskillige slag. Berg værgede for sig med sin hård og trak sig tilbage bag bordet.

Da sagde kaptajnen til sin tjener, som stod på den anden side af bordet: Giv ham et par ørefigen! Tjeneren lod som om han slog, men

gjorde det i virkeligheden ikke, da Berg bad om nåde. Berg kom da ud under bordet på gulvet, hvor Mitzlów straks greb ham i håret og slog ham omkuld på gulvet og trak ham ud gennem stuedøren og dermed slog døren til.

Norstrøm blev spurgt, om han havde set og hørt, at Berg med ord eller gerning havde gjort noget, der kunne være grund til kaptajnens reaktion. »Nej.« De øvrige to vidner: musikantene, sagde stort set det samme. Det fjerde vidne, karlen i huset Henrik Rosbach, mente prokurator Hammer ikke skulle afhøres, fordi han endnu ikke var kommet i den fuldkomnehed, at han har været til Herrens nadver.

Det er et interessant kulturelt aspekt af disse sager, at byens officielle musikere optræder ved »grassatgang« igennem byen og ledsager officerer og frivillige på disse excesser med fuld musik. Jeg har gennemset justitsprotokolten længere frem på efteråret 1710, men ikke fundet noget, der vedrører sagen. Det eneste, der minder om sagen, foregår i hvert fald i samme hus, og omfatter nogle af de samme personer.

Slagsmålet den 23. oktober 1710

Sagen blev behandlet i retten den 10. november 1710. I byskriverens sted blev retten administreret af Hans Fahrenhusen.

Anklageren var Ludvig Ludvigsen, som bevisste at have lovligt med 14 dages varsel indstævnet *Løjtnant Wynke* under kaptajn Klinkes kompagni ved Jyske Fodregiment til vidnesbyrd at anhøre og til spørgsmål at svare angående hans ulovlige »begængelse« og overfald han har gjort den 23. oktober om aftenen omkring kl. 10 slet mod anklageren (Ludvig Ludvigsen) i Sr. Eiler Scherrings Hus. Henrik Rosbach (tjenestekarl hos Scherring), Niels Bolt byskriver m.fl. mødte som vidner uden formelt

En soldat og en matros i slagsmål på Helsingør bro. Tegning fra 1736, formodentlig udført af konsul Frederik Kaas efter maleri af ukendt kunstner. Museerne Helsingør.



at være indstævnet. Løjtnant Wynke mødte ikke og heller ikke nogen på hans vegne.

Henrik Rosbach meddelte, at han stod den 23. oktober kl. 22.30 i sin husbonds gadedør, og Ludvig Ludvigsen stod hos ham. Så kaldte Ludvig på vognmand Gustav Mensenkamp, som åbenbart gik forbi. Men løjtnant Wynke, som stod på gaden neden for trappen råbte: Mensenkamp er en Hundsfot,⁸ så svarede Ludvig, at Mensenkamp plejer at være en ærlig mand. Så for løjtnanten op ad trappen og ind i forstuen og så Ludvig i øjnene og slog ham på »Kæften«, og da Henrik fornam det, gik han ind i stuen.

Nogen tid efter kom Ludvig ind og talte med kaptajn Mitzløff, som sad ved et bord, og klagede over, at han var blevet overfaldet af løjtnant Wynke. Så kom løjtnanten også ind og satte sig ved kaptajnen og talte med ham og begærede en bouteille vin. Da gik Henrik straks ned i kælderens og tappede den.

Og da Henrik kom op med vinen, rejste kaptajnen sig med begge sine løjtnanter og gik bort, fordi han fornam, at der ville blive klammeri. Wynke var meget urolig og gav sin tjener 2 skilling, for at han skulle gå hen og købe hasselkæppe, så han kunne prygle de hundsfoter til borgere.

Senere ville løjtnant Wynke trække sin kårde mod Ludvig, men mons. Rosenkrants holdt fast på den og sagde til løjtnanten: Vil I virkelig gøre en ulykke i aften? Løjtnanten sprang op fra bordet og fløj hen til Ludvig og forsøgte at trække Ludvigs kårde op af skeden, men det lykkedes ikke, og så gik han ud af stuen.

Stadsmusikant Jens Norstrøm og hans svend Anders Andersen samt byskriveren Niels Bolt svor på, at det var gået for sig, som Henrik Rosbach har fortalt. Norstrøm tilføjede dog, at før dette skete, så var kaptajn Mitzløw i stuen sammen med 3 andre officerer, musikanterne underholdt dem, og de var lystige.

To af løjtnanterne dansede på bordet og væltede Norstrøms kande med øl, så han fik det ned ad tøjet. Han bekræfter også, at da han var gået ud på gaden, så han at en del af borgerpatruljen standsede ved rådmand Cort Fahren-

husens dør. Han hørte, at de talte om Mensenkamp, og at løjtnant Wynke kaldte ham for en Hundsfot.

I stuen forsøgte vidnerne at berolige løjtnanten, men det var helt umuligt. Han råbte, at han ville gøre en ulykke på Ludvig, *om det så skulle være med en synål.*

På bytinget spurgte Ludvig Ludvigsen vidnerne, om han efter deres mening havde givet løjtnanten anledning til dette klammeri. De svarede samstemmende: NEJ! Løjtnant Wynke var som sagt ikke mødt. Hermed sluttede bytinget behandlingen af sagen.

Sagen er lidt ejendommelig, fordi Ludvig Ludvigsen formentlig som prokurator førte mange sager for andre ved bytinget, både er anklager og selv i højeste grad part i denne sag.

Anklage mod vognmand Mensenkamp

Det var heldigvis sjældent, at byens embedsmænd var involveret i slagsmål. Men ikke desto mindre anklagede selveste *byskriveren, Niels Bolt*, som dog var en kongelig udnævnt embedsmand indstillet med anbefaling af stiftamtmanden, mandag den 9. februar 1711 den lige omtalte Gustavus Mensenkamp på bytinget for overfald.

Til at lede bytinget og dets 8 tingmænd var byfogeden Gregers Larsen Hvid, og som byskriver fungerede rådmand Cort Fahrenhusen.

Niels Bolt førte dog ikke selv sin sag, men det gjorde prokurator Niels Hammer for ham formentlig mod et honorar. Han dokumenterede, at to kaldsmænd beskikket af bytinget for 8 dage siden havde indstævnet Mensenkamp til at møde for bytinget anklaget for at have overfaldet byskriveren den 28. januar om aftenen mellem 8 og 9 slet (kl. 20 og 21) i borgeren Eggert Madsens hus uden nogen given årsag.

Noter:

⁸ Hundsfot er en hunhunds kønsorgan. Ordet blev betragtet som et meget ærekrænkende skældsord.

Desuden var indkaldt en række vidner, som blev taget i ed.

Den sigtede, Mensenkamp, erklærede, at det var helt urimeligt, at han ikke måtte få nogen prokurator til at føre sagen på hans side. Derfor bad han om udsættelse i 14 dage. Hammer protestede mod denne ganske unødvendige udsættelse, »for den anklagede er jo det danske sprog mægtig«.

Det viste sig at være sandt, for Mensenkamp deklamerede: »En fugl, som sidder i et bur, han pipper efter den musik, som bliver forpippet, lige som når en fattig mand kommer for en ret, så må han nyde assistance efter kongens forordning.«

Men byfogeden var ubønhørlig, og Hammer begyndte afhøringen af vidnerne, hvoraf Hans Philip Bradtfisch, garver, var den første. Han fortalte, at han den 28. januar var i huset hos Eggert Madsen, som nok drev et lille værtshus. Så kom byskriver Niels Bolt ind i stuen uden hat, kårde og sko, som det bestemt ikke sømmede sig for en offentlig embedsmand, men han havde dog tøfler på og begærede et krus øl.

Niels Bolt begyndte straks at skændes med vidnet om heste og hævdede, at Hans Philip ikke kunne forstå »Rechts eller Links« at tumle en hest, og at vidnet gav sin hest kanelbark at æde, mens Niels Bolt gav sin hest havre. Da gik garveren straks ud på gaden at slå sit vand af. Mensenkamp trådte ham på foden, og da han ville ind igen, skete det først efter nogen tid, for døren var blokeret.

Da sagde Mensenkamp til ham: »Se hvor byskriveren er faldet og har stødt sig, men han har også drukket 2 krus øl.« Vidnet så, at Niels Bolt var blodig i panden, han tog et spejl og tørrede sig i ansigtet, og så drak vidnet byskriverens skål.

Prokurator Hammer spurgte vidnet, om Mensenkamp havde truet ham med en ulykke, hvis han sagde sandheden i sagen. Svaret var nej, men han havde heller ikke hørt et ondt ord mellem Mensenkamp og Bolt.

Der blev afhørt flere andre vidner, som dog ikke bragte noget væsentligt nyt. Ingen af dem havde direkte set Mensenkamp overfalde Bolt, men også pigen Kirstin Børgesdatter, der bar

øl op fra kælderen, kunne først ikke komme ind igennem døren, da den var spærret.

Til sidst spurgte Hammer Mensenkamp på Bolts vegne, om han vil aflægge højtidelig ed på, at Bolt selv ved et fald har pådraget sig skaden i hovedet. I så fald vil Bolt tilbagekalde anklagen og den begyndte proces »revocere«, således at sagen er ophævet.

Men det ville Gustavus Mensenkamp nu alligevel ikke og tilføjede, at den aften var både han og byskriveren i Eggert Madsens hus godt beskænkede.

Sagen kom igen for bytinget lige efter påske. Nu havde også Mensenkamp fået sin prokurator nemlig Peter Nicolaj Møller. Uden nogen begrundelse holder sagen op med at forekomme i tingbogen, efter at have været behandlet eller nævnt på 10 tingdage, så det er nok endt med et forlig. I hvert fald ved vi jo, at der ikke blev betalt en eneste sagsfaldsbøde i 1711.

Selvfølgelig var det groft, at vognmand Gustavus Mensenkamp overfaldt rådstue- og byskriver Niels Bolt på et lille værtshus, således at det blødte fra byskriverens hoved. På den anden side illustrerer sagen, hvordan bytinget ved to prokuratorer optager tingmøde efter tingmøde med tilhørende referater, for til sidst at ende med et forlig mellem parterne, således at der ikke kommer nogen bøder i hverken byfogedens eller kongens kasse. Det er nok også karakteristisk at begge parter har været mere end almindeligt berusede, og at byskriveren har været helt usømmeligt påklædt efter datidens normer.

Men trods alt er der jo lige som i de to forekrevne sager ikke sket alvorlige personskader.

Sagen om Niels Olesen. 9. februar 1711

Niels Olesen var tjenestekarl hos værtshusholder Ellert Schierning, som vi jo efterhånden kender godt. Det gav anledning til en ny sag for bytinget den 9. februar 1711: Schierning kontra Mitzlów vedr. begivenhederne i Schiernings hus den 17. januar 1711.

Hovedvidnet musikantersvend Anders Andersen erklærede, at han denne aften var i Schiernings hus sammen med stadsmusikant



Pesten i Kjøbenhavn 1711. Man bortbærer de Pestsyge.

Billedet bærer teksten: »Pesten i Kjøbenhavn 1711. Man bortbærer de Pestsyge.« Tilsvarende scener har udspillet sig i Helsingør. Kilde: Karl-Erik Frandsen.

Norstrøm og opvartede kaptajnen. Mens de gik på gulvet sagde Ludvig Ludvigsen til ham, at Mitzløw har hvervet tjenestekarlen Niels Olesen som professionel soldat til sit kompagni. Noget efter kom Niels Olesen ind fra køkkenet, gik hen til kaptajnen og lagde nogle penge på hans bord og sagde: »Der har I Eders penge. Jeg har ikke lyst at tjene.« Kaptajnen fulgte hurtigt efter Niels ud i køkkenet, og da han kom tilbage til bordet sagde han: »Er soll mir Misgenauch sein.«

Dramaet udspillede sig yderligere den 26. januar. Denne dag kl. 7 om morgenen stod Niels

Bendtsen Bødker sammen med flere andre på Torvet og overværede morgenparaden foran løjtnant Svejtzers dør. Bødkeren blev kaldt ind af løjtnanten, og mens de stod og snakkede hørte de et skrig, og da de kom ud på Torvet, så de to underofficerer gå forbi døren med Niels Olesen imellem sig. Den ene havde ham i håret og den anden om livet. Bendtsen så, at de gik med ham ned ad Strandgaden. Niels var barfodet og skreg vedvarende.

Det vides ikke, hvad der videre skete med Niels Olesen, men utvivlsomt kom han med til de store slagmarker i Nordtyskland. Måske

faldt han med ære eller også kom han hjem med livet i behold. Men han skulle nok ikke have modtaget de få daler, som kaptajn Mitzløw gav ham på værtshuset.

Det er klart, at værtshusholder Schierning blev rasende på kaptajnen for først at have lokket og siden med vold bortført en af hans bedste folk. Men det er uklart, hvordan forholdet var mellem bytinget og de militære domstole eller mellem byfogeden og generalmajor Ingelhaven. Det havde vel været naturligt, hvis regimentschefen tog sig af forbrydelser, som officerer og andre gjorde mod byens borgere.

Et indbrudsforsøg 5. august 1711

Mens der ikke var nogen alvorlige slagsmål og kun et enkelt lejermål i sommeren 1711, var der til gengæld en enkelt forbrydelse som hang sammen med de mange øde og forseglede huse, hvortil adgangen selvfølgelig var strengt forbudt dels på grund af smittefaren og dels på grund af arvingernes rettigheder til boet.

På Bytinget mandag den 17. august blev fremstillet fra byens arrest to fanger: Peder Jensen og Asmund Halversen. Det skete på foranledning af »velædle og velvise Magistratens vegne«⁹ ved prokurator Peter Nicolaj Møller, for at de kunne gøre deres forklaring og til spørgsmål at svare. Peder Jensen bekendte, at den 5. august om aftenen var han á Companie med Asmund Halversen, og at de hid og did tilsammen havde drukket nogle potter øl.

Så snakkede de om, at de måske kunne gøre noget bytte, og gik så til afdøde Jørgen Handskemagers tilspigrede hus, hvor der var et hvidt kors på døren som tegn på, at beboerne var døde af pest og at enhver adgang indtil videre var strengt forbudt.

Der opdagede de et vindue, som de kunne åbne. Peder Jensen krøb ind ad det, og Asmund fulgte efter. Peder så en del hvide skind, som lå på en kiste. Dem tog Peder, mens Asmund tog en messing gryde og en messing kedel og så krøb de begge ud ad vinduet igen og lukkede det efter sig.

De gik hen til Peder Pippers hus, men hørte alarm på døren, hvorpå de gik ud i haven. Der blev de taget af vagten og ført til arresten.

På spørgsmål svarede både Peder Jensen og Asmund Halvorsen, at de aldrig havde begået noget lignende før, og at de aldrig havde været i »Cammeraterik«.

De to kumpaner blev bragt tilbage til arresten, men blev bragt frem til nyt forhør den 24. august, hvorpå de blev sendt tilbage.

Endelig den 31. august: De blev dømt efter Danske Lov 6-14-1: Hvo som gjør Vold og Herverk, [indbrud] betale Skaden og bøde derfor uden trende fyrretyve Lod Sølv, hvilket svarer nogenlunde til 60 rdl. Det var en skærpene omstændighed, at de var brudt ind i et forseglede hus. Det var heller ikke så godt, at Peder Jensen var stukket af fra arresten, en nat hvor den kun var bevogtet af en sovende dreng.

Endnu værre var det for tyveri. Danske Lov 6-17-33: Befindes nogen med ringe Tyverij, som ej tilforn dermed er befunden, da bør han at miste sin hud ved Kagen,¹⁰ brændes på sin ryg og forvises Byen. De dømte skal betale bødlen for eksekutionen og for sagens omkostning.

Da denne dom var oplæst for »Deliquenterne«, blev de tilspurgt, om de ville appellere dommen til Landstinget. De begærede et par dages betænkningstid, hvilket blev bevilget.

De to småforbrydere blev faktisk vildledt af bytinget, hvilket formentlig vil sige byfogeden. Da de anklagede ikke tidligere var straffede for tilsvarende forbrydelser, skulle de dømmes efter Danske Lov 6-17-32, hvori der står det

Noter:

⁹ En så alvorlig forbrydelse tilkom det Magistraten (borgmester og rådmænd) at forfølge og ikke byfogeden. Det er derfor lidt mærkeligt, at de pågældende blev stævnet for bytinget, hvor byfogeden jo var dommer.

¹⁰ En stor pæl på torvet. Til den blev bundet den dømte med nøgen overkrop og pisket af bødlen indtil blodet flød.

ovenfor citerede til og med »miste sin Hud«. Men først i artikel 33 står der: »End befindes hand anden gang med ringe Tyverij, da miste sin Hud paa Kagen og brændis paa sin Ryg.«

Artikel 34 tilføjer: »Befindis hand tredje Gang, da stryges hand til Kagen, og brændis paa sin Pande.« Men det kunne blive meget værre: artikel 35: »Stæl hand fjerde Gang, da bør hand at kagstryges, og brændis med Tyvsmærke, og forskikkes til Bremmerholm, eller anden Stæds, at gaa i Jern og Arbejd sin Livs Tid.«

Men vore tyve havde jo kun gjort det én gang, og skulle derfor »kun« straffes efter artikel 32. Det er svært at sige, om det er byfogden der med vilje ville skræmme de anklagede med de voldsomme straffe, eller om det er byskriveren (der måske ikke var helt ædru), som simpelthen læste og skrev forkert fra lovbogen.

De dømte blev spurgt, om de ville appellere. De bad om et par dages betænkningstid, hvilket blev bevilget. Mandag den 7. september blev de opkaldt af arresten. De svarede, at de ville supplicere til Hans Majestæt om nåde og straffens forlindring, og imidlertid ville de søge lejlighed til sig selv at underholde.

Hvorvidt de indgav en sådan supplik, har det ikke været muligt at afgøre, men de optræder i hvert fald ikke mere i justitsprotokollen.

Ingen slagsmål

Der var næsten ingen ordentlige slagsmål i Helsingør i pestens tid; i hvert fald ingen som gav sig udslag i bøder. Men efter at pesten var klinget af, var der alligevel en konflikt mellem to af sundhedsvæsenets hovedpersoner: doktor medicina Heinickius og apotekeren Frantz Pechel. Den sidstnævnte havde tjent uhyre summer på at sælge stort set virkningsløs medicin til de syge. Heinickius var af Politii- og Kommercekollegiet i januar 1711 beordret til Helsingør som særlig sagkyndig i epidemier, og det var da også ham, der 10. januar overfor kollegiet erklærede med stor sikkerhed, at dette er virkelig pest.

For Bytinget den 15. september 1711 anklagede apotekeren ved prokurator Peter Nicolaj

Møller dr. Heinickius for overfald og klammeri den 7. september. Hovedvidnet var pigen Gertrud, som skulle til Ladegården for at købe smør. Derfor standsede hun i Parken for at skylle pengene i sit forklæde. »De ville nemlig i disse tider ikke modtage mønter, der ikke var vaskede.«

Gertrud så, at apotekeren spadserede ved Ladegården. Så kom dr. Heinickius med hest til Ladegårdens låge. De udvekslede ord, men da de foregik på tysk, forstod Gertrud det ikke. Men hun så, at de to herrer fægtede med deres kårder, Heinickius til hest og Pechel til fods. Gertrud vidste ikke hvorfor, og hvem der havde trukket først. Efter at de havde fægtet lidt, svingede doktoren sin hest, så den sprang to spring mod apotekeren, som derpå retirerede sig ind af lågen i haven. Derefter red doktoren nogle gange frem og tilbage med kården i hånden, mens apotekeren forblev i haven. Sagen endte med forlig.

Pestens følger i Helsingør

Pestårene 1710-11 var nogle meget voldsomme år for Helsingør. Dødeligheden var abnorm stor og ofte koncentreret i enkelte kvarterer i de fattigste bydele. Bekæmpelsen af sygdommene skete i snævert samarbejde med myndighederne i København ofte i form af nye forbud og påbud, som vist stort set må karakteriseres som hensigtsmæssige.

Det afgørende var at adskille de syge fra de raske, og det kunne Sundhedskommissionen faktisk gøre ved at oprette lazaretter og karantæne-lejre.

Myndighederne søgte at mindske samkvemmet mellem folk mest muligt. De syge fik udgangsforbud eller blev overført til lazaretterne. Men de raske kunne jo færdes frit, og som vi har set, var der en del, der søgte selskab tilmed under høj musik af professionelle musikere rundt omkring på byens mere eller mindre officielle værtshuse til ud på de små timer. Indtil den 8. maj hvor garnisonen, der hidtil havde været indkvarteret hos borgerne, blev udflyttet til en teltlejr, var der en del slagsmål

mellem militære og civile borgere, og vi har set et enkelt men groft eksempel på hvervning af en ung mand til regimentet.

Men det er dog meget påfaldende, at der ikke blev indbetalt én eneste skilling til kongens kasse i 1711 for lejermål eller andre strafbare handlinger. Så næsten alle borgere har sikkert siddet hjemme eller i kirkerne og bedt Gud om nåde for deres syndefulde gerninger.

Det var i øvrigt en organisatorisk bedrift, at det lykkedes, efter at Helsingør var blevet isoleret fra omverdenen den 25. maj, at få forsyninger frem til byen fra omegnens bønder, således at der i hvert fald ikke er oplysninger om dødsfald på grund af sult.

Litteratur

Karl-Erik Frandsen: Pesten i Helsingør 1711. En familiesygdom. En undersøgelse af epidemiens spredningsmønstre i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 2008:2, s. 241-60.

Karl-Erik Frandsen: *The Last Plague in the Baltic Region 1709-1713*. Museum Tusulanum Press. 2010.

Karl-Erik Frandsen: Epidemier på Sjælland og i Skåne omkring 1710. Dødelighed, køn og alder i: *Bibliotek for Læger. September 2012. 204. Årgang*, s. 213-240.

Jens Henrik Koudal: *For Borgere og Bønder. Stadsmusikantvæsenet i Danmark 1660-1800*. Museum Tusulanum Forlag. 2000.

Utrykte kilder

Hovedkilderne er kirkebøgerne for Skt. Olai og Sct. Mariæ. Dertil kommer Justitsprotokollen skrevet af byskriver Niels Bolt under ansvar af Helsingør byfoged. Den er en guldgrube og tilgængelig på nettet via www.sa.dk: Avanceret søgning. Søg i Daisy. Helsingør Byfoged. Justitsprotokol. Kopi, scannet. Arkivalieronline. Læs arkivalier. Og så er guldgruben åben lige fra 1547 til 1820, dog undertiden med vanskeligt skrift.

Byfogedens regnskaber blev indsendt til revision i Rentekammeret, i hvis arkiv de stadigvæk befinder sig som et værdifuldt supplement til Justitsprotokollen. De findes på papir i: Rigsarkivet, Reviderede Regnskaber, Købstadsregnskaber, Helsingør Byfogedregnskaber 1709-30. Pakke 139.

De viser, at kun få af de omfattende retssager gav sig udslag i en straf, som resulterede i en betalt bøde.

Endelig skal erindres om en anden vigtig kilde: Rigsarkivet, Købstadsarkiver BA-002. Helsingør Rådstue. Sundhedskommissionen 1711-1712. Nr. 1112-1115. Den indeholder bl.a. rapporterne om hver barbers sygebesøg i de enkelte huse.

Marienlyst – Jardin og Helsingør

Af Ulla Kjær

Helsingør er en af Danmarks mest internationale byer. Den fik sin storhedstid fra 1400-tallets første halvdel, da Sundtolden blev indført, og da den lå op til den stærke kongeborg Krogen på et næs ud i Øresund, havde den vand på de tre sider og i modsætning til de fleste andre byer ikke noget landbrugsområde liggende lige udenfor som spisekammer. Det betød, at dens borgere måtte satse på handelen i tilknytning

til det toldsted, hvor alle mulige nationaliteter lagde til, og at den fra første færd blev en kosmopolitisk købmandsby.

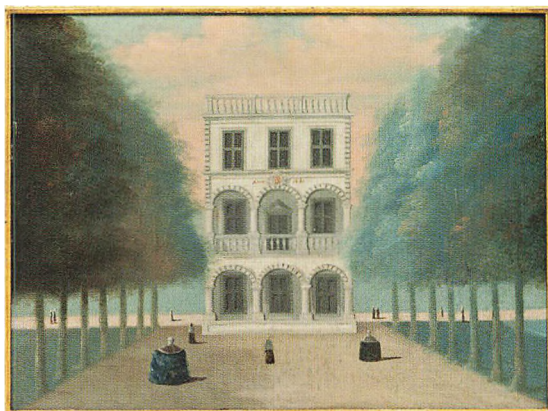
For omverdenen fik det en stor betydning, at Frederik 2. i årene 1574-85 lod Krogen omskabe til det pragtfulde renæssanceslot Kronborg. Udenlandske håndværkere strømmede til den mægtige arbejdsplads, og rygterne om det strålende værk spredtes som ringe i vandet. En virkelig verdensberømmelse blev grundlagt,



Slottet Marienlyst i Helsingør set fra haven. Foto: Roberto Fortuna 2007.

da den engelske forfatter William Shakespeare, der var 21 år gammel ved slottets færdiggørelse, små tyve år senere valgte det som sin ramme om tragedien »Hamlet«.

Kronborg var en fæstning omgivet af bastioner, men også en kongebolig, som selvfølgelig skulle have en lysthave. Nærmest slottet lå den flade, græsklædte »Grønehave«, men den egnede sig bedre som træningsplads for soldater end som et stemningsfuldt privat haveanlæg. Derfor anlagde Frederik 2. i årene fra 1576 til 1585 en lysthave omkring en kilometer fra slottet i det afvekslende terræn med gamle kystskrænter nær det kongelige staldanlæg Lundegård. I 1587 opførte arkitekten Hans Steenwinckel et tre etager højt lysthus i haven, nemlig Lundehave, som var bygget halvt ind i skrænten som en italiensk belvedere og forsynet med en balustrade omkring et fladt ud-sigtstag.



Lysthuset Lundehave ved Helsingør fra 1587. Maleri af Johannes Rach og Hans Heinrich Eegberg fra ca. 1747-50. Nationalmuseet.

Kronborgs have og det elegante lysthus var en del af oplevelsen, når gæster i årene efter Frederik 2.s død besøgte slottet. Kongefamilien selv gjorde også flittigt brug af haven og lysthuset i de første årtier af Christian 4.s regering. Kobbermøllen i Helsingør leverede således et fyrbækken af ufortinnet kobber, som skulle bruges, når Christian 4. havde natlige

sammenkomster i Lundehave. Men fra midten af 1600-tallet blev Lundehave kun sjældent benyttet, i takt med, at også Kronborg selv gik ud af almindelig brug som kongelig residens.



Frederik 5., født 1723, konge 1746-66. Portræt på Marienlyst. Foto: Roberto Fortuna 2007.

I 1658 mistede Danmark-Norge de tre sydsvenske provinser, Skåne, Halland og Blekinge. Men skønt dobbeltmonarkiet dermed ikke længere kunne hævde at beherske begge sider af Øresund, bevarede det rettigheden til at opkræve sundtold indtil 1857. I hele enevældens tid, 1660-1849, gik indtægterne fra tolden i kongens egen kasse, Partikulærkassen, der i vid udstrækning betalte for de kulturelle aktiviteter, som udgjorde hans og dermed hans rigers ansigt udadtil i form af fornem arkitektur, kunst etc. Kulturen havde et klart politisk sigte; den var så at sige et udstillingsvindue for alt, hvad den egentlige »butik«, samfundet, kunne præstere i økonomisk, teknisk og social henseende.

Men den blev hverken før eller siden brugt så præcist som under Frederik 5. (født 1723, konge 1746-66). Hans regeringstid blev et kulturelt højdepunkt i den dansk-norske enevælde og i øvrigt en af rigets mest internationalt orienterede perioder.

Blandt Frederik 5.s første gerninger som konge var, at han gjorde sin hidtidige hofmarskal, Adam Gottlob Moltke, til overhofmarskal. Moltke kvitterede ved straks at udarbejde en detaljeret plan for Frederik 5.s regering. Arbejdsfordelingen var typisk. Kongen var psykisk svag, glad for alkohol og bevidst om sin uformåenhed som den udvalgte hersker. Moltke, derimod, var robust og selvsikker, med naturlige lederevner, sans for at sno sig og en sjældent svigtende politisk tæft. De to havde kendt hinanden siden den senere Frederik 5. blev født og Moltke var page ved det danske hof, og der var opstået et ganske særegent forhold baseret på en gensidig sympati og tillid. Frederik 5. vidste ikke alt det gode, han ville gøre for Moltke for at have ham ved sin side, og Moltke, der følte et næsten faderligt ansvar for kongen, holdt fast i ham, også når han endnu engang gav efter for sine laster. Skønt Moltke var idealistisk, var han bestemt heller ikke blind for, at han takket være sin konges tjenstivrighed lidt efter fik skiftet sin oprindelige status som mecklenburgskfødt lavadelmand uden jordbesiddelser ud med en position som det dansk-norske dobbeltmonarkis mægtigste mand og største jordejer.

Under alle omstændigheder blev forholdet mellem Frederik 5. og Moltke et sjældent lykkeligt eksempel på et politisk parløb, der gavne både de involverede og deres omgivelser, her i form af hele det dansk-norske kongerige. Frederik 5. var konge af navn, men Moltke var det af gavn, og det blev Moltkes tanker om handel, industri, sundhedsvæsen og kultur, der blev søgt effektueret.

Desværre døde Frederik 5. bare 42 år gammel efter 19 års regeringstid, hvoraf de sidste fire havde været præget af, at han i november 1760 kom ud for en alvorlig rideulykke og al-



Overhofmarskal Adam Gottlob Moltke. Buste udført af J.-F.-J. Saly, set i spejl i Moltkes palæ på Amalienborg. Foto: Roberto Fortuna 2007.

drig genvandt sit helbred. Det var formentlig denne ulykke, der betød, at en ellers ret fremskredet plan om at sikre ham en bolig på Kronborg aldrig blev realiseret. En del værelser blev bygget om, men et forslag om også at indrette en lejlighed for Moltke på slottet blev på papiret. Sandsynligvis fik den samme ulykke også en vis betydning for det tiltag fra Frederik 5.s tid, der i dag sætter det største præg på Helsingør By, nemlig, at Frederik 2.s lysthus i den gamle Kronborg Have blev bygget ud til et palæ i en så moderne stil, at det omgående bragte Danmark på forkant med modelandet over alle, Frankrig.

En gåde eller bare et eksperiment?

Det internationale byggeri begyndte med en gåde. Lysthuset i Kronborg Have var fortsat i kongens eje, da Frederik 5. kom på tronen i 1746. I 1753 blev det solgt til en toldinspektør ved Øresunds Toldkammer, og han flyttede ind i huset med sin familie og var tilsyneladende glad nok for de nye omgivelser. Ikke desto mindre solgte han det bare fem år senere videre, til Moltke, og Moltke lod det i 1760 gå tilbage til kongen under den absolutte forudsætning, at dette sidste salg blev holdt hemmeligt. Ved Frederik 5.s død i 1766 var huset blevet udbygget og nyindrettet, dets have var blevet nyanlagt og der var etableret et lille landbrug på stedet, og det var alt sammen noget, som Moltke havde sørget for under dække af, at det handlede om »Det Grevelige Moltkiske Lyst-Huus« eller »Moltkes Glædes-Hauge« i Helsingør.

ske transaktioner var blevet dokumenteret som bevis på, at ingen havde fået noget uretmæssigt ud af det sære forhold.

Der har i tidens løb været givet mange forklaringer på, hvorfor kongen syv år efter at have solgt sit lysthus ønskede det tilbage uden at ville være ved, at han gjorde det. Jagtslotte i Nordsjælland fandtes allerede, en elskerinde kunne næppe være blevet installeret hér uden at hendes eksistens ville have kunnet spores i de grundige beskrivelser af det udbyggede lysthus – eller i Frederik 5.s liv, og et forslag om, at huset virkelig var Moltkes ejendom, men at kongen havde købt det for at klare udgifterne for sin overhofmarskal, indtil denne kunne få det igen som gave, falder ikke ind i billedet af, hvordan Moltke normalt håndterede forærin-ger fra kongen.

Men hvis hele området omkring »Moltkes Glædes-Hauge« tænkes med ind, kunne det være grunden til både Moltkes og Frederik 5.s interesse i området. Den røde tråd i den plan, som Moltke straks efter Frederik 5.s tronbestigelse havde udarbejdet for hans regering, handlede om at skabe et økonomisk afbalanceret rige med sunde, virkelystne borger og et højt kulturelt stade. Moltke var optaget af både tekniske landvindinger, opdagelser af nye, nyttige stoffer, og af hvordan det dansk-norske kongedømme kunne være selvforsynende med kunstnere og sikre dets navn i en international sammenhæng. Han engagerede sig personligt i flere handelskompagnier, i landets første landvæsenskommission og dets eneste bank, i hovedstadens fattig- og sygevesen, i kunst- og arkitekturakademiet og meget mere, og eftersom han samtidig var direktør for Partikulærkammeret, havde han gode muligheder for at målrette, hvordan kongen brugte sine penge. I 1750erne stod det i meget frisk erindring, at landets landbrug i 1730erne og -40erne havde gennemlevet en tid med faldende efterspørgsel på landbrugsprodukter, overudnyttelse af de hjemlige skove samt kvægpest, og i 1755 tog Moltke initiativ til at udsende en offentlig opfordring om at indsende forslag til at mindske landets udgifter og øge dets indtægter inden for



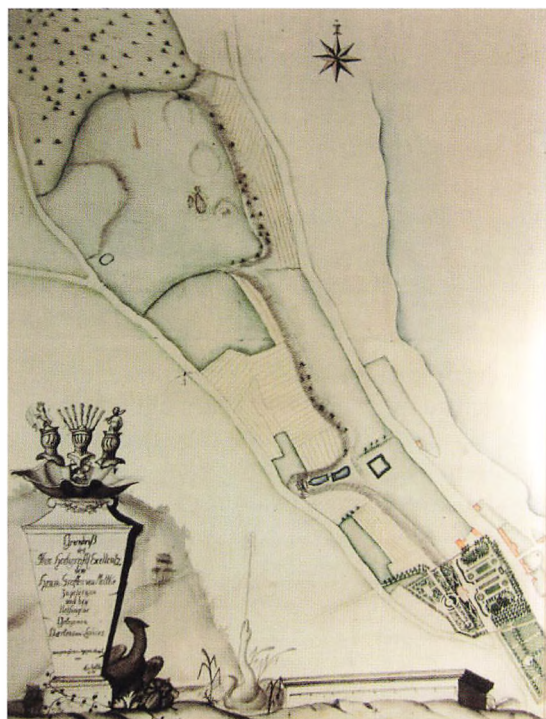
Bag 1700-tals-panelerne på Marienlyst ses Lunde-haves oprindelige ydermur i malede røde sten med ligeledes malede hvide sandstensbånd. Foto: Roberto Fortuna 2017.

Da slottets rette ejerforhold nu blev åbenbaret, viste det sig, at Moltke havde forudset situationen og sikret sig, at selv de mindste økonomi-

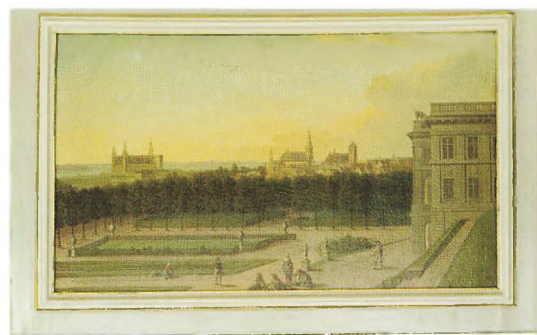
land-, skov- og havebrug, husdyrhold, fiskeri, byggeri, industrivirksomhed etc. Resultaterne af dette opråb blev i 1757-64 publiceret i otte tykke bind under titlen *Danmarks og Norges oeconomiske Magazin*, og det blev en spændende samling, som blandt meget andet giver et fint billede af, at et af tidens største interessefelter var, hvordan jord kunne bringes til at give et større udbytte, enten ved forud fastlagte systemer af skiftende afgrøder eller ved hjælp af naturlige gødningsmidler som tang og kløver. Ikke mindst kløver blev i stigende grad betragtet som et mirakelmiddel, og da en skotskfødt grosserer i 1758 købte det senere Hellerupgård nord for København for at indføre et eksperimenterende og samtidig æstetisk tiltalende landbrug efter den nyeste engelske mode, kan Moltke, der ivrigt afprøvede nye dyrkningsmetoder på sine egne ejendomme, udmærket have fået den ide, at de noget sandhærgede jorde omkring det gamle kongelige lysthus et par timers kørsel fra Frederik 5.s yndlingslot Fredensborg ville egne sig helt perfekt til et stort, statsligt eksperimentallandbrug.

Hvis det gik godt, ville sådan et foretagende blive endnu et lysende kapitel i Frederik 5.s historie, mens et mere tvivlsomt udfald kunne risikere at få en negativ kritik. Indtil Moltke vidste, om det blev til det ene eller andet, kunne det være praktisk, at alle troede, at det alene var ham, der forsøgte sig med lidt jordforbedringer. Derpå kunne stedets sande ejerskab enten afsløres eller afvikles.

Teorien om, at »Moltkes Glædes-Hauge« skulle være et potentielt statsligt eksperimentallandbrug, kan forklare, hvorfor det gamle lysthus i 1753 blev afskrevet for så, fem år og mange nye tanker om jordforbedringer senere, atter at blive indlemmet i den kongelige bygningsmasse. Den kan forklare, hvorfor Moltke straks gik i gang med at købe en masse jorde rundt om grunden og næsten med særlig glæde de aller mest elendige som f.eks. de fem skæpper jord, der tilhørte Helsingør Fattigkasse, og hvorfor han efterfølgende lod det hele rydde for sten



Det senere Marienlyst med tilliggende jorde, tegnet 1760. Rigsarkivet.



Det senere Marienlyst med have anlagt af N.-H. Jardin, malet på dørstykke på Bernstorff Slot ca. 1760. Foto: Roberto Fortuna 2007.

og dække med importerede bælgplanter. Den kan endelig også forklare, hvorfor det hus, der blev resultatet af den gamle bygnings udvidelse, fik en form og en indretning, som øjensynligt

ikke tog sigte på, at nogen boede fast i huset, men mere kom på besøg. Kongen skulle kunne komme, spise frokost og følge med i, hvordan de magre, sandede jorder forhåbentligt lidt efter lidt blev frugtbare og fyldt med nyttige planter og lykkeligt græssende køer. Desværre kan det dog ikke afgøres, hvorvidt teorien er rigtig. Stedet var solgt til kongen og jordforbedringsforsøgene i fuld gang, da den allerede vaklevorne konge i 1760 blev sat helt ud af spillet ved sin rideulykke, og mens bygge- og anlægsarbejderne fortsatte, blev landbrugseksperimenterne nulstillet og jordene bortforpagtet. Det kan have været tanken, at stilstanden kun var et midlertidigt tiltag, men den fortsatte, formentlig fordi det viste sig, at Frederik 5.s ulykke ikke blot gik ud over hans krop, men også satte et kraftigt præg på hans psyke. Han mistede interessen for ting, som han ellers havde glædet sig over, og Moltke fik endnu mere travlt med at sørge for, at kongen fremtrådte repræsentativt – og majestætisk. Frederik 5.s død fulgte kun lidt over fem år senere, og som Moltke vel selv havde forudset, betød det også enden på hans karriere. Huset i Helsingør blev straks sat på auktion, men da der ikke kom nogen købere, blev det i 1767 overdraget til Frederik 5.s enkedronning Juliane Marie, der gav det dets blivende navn, Marienlyst. Hun fortsatte bortforpagtningen af jordene, men da ingen ville have forpagtningen, og indtægterne herfra for resten dårligt rakte til at holde indhegningerne ved lige, bad hun i 1772 om at måtte skille sig af med hele det urentable landbrug.

Den nye bygnings arkitekt

»Moltkes Glædes-Hauge« blev aldrig noget avantgardistisk landbrug. Men det blev centrum for et avantgardistisk byggeri. Moltke var fra første færd indstillet på, at det eksisterende lysthus var for lille, også til den enkle funktion, som det skulle have, hvis det skulle være hovedbygningen i et eksperimentallandbrug: at give et kortvarigt husly til kongen og hvem, der ellers måtte have lyst til at besøge stedet, blandt andet når de skulle have noget at spise undervejs. I 1700-tallets midte blev langt

de fleste huse både tegnet og bygget uden arkitekter, og Moltke henvendte sig til selveste oldermænden for murermesterlauget i København, hofmurermester Jacob Schiønning, for at få ham til at give et forslag til lysthusets udbygning. Det må have ligget i opgaven, at den eksisterende bygning skulle kunne bruges, omtrent som den var, og Schiønning foreslog, at der skulle tilføjes sidefløje og tegnede to forskellige forslag til, hvordan de kunne se ud. Desværre kom begge de to forslag til at tage sig ud som de rene karikaturer med Frederik 2.s høje, smalle lysthus som et underligt fremmedelement midt i Schiønnings rokokoarkitektur, og det hjalp ikke på sagen, da murermesteren foreslog en kuppel sat ovenpå belvederen. Moltke besluttede sig derfor til at lade Schiønning fortsætte som murermester på det nye hus, men at overdrage dets projektering til en uddannet arkitekt.



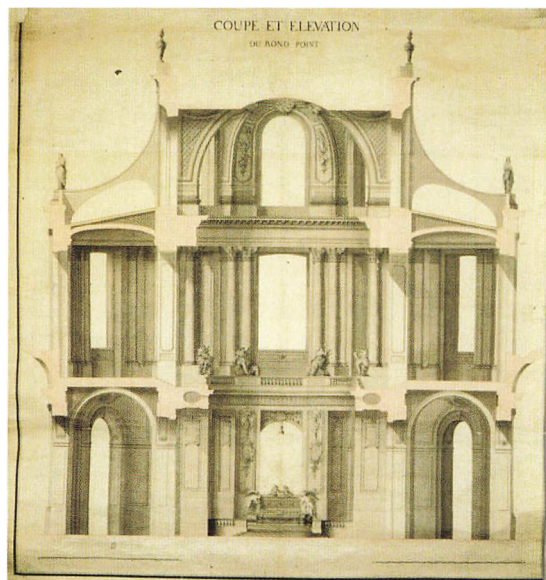
Arkitekten Nicolas-Henri Jardin malet af Peder Als 1764. Kunsthøgskolen i København. Foto: Roberto Fortuna 2007.

Nemlig den franskfødte Nicolas-Henri Jardin, der på dette tidspunkt havde boet i Danmark i tre år og som havde forestået flere vigtige arbejder i Moltkes palæ ved det centrale torv i hovedstadens nye bydel, Frederiksstaden eller Amalienborgkvarteret, blandt andet indretningen af en spisesal, der i dag betragtes som et af verdens absolut tidligste, bevarede nyklassicistiske interiører.

Jardin blev født den 22. marts 1720 i det lille bitte sogn Saint-Germain des Noyers lidt over 20 kilometer øst for Paris. Sognet talte kun to beboelser, en herregård og en forpagtergård, og Jardin blev født på den sidste, hvor hans far som alle slægtens ældste sønner, så længe nogen kunne huske tilbage, passede både sin egen gård og herregården. Jardin var selv ældste søn, og i øvrigt den ældste af ti børn, og der er ingen tvivl om, at alt blev lagt tilrette, så han kunne gå i sine forfædres fodspor som proprietær og forpagter. Men hans morbror var arkitekt, og den unge Jardin blev tydeligvis meget tidligt bevidst om, at det var arkitekturen og ikke landbruget, der var hans skæbne. For at forfølge dette mål måtte han gøre op med den århundredgamle familietradition, vel vidende, at det skuffede hans far og måske også krævede en del forklaringer over for herregårdens ejer. Vejen blev ikke desto mindre banet, og seksten år gammel kunne Jardin begynde sin uddannelse på det franske arkitekturakademi. Men da han fik mulighed for det, købte han et par lodder jord på sin hjemegn, og han betalte for deres drift og beholdt dem til sin død. Der er heller ingen tvivl om, at det gavnede hans virke som arkitekt, at han var vokset op i et landbrug, hvor der skulle arbejdes og være opmærksomhed omkring alle udgifter, men hvor der var plads til nye idéer, og hvor det var helt naturligt at have kontakt til et bredt spekter af samfundsgrupper, fra daglejere til adelsfolk.

På det franske arkitekturakademi blev der i det meste af 1700-tallet undervist i såvel arkitektur og arkitekturhistorie som en lang række hjælpediscipliner såsom perspektiv, konstruktion, matematik, statik, mekanik, hydraulik, kartografi, metrologi, jordbundslære osv., alt

sammen med tanke på, at det var arkitekterne, der skabte grundlaget for samfundet i form af alskens bygninger, broer, veje og diger, haveanlæg etc. Eleverne deltog i forelæsninger og var samtidig praktikanter hos akademiets medlemmer, der alle var erfarne arkitekter. For at vurdere deres evner blev der med jævne mellemrum, i Jardins akademitid en gang om året, afholdt priskonkurrencer, som indebar, at hver af de godkendte deltagere fik tildelt en loge, hvor de inden for et nærmere specificeret tidsrum skulle fuldende deres projekt. Jardin deltog i konkurrencerne både i 1739, 1740 og 1741, og i 1741 vandt han førsteprisen, »le Grand Prix«, for et projekt til et katedralkor, tegnet på de største ark i akademiets historie.



Den ene af de tre tegninger af et katedralkor, hvormed N.-H. Jardin i 1741 vandt det franske arkitekturakademis store pris. École des Beaux-Arts, Paris.

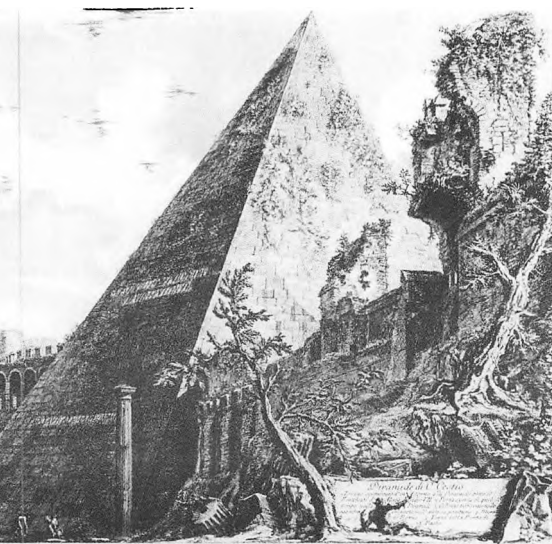
Dermed kunne han forlade akademiet med den bedst mulige afgang og ovenikøbet med en mulighed for en vigtig efteruddannelse. I 1666 var der nemlig blevet grundlagt et fransk akademi i Rom, så kunstnere, der havde gennemgået en uddannelse ved kunstakademiet i Paris, kunne få et

studieophold i den by, hvor den europæiske kultur havde sit udspring og hvor den katolske kirke havde sit centrum i form af pavestaten. Modtagere af den store pris havde fortrinsret, og i efteråret 1744 kunne Jardin indlede rejsen til, hvad der skulle blive de måske vigtigste år i hans liv.

Jardins studieår i Rom faldt i begyndelsen af en tid, hvor den gamle verdensorden blev brudt ned og en ny bygget op. En generel befolkningstilvækst medførte større produktivitet og øget mobilitet, borgerstanden vandt frem og fik indflydelse, og mens teknologiske og naturvidenskabelige landvindinger gav mennesket en ny tro på dets egne evner, begyndte det også at interessere sig for sig selv; sin krop, sin ånd og sin historie.

også gælder, når det går galt. Allerede blandt de unge kunstnere i 1740'ernes Rom var der en generel usikkerhed, en fornemmelse af, at der var noget nyt på vej, og en bevidst søgen efter en form, som kunne udtrykke det på engang famlende og selvbevidste, nye menneske. Den eksisterende stil, rokokoen, var opstået som en modpol til den tidligere stil, barokken, men var efter blot et par årtiers blomstring på vej ud igen, først og fremmest fordi den blev opfattet som en unaturlig efterligning af det naturlige, som den rettelig burde have udtrykt. De unge kunstnere var derfor opsatte på at finde en hidtil ubetrådt vej fremad, og det gav genlyd, da den venetianske arkitekt Giovanni Battista Piranesi slog sig ned i byen og jublende over dens mange fortællingsfyldte ruiner gav sig til at publicere dem; alene, i forhold til de fornyede omgivelser og som udgangspunkt for nye, fantastiske arkitekturkompositioner. Med blandt andet Piranesi som fødselshjælper nåede de unge kunstnere både frem til en betydelig tolerance over for ældre stilarter, som jo bare udtrykte den tid, hvori de var blevet brugt, og til, at det eneste sted, hvor de selv kunne finde noget nyt, var naturen sådan som de kunne tænke sig, at den havde været før de allerældste antikke kunstnere ændrede den. Det gjaldt altså om at se på verden med disse allerældste antikke kunstneres øjne. Kun få var dog helt i stand til at handle på noget så u håndgribeligt, og fremfor at lære af de antikke kunstneres metode, optog mange af 1700-tallets kunstnere deres antikke kollegers formsprog. På sigt blev den nye, naturlige »nyklassicisme« derfor også en efterligningsstil, som så ovenikøbet kunne bruges politisk, med eksempelvis et bevidst valg af forbilleder fra enten republikkens eller kejsertidens Rom.

Men netop den lille gruppe unge kunstnere, der i 1740'ernes Rom først formulerede det nyklassicistiske formsprog, var inde på en reelt mere fremsynet, abstrakt tankegang. De blev bærere af en ideologisk nyklassicisme, som sidenhen blev beskyldt for at være mindre »ren«, dvs. med færre målbare antikke elementer, men som på sigt viste sig mere holdbar, netop for-



G.B. Piranesi: Cestiuspyramiden i Rom, fra »Vedute di Roma«, 1748. Wikimedia.

Flere og flere begyndte at give de stive samfundsstrukturer skylden for menneskets manglende muligheder for at kunne udfolde sig, og både kirke og kongemagt blev skudt til side af hensyn til den enkeltes frihed. Dermed opstod den tid, hvori vi stadigvæk lever, og hvori hvert eneste menneske som udgangspunkt har det fulde ansvar for sig selv – med al den usikkerhed, der følger med, fordi ansvaret

di den ikke var bundet til nogle genkendelige former, men var baseret på ganske enkle, universelle principper. For Jardin var bygningens proportioner altafgørende, og når man ser på Marienlyst, forstår man hvorfor: Denne bygning står så krystallinsk skarpt, at den synes hævet over enhver stilperiode – som legemliggørelsen af idealet om tidløshed.

At Jardin hellere gav sine bygninger deres skønhed gennem deres proportioner end ved ødsle detaljer og kostbare materialer faldt sikkert i ekstra god jord i Danmark, hvor der altid skulle spares. Men i virkeligheden var det et tilfælde, at han netop havnede her.

På Jardins tid eksisterede begrebet nationalitetsfølelse endnu ikke i den form, vi kender

det. Enhver indbygger var en undersåt i en given konges rige og indgik som en del af dette omtrent som i dag en ansat i et firma. Hvis en konge manglede folk til et bestemt arbejde, kunne han indforskrive dem fra et af de andre kongeriger, og mange af dem, der på denne måde så at sige skiftede firma, faldt uden problemer ind i de nye omgivelser. I 1752 skulle danskerne bruge en billedhugger til at udføre en rytterstatue af Frederik 5. til det centrale torv i den nye københavnske bydel, Frederiksstaden på Amalienborg. På anbefaling af den billedhugger, der var i gang med en tilsvarende statue af den franske konge, henvendte danskerne sig til franskmænden Jacques-François-Joseph Saly, og han accepterede opgaven og flyttede til Danmark. Nogenlunde samtidig



L'air. Vue de la Terrasse de la Capitale.

Frederiksstaden i København. Idealprospekt med N.-H. Jardins kirke og J.-F.-J. Saly's rytterstatue. Kobberstik af J.M. Preisler efter tegning af L-A. Le Clerc 1766. Nationalmuseet.

blev det besluttet, at det lidt skrantende danske kunstakademi skulle nyindstiftes, og at det ligesom det franske akademi i Rom skulle have alle de tre kunstarter repræsenteret og altså udformes som et kombineret maler-, billedhugger- og bygningsakademi. Tilføjelsen af bygningskunsten krævede en kyndig, helst selv akademiuddannet arkitekt, og Saly, der også havde været i Rom i 1740'erne, anbefalede Jardin. Hans indkaldelse blev dog først en realitet i efteråret 1754, da hele bydelens og dens prestigekirkes bygmester, danskeren Nicolai Eigtved, var død. Dermed var der jo også opstået et behov for en kirkearkitekt.

Sammen med en arkitektstuderende lillebror, der døde et par år senere, ankom Jardin til København i januar 1755 – og skulle straks have en snedker til at tætné vinduer og døre i sin ganske givet iskolde embedsbolig på Charlottenborg. I parentes bemærket blev denne snedker yderst nyttig for den kunsthistoriske eftertid, idet han i sin regning skrev, at han havde arbejdet for den franske bygmester »Schar deng« og dermed angav, hvordan danskerne fra første færd udtalte det fremmede navn. Hovedpersonen selv tog straks fat på sine to primære hverv: professoratet i arkitektur på det danske akademi – og den nye kirke i Frederiksstad. Fem år senere blev han ved den danske generalbygmester Laurids de Thurahs død også chef for den danske bygningsadministration under den franske titel Intendant des Bâtiments. Dertil kom, at han fik en lang række opgaver som praktiserende arkitekt: udover det senere Marienlyst opførte han udenrigsminister J.H.E. Bernstorffs hovedbygning i Gentofte, han omlagde Fredensborg slotspark, indrettede flere rum i det første Christiansborg Slot, heriblandt den 800 kvadratmeter store riddersal og hoffetret, han byggede Sølvgades Kaserne – og så videre. For resten tegnede han også møbler og arbejdede som grafiker. Hans kirke blev aldrig færdig. I 1770 overtog den tyskfødte læge J.F. Struensee den fulde kontrol med Frederik 5.s skizofrene søn og efterfølger, Christian 7. og blev dermed, ligesom i sin tid Moltke, landets egentlige hersker. Men Struensee var anderle-

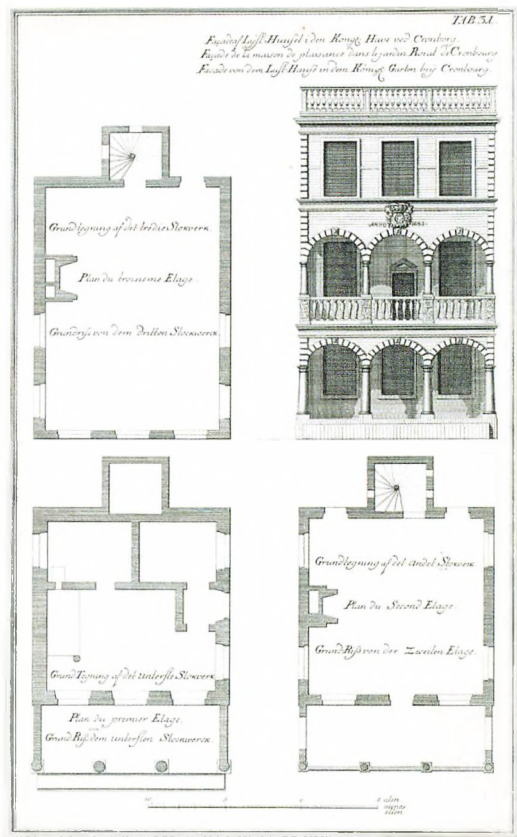
des idealistisk. Han ville reformere samfundet og sikre en større lighed, og han fandt det fuldstændig idiotisk at bruge en formue på en kæmpestor kirke, der først og fremmest skulle være en hyldest til kongemagten. Hen mod årets slutning lod han derfor kirkebyggeriet lukke ned og Jardin afsætte som Intendant des Bâtiments. Jardin tog konsekvensen og sagde op som professor på det danske akademi, hvorpå han i foråret 1771 vendte tilbage til Frankrig. De seksten år i Danmark, som han dermed lagde bag sig, blev summen af hele hans virke som arkitekt. Han levede til 1799, men brugte nu det meste af sin tid på administrative opgaver for især det franske arkitekturakademi, idet han levede af at sætte bygninger i stand til udlejning – og af de jorde, han som ung havde købt på sin hjemegn.

»Moltkes Glædes-Hauge«

Jardin var første gang på besøg i Frederik 2.s lystanlæg den 3. oktober 1758, og allerede den 27. januar året efter kunne hofmuremester Schønning afgive en 26 sider lang beregning over, hvad det i henhold til Jardins tegninger helt præcist ville koste, hvis det eksisterende hus og dets have skulle omformes til en moderne, præsentabel ramme om fornemme besøg – eksempelvis af kongen ved besigtigelser af et eksperimentallandbrug.

Jardin må altså på højst et par måneder have besluttet sig til, hvordan opgaven skulle gribes an, og have tegnet det hele igennem, ovenikøbet på en måde, så hus og have blev spillet sammen i en storslået geometri med overensstemmelse mellem husets hoved- og delmål – samt målene på havens ramper, parterrer, bassiner etc. Moltke må også have nået at godkende forslaget, eftersom arbejdet på haven allerede gik i gang i februar 1759, mens ombygningen af huset først blev igangsat, efter at kongen den 6. april 1760 havde skrevet under på, at han, indtil videre i det skjulte, overtog Moltkes Glædeshave.

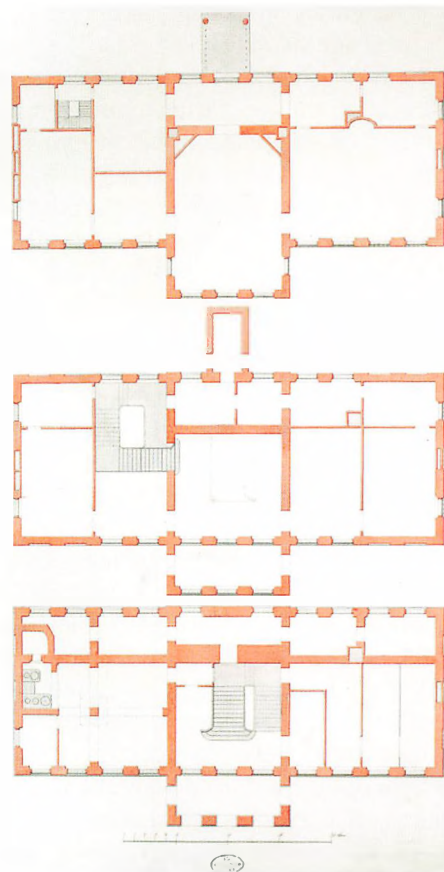
Jardins løsning på, hvordan den eksisterende, tre fag brede og tre etager høje belvedere



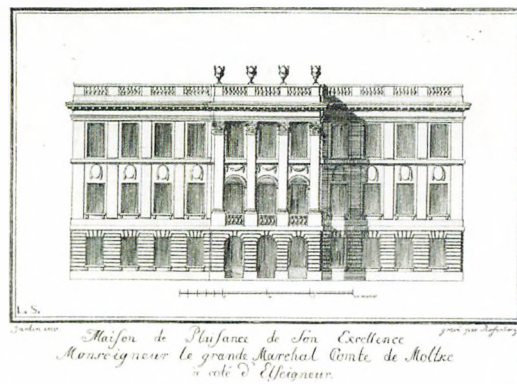
Facade og planer af Lundehave ca. 1750. Efter Lauritz de Thurah: *Den danske Vitruvius I-(III)*, 1746-(1967).

kunne udbygges, var næsten indlysende enkel. Det gamle lysthus blev simpelthen gjort til det fremskudte midterparti i en elleve fag bred bygning, og kom derved til både at bevare sit eget særpræg og indgå i en ny, homogen helhed.

At denne løsning betød, at de tilføjede dele i lighed med belvederen måtte bygges delvis ind i bakken bagved, gav dog problemer, også udover bare at gøre hele bygningen mere fugtig. Når et tre etager højt hus graves ind i en to etager høj skrænt, er det i sagens natur kun den øverste etage, der kan få vinduer ud til det fri hele vejen rundt. Derfor måtte denne etage



Etageplaner af Marienlyst. Usigneret tegning, vel fra 1700-tallet. Nationalmuseet.



Det senere Marienlyst. Facade tegnet af N.-H. Jardin og stukket i kobber af G.E. Rosenberg. Nationalmuseet.

være den fineste. Men det harmonerede ikke med, at det traditionelt var førstesalen eller beletagen, der havde de mest mondæne rum. Jardin måtte derfor fifle lidt.



Marienlyst set fra gavlsiden. Foto: Roberto Fortuna 2007.

Set fra den side, der vender ud imod palæets have, ser bygningen ud som et hus med en lav stueetage, en høj beletage og en noget lavere anden sal. Den del, der synes at udgøre stueplanet, har refendfuget murværk, dvs. at det er forsynet med indskæringer, der får det til at se ud, som hele denne etage er bygget op af sto-

re, solide sokkelsten. Belvederens buer udgør en loggia ud for indgangsdøren som for at understrege dennes betydning, og indenfor åbner der sig ganske rigtigt et pragtfuldt trapperum med et gulv lagt af grå fliser fra Kronborg og en bred hovedtrappe. Der er absolut ingen antydning af, at stueetagen i virkeligheden er en kælder indrettet til at rumme alle en kælders funktioner: køkken med bageovn og spisekammer, værelser til køkkenpersonalet og – ind mod bakken – opbevaringsrum.

På førstesalen munder hovedtrappen ud på en luftig repos med gulv af sort-hvide fliser, også fra Kronborg, og en dejlig lille, lukket altan i belvederen over loggiaen.

Vejen videre opad er rykket ud til siden, ind i et rum ud imod bakken, og hvorfor det på denne måde har været nødvendigt at flytte hovedtrap-



Hovedtrappen i Marienlyst fra indgangen fra haven. Foto: Roberto Fortuna 2007.



Marienlysts mellemetage, hvor hovedtrappen kommer op midt i huset og fortsætter i et af de tilstødende rum ud imod bakken. Foto: Roberto Fortuna 2007.

pen fra den plads midt i huset, som belvedere-indgangen gjorde naturlig, forklares på anden sal, hvor det centrale rum, belvederens kongesal, nemlig er bevaret som også nybygningens kongesal. Lige så flot en centralt placeret trappe gør sig i de to nederste etager, lige så uheldigt ville det være, hvis dette øverste, imponerende rum skulle degraderes til en trappehal. Hertil kommer, at der på bygningens øverste etage er indlagt en supplerende og nok så vigtig adgangsvej. Når kongen kom til palæet, skulle han nemlig ikke gå ind via haven og ad de mange

trapper op. Der var anlagt en kørevej op over bakken bagom bygningen, og herfra – hvor det eneste, der er at se af palæet, er en lang, lav længe med ti neutrale vinduer og en ligeså neutral dør – kunne kongen passere over en bro og komme ind i en elegant forstue, hvorfra en fløjddør førte videre til kongesalen. Den samme etage rummede også spisesal og aftrædelseslokaler, og det, der set fra haven lignede en relativt betydningsløs loftsetage, var dermed i virkeligheden bygningens hovedetage og den ubetinget mest betydningsfulde. Samtidig med, at det set fra haven ser ud som om, at det er midteretagen, der er den højeste, er det i virkeligheden overetagen, hvor gulvniveauet ligger lige over midteretagens vinduer og loftet skærer sig et godt stykke op i bygningens hovedgesims. Når huset ses fra haven, opfattes det murbånd, der løber mellem dets anden og tredje sal, som den øvre afgrænsning på dets anden. Men at dette aldeles ikke er tilfældet, afsløres på bygningens bagside, hvor murbåndet pludselig må rykkes ned til det sted, hvor etageadskillelsen i virkeligheden befinder sig for ikke at krydse tværs over indgangsdøren til kongetagen. Her har Jardin derfor nok så diskret indført et lille murfremspring og brugt dét som en undskyldning for at lade murbåndet tage et hop nedefter.

Husets bagside adskiller sig i øvrigt fra dets forside på et andet punkt. Her er vinduerne nemlig delt i højden i forholdet 1:1, mens de på det øvrige hus er delt i forholdet 1:2. Forklaringen er den enkle, at vinduerne på bagsiden stammer fra den gamle belvedere, mens de øvrige er tegnet og udført til nybygningen. Blot fordi Jardin kom fra et modemekka som Frankrig, måtte han både i sin sam- og eftertid trækkes med at blive betragtet som en ødeland. Men det var bestemt ikke i overensstemmelse med sandheden. Han var og blev en landmandssøn opdraget med, at alt, hvad der kunne, skulle genbruges, og det levede han op til i sit arbejde som arkitekt, også når det gjaldt ting, der som eksempelvis inventar kunne blive foreslået smidt ud, bare fordi det var gået af mode. Da genbrugstankerne jo også gjorde det hele lidt billigere, mødte han sjældent no-

gen beklagelser fra sine bygherrer. Hans praktisk betonedede nøjsomhed gav ham til gengæld problemer fra en ganske uventet kant, da Nivå Teglværk, som hidtil havde leveret alle de sten, der skulle bruges til byggeriet i Moltkes Glædeshave, i februar 1761 måtte frasisige sig dette års leverance, da det havde fået nogle meget store bestillinger på sten til Fredensborg. Jardin fandt en alternativ leverandør i form af et teglværk i Kulla Gunnarstorp på den svenske kyst, og konstaterede, at det var meget billigere at få svenske skippere til at sejle stenene herfra til Helsingør end at få danske skippere til at hente dem. Han hyrede således svenskerne og blev noget forbløffet, da de danske skippere straks begyndte at chikanere de svenske – fordi Jardin ved sit valg af de svenske skippere havde overtrådt de regler, som de forskellige transportlaug havde indgået for at sikre de lokale laug et arbejdsmæssigt monopol.

Nybygningens dobbeltfunktion, hvor det til daglig var facaden mod haven, der var forsiden, mens det ved kongebesøg blev den uanseelige strimmel bygning, der var synlig over skrænten bagtil, der blev den vigtigste side, blev også afspejlet i de umiddelbare omgivelser. Huse og haver skulle passe sammen, og Jardin adskilte sig ikke fra sine samtidige, når han, som i Moltkes Glædeshave, omhyggeligt stemte både bygning, bede, bassiner etc. ind i én stor, sammenhængende plan.

Men eftersom han insisterede på at gøre alle sine værker så enkle og naturlige som muligt, blev hans haveanlæg alligevel noget helt for sig selv. Han var ikke for ingenting født og opvokset på et landbrug. Han var udmærket klar over, at alt fungerede bedst i de omgivelser, hvortil det var skabt. Hvis der skulle anlægges en blomstrende have i en ørken, ville det kræve uhyre ressourcer, og så snart pengene slap op, ville haveplanterne visne bort og stedet atter blive dækket af sand. Helt i overensstemmelse med antikkens råd om altid at tage hensyn til stedets ånd, »genius loci«, blev det logiske udgangspunkt for enhver af Jardins haver derfor de landskabelige forhold, der allerede fandtes



*Marienlyst set fra bakken bag bygningen.
Foto: Roberto Fortuna 2007.*

på stedet. Sletten omkring J.H.E. Bernstorffs landbolig i Gentofte blev til græsplæner, søerne omkring hovedbygningen på Moltkes fynske gods Glorup blev til spejlbasiner, den skov, der omgav Fredensborg Slotspark, blev bevaret, idet det med en lige udsigtsvej ud af skoven blev betonet, hvordan parken lå som en fredfyldt lysning dybt inde blandt træerne – osv.

Da Jardin blev inddraget i Moltkes planer i Helsingør, var den oprindelige lysthushave netop blevet udvidet med en række jorde, som på

dette tidspunkt havde en uvis fremtid; de kunne måske opdyrkes, eller måske ikke, og Jardin valgte derfor at gå ud fra det mere permanente forhold: at lysthushaven var relativt lille og omgivet af en uforlignelig natur, ikke mindst den pragtfulde udsigt over Sundet. Han behandlede derfor haven som en slags udendørs rum, placeret rundt om huset og skarpt adskilt fra naturen udenom. Den del, der lå ud imod Sundet, blev bibragt en regelfast form og forsynet med græspartierer, et spejl bassin med springvand og en række sandstensvaser til at reflektere husets arkitektur og især de fire vaser på den balustrade, der danner dets øvre afslutning. Den bakke, hvori huset er indkapslet, blev beplantet med græs, og mens der på de skrå sider førte ramper fra haverummet foran huset og op til bakkens top, hvor vejen fra Frederiksborg til Kronborg passerede forbi, var der hér skabt en diskret tyngde med først et rundtempel og derpå, ud

for huset, en rundkørsel, som både markerede et stop og udgjorde en slags enkel forgård til den enkle indgang på denne side.

Bygningens indre

Den nye bygning i Moltkes Glædeshave stod kun akkurat færdig, da der den 4. oktober 1763 blev optaget et inventarium. Dette går ud fra kongeindgangen på den øverste etage som den egentlige adgangsvej og beskriver derfor, hvordan en dobbeltdør fører fra den flisebelagte bro med det blåmalede gitter ind til en forstue med gulv af sort-hvide marmorfliser og en dør direkte videre ind til kongesalen, der har bræddegulv, vægge dækket af hvide paneler med forgyldte ornamenten og lysindfald fra flere sider, eftersom salen jo ligger i den gamle belvedere og har det samme fremspring som stueetagens loggia og førstesalens altan.



Marienlyst med det oprindelige haveanlæg 1767. Stik af W.A. Müller. Det Kongelige Bibliotek.

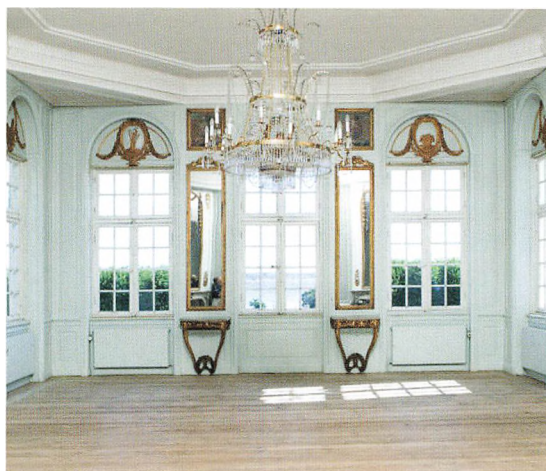


Marienlysts kongesal set mod døren til forstuen med indgangen ud mod bakken. Foto: Roberto Fortuna 2007.

Indgangsdøren flankeres af to store marmorkaminer med spejle forsynet med kongeparrets grisaillemalede profilportrætter i elegante ornamentrammer, der synes hængt ned fra spejlenes top. Den fremspringende vinduesvæg har lige for tre vinduer, adskilt af to høje, smalle spejle med små borde ('konsoller') under, og til hver side endnu et vindue.

Da salens øverste halve meter skjuler sig bag husets gesims og vinduerne derfor ikke kan

Marienlysts kongesal set mod vinduerne ud mod Øresund. Foto: Roberto Fortuna 2007.



have nogen større lysning, har de fået en fiktiv forhøjning i form af billedskårne, symbolske fremstillinger af de fem sanser i ovale rammer. Billedskærerarbejdet i dette rum er udført af landets sandsynligvis bedste billedskærer, Simon Carl Stanley, der havde tilbragt de fleste af sine produktive år i England, hvorfra hans forældre stammede, og som kun akkurat fik fuldendt opgaven i Helsingør før sin død den 17. februar 1761.

Ifølge inventariet stod denne sal i 1763 møbleret med to sofaer (»kanapéer«) og otte lænestole, alle med sæder af grønt damask og grønne overtræk. Gardinerne var ligeledes af grønt damask, og der har således tydeligvis været tænkt på, at denne sal med udsigten ud over haven og det bagvedliggende Sund skulle holdes i farver: hvidt, grønt og gyldent, der afspejlede havens lyst gule sandstier og grønne græspartier og skabte en fornemmelse af, at denne bygning og dens have udgjorde en særlig enklave midt i den mægtige og overvældende natur.

Fra kongesalen gik vejen videre ind i spisesalen, der også har bræddegulv og panelerede vægge, hér forsynet med billedskårne kranse af Johann Gottfried Grund, der sidenhen blev kendt for sine legemsstore figurer af norske og færøske bønder og fiskere i den såkaldte Nordmandsdal i Fredensborg Slotspark.

Et musiktrofæ over en ovnniche er af Stanley. Rummet er forsynet med to faste skænke, som i 1763 var fyldt med karafler, glas, porcelæn og bestik, og herover er indsat to store venetianske prospekter af den italienske teatermaler Jacopo Fabris, der virkede i København fra 1747 til sin død i december 1761. I 1763 rummede salen en buste af Frederik 5., et hvidt spisebord og femten hvidmalede stole med blå plyssæder. Gardinerne var, som i hele det øvrige hus bortset fra kongesalen, af hvidt lærred. Bag ved spisesalen lå der aftrædelseskabinetter, hvoraf det første var holdt i kinesisk stil med lærredstapet med kinesiske motiver på væggene, seks stole med kinesiske fletsæder og grønne overtræk, et skærmbræt med seks fløje og en grønmalet



En af de to skænke i Marienlysts spisesal med Jacopo Fabris' venetianske prospekt ovenover. Foto: Roberto Fortuna 2008.

trækikkert, som kunne gøre udsigten endnu bedre. Den blev siden hen overført til Christiansborg og gik til grunde ved dette slots brand i 1794. Det andet af de to aftrædelseskabinetter havde grønt trykt papir på væggene og rummede seks stole betrukket med grønt damask.

Rummet modsat spisesalen, det røde kabinet, har bræddegulv og brystpanel og var i 1763 betrukket med rødt trykt papir, mens møblementet bestod af et spejl, en konsol, seks stole med kinesiske sæder og grønt betræk samt over de tre døre tre perspektivstykker. Det efterfølgende, lidt større rum, det blå hjørnegemak, var tilsvarende udstyret, om end med blå trykt papir; hér er der en kamin med et spejl ovenover, endnu et spejl med et rundt blomsterstykke ovenover, en kommode, ni stole med blå plyssæder og over døren fra det røde kabinet et dørstykke. Døren ind til det næste værelse var en skjult tapetdør, for herinde, hvor

væggene var betrukne med blå trykt papir og både panelerne og et indbygget skab var for-
nemt perlefarvede med blå lister, stod der tre
stole med brandgule sæder, rød-hvide overtræk
og indlagt natskrin med messingbækken.



Altanen på Marienlysts første etage i den gamle, nu fremspringende del af bygningen. Foto: Roberto Fortuna 2007.

Det var altså det kongelige toilet og dermed et
delikat sted, dulgt bag hovedtrappen og den
bagvedliggende trappe op til husets tag, men
naturligvis fortsat præget af den største elegan-
ce. Rummet med trappen op til husets tag var
for resten, som det eneste i husets indre, endnu
ufuldendt ved inventariets optagelse.

I husets mellemetage både var og er det mest
imponerende rum trappereposen med gulv af
sort-hvide marmorfliser og udgang til den ud-
søgte altan med gulv af changerende, grå-røde
fliser. De øvrige rum var betrukket med tapeter

i forskellige materialer og farver og de to store
hjørnegemakker – dengang som nu – forsynet
med marmorkaminer med spejle over. Om det
lille gemak under hovedtrappen hed det, at
det rummede fire malerier, som havde siddet
i loftet i den gamle belvedere, men bortset fra
dørstykker, indbyggede skabe og nogle enkelte
stole stod hele denne etage stort set tom. I den
nederste etage fandtes husets eneste egentlige
beboelsesrum, nemlig kokkenes værelse med
blandt andet to senge, og et værelse til kondi-
torerne med to borde og en bænke. Køkkenet,
som var indrettet i det store hvælvede rum med
flisegulvet til venstre for trapperummet, var
indrettet med komfur, retter- og vaskebænke,
hakkebræt, marmormorter, huggeblok, bage-
ovn, vask med messingrist og alverdens ud-
styr. Bagved var der bageovn, spisekammer,
vinkælder og brændselsrum.



*Det store hvælvede rum i Marienlysts under-
etage, hvor der oprindeligt var køkken. Foto:
Roberto Fortuna 2007.*

Moltkes Glædeshave – efter Moltke

Juliane Marie, der overtog Moltkes Glædes-
have efter Frederik 5.s død, efterlod sig ingen
andre spor på stedet end navnet Marienlyst. Da
hun efter Struensees fald i 1772 blev landets
førstedame, opholdt hun sig stort set udeluk-
kende på Christiansborg eller Fredensborg og
havde ikke brug for endnu et lille slot, især

ikke et, der ikke var indrettet til beboelse. Da kronprins Frederik (6.), Christian 7.s søn og Juliane Maries stedsønnesøn, i 1777 fyldte ni år, overlod hun derfor stedet til ham. Syv år senere blev det kronprinsen, der blev landets hersker, og efter at han i 1790 også blev gift, lod han hovedbygningen på Marienlyst sætte i stand ved den nyudnævnte hofdekoratør Joseph Christian Lillie. Lillies indsats gjaldt især de to sydvestlige rum på den øverste etage, det røde kabinet og det blå hjørnegemak, som begge fik nye tapeter i en stil, der blev en slags forløber for interiørarkitekturens tredive år yngre Pompeji-mode, foruden nye, lette møbler. Kronprinsen brugte dog stadig ikke huset, og i erkendelse af, at det næppe nogensinde ville ske, lod han fra 1796 sin tidligere page, Adam

Gottlob von Krogh, ansætte ved Øresunds Toldkammer og bo på Marienlyst. Udover at Krogh lod et af mellemetagens værelser indrette i ægte pompejansk stil, gjorde han ikke noget ved bygningen, og da hans enke døde i 1847, stod den bortset fra de fornyede tapeter stadig som ved det første inventariums optagelse i 1763.

Frederik 7., som overtog slottet ved sin tronbestigelse i 1848, gav det til Invalidefondet som rekreationshjem for tidligere soldater, men da det ikke var særligt velegnet som invalidebolig, blev det i 1851 for anden gang i sin historie sat på auktion.

Nu blev det købt af Helsingør Kommune, der i de følgende mange år lejede det ud til forskelli-



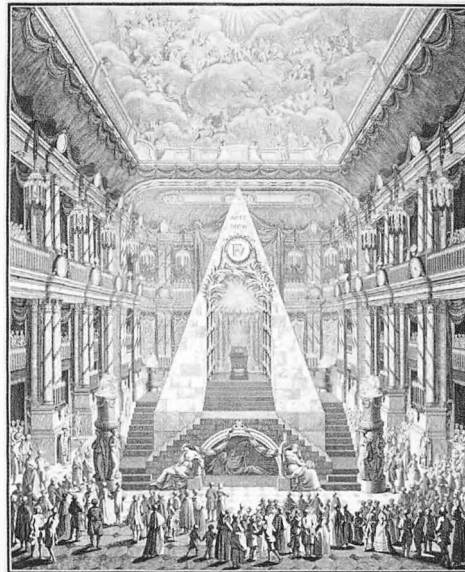
Set fra højhuset ved siden af Marienlyst ses det tydeligt, hvordan den klassicistiske bygning fremstår med en krystallinsk klarhed. Foto: Roberto Fortuna 2007.

ge formål, blandt andet et kur- og badeetablissement og sidenhen forskellige privatpersoner, der boede på hver deres etage. I 1930'erne fik Helsingør Bymuseum lokaler på slottet, og tyve år senere blev bygningen gennemgribende restaureret. Fra 2008 førte et omfattende angreb af ægte hussvamp til, at bygningen atter måtte sættes i stand, og prisen blev denne gang så høj, at kommunen besluttede sig til at sælge stedet. En gruppe energiske borgere stiftede støtteforeningen Marienlyst Slots Venner, og den fik så hurtigt så mange medlemmer, at det kom til at stå helt klart, at der er en betydelig folkelig opbakning omkring stedet og dets fortsatte sikring som offentligt tilgængeligt fællesseje.

Jardins – og Marienlysts – betydning på længere sigt

Da Jardin i 1772 forlod Danmark, var han fuldt bevidst om, at tiderne var ved at skifte og det ikke længere var en selvfølge, at folk med særlige evner kunne få ansættelser overalt og på mindst lige så gode betingelser som dem, der altid havde boet hér. Allerede før Napoleonskrigene i 1800-tallets begyndelse for alvor fik fremelsket en generel europæisk nationalstolthed, blev flere og flere opmærksomme på, at de ikke bare var undersåtter under en bestemt konge, men borgere i en bestemt, fælles nation. Det banede vejen for en ny nationalitetsfølelse, men også for et fremmedhad, som på længere sigt kom til at overskygge, hvad de fremmede havde udrettet. I Danmark havde Frederik 5. været en garant for de gode gamle dage, og allerede inden han var begravet, kom det første smædevers om den arkitekt, som havde tegnet det kongelige castrum doloris og som tillod sig at være født i Frankrig.

Han skulle nemlig, hed det sig, »have saadan critique som Hans Dumme Invention fortæner og Ham som fransk tilkommer«. Det gjorde verset derefter sit bedste for at leve op til, om end uden den fjerneste bevisførelse, for afslutningsvis at slå fast, fortsat uden nogen dokumentation: »Jardin! hvad vil sligt sige! / Du



CALVAUQUE ET DECORATION FUNERAIRES
DANS LA CHAPELLE DU CHATEAU ROYAL DE CHRISTIANSBORG A COPENHAGUE
A L'OCCASION DU DECES DE FREDERIC 5. ROI DE DANEMARCK ET DE NORVEGE
LE 14 FEVRIER 1766

Efter Frederik 5.s død i 1766 udførte N.-H. Jardin hans katafalk, dvs. den ramme, hvori den afdøde konge blev præsenteret for offentligheden. Værket blev fastholdt i et stik udført af J.G. Bradt efter Jardins tegning.

heele Verden viiset har / Du franske Slyngel er en Nar / for Dannemarckes Rige.«

Selv om Jardin i de følgende år givetvis af og til har følt en vis kulde fra sine omgivelser, havde han stadig fuldt op at gøre i Danmark og arbejdede også for både Christian 7. og Caroline Mathilde. For den første indrettede han blandt andet Hofteatret på Christiansborg og for den anden hendes personlige gemakker. Men bare fire år efter at han var taget tilbage til Frankrig, udstedte den danske regering en lov, hvorefter kun personer født i den danske konges riger og lande kunne få et statseμβede sammesteds. Nogenlunde samtidig fik Jardin en central stilling inden for den franske bygningsadministration – og blev sidenhen

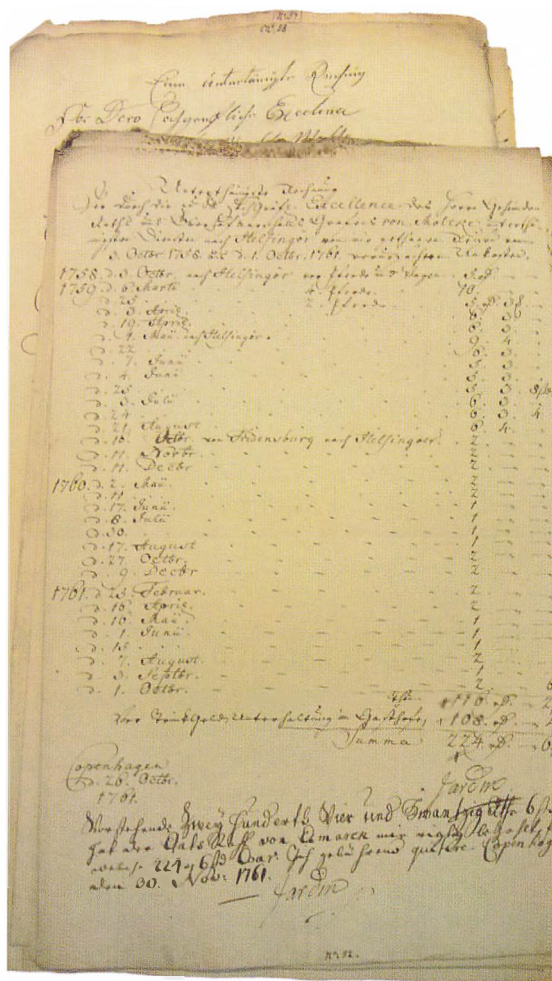
anklaget for ikke at have taget denne institution alvorligt, eftersom han jo havde lagt sine manddomsår i Danmark ...

I Danmark fik 1800-tallets nationalfølelse en ekstra tyngde, fordi den blev kombineret med, at landet først, i 1813, mistede den ene halvdel af det hidtidige dobbeltmonarki, Norge, og i 1864 Slesvig og Holsten. Det blev vigtigt at understrege, hvor meget det nu så sørgeligt reducerede land formåede, og samtidigt blev det mere fjernt end nogensinde, at det skulle

være en franskmænd, der havde lagt grunden til den danske guldalderarkitektur og dermed til alt det typisk danske: de rene linier og de gode proportioner.

Jardin blev med en stærkt lemfældig omgang med sandheden afskrevet som både ødsel og overlegen, men selv hans værste kritikere var ude af stand til at ignorere, at hans bygninger var i en klasse for sig. Da først franske og siden også danske kunsthistorikere fra 1900-tallets begyndelse begyndte at interessere sig for Jardin, kom det også til at stå helt klart, at han virkelig ikke var til at overse. I en biografi om brødrene Jardin hed det i 1910, at Marienlyst var en forstørret kopi af den franske førstearkitekt, Ange-Jacques Gabriels mesterværker: Petit Trianon i Versailles, og der har været en så klippefast tro på, at den stilistiske inspiration gik fra Frankrig til Danmark og ikke omvendt, at der har været gjort de mest besynderlige krumspring for at forklare, at det virkelig var Gabriel, der tilskyndede Jardin til at give det kommende Marienlyst dets form. Realiteterne taler et ganske andet sprog. Det hus, der skulle være kopien, nemlig Marienlyst, stod færdigindrettet i 1763, mens det hus, der skulle være originalen, blev indledt opført i 1762 – og stod færdigt i 1768. Når man ser nærmere på de to huse, er det endvidere slående, at det er Marienlyst, der er det mest afdæmpede og mest moderne. Det er en funktionalistisk bygning; en velproportioneret blok med en helt anden afbalanceret personlighed end Petit Trianon, der er forskelligt udsmykket på alle fire sider og som sammenlignet med Marienlyst mest af alt virker som en lidt gnidret demonstration af sin bygherres rigdom.

I dag har forskerne heldigvis kunnet give Jardin den plads som en af Danmarks mest betydningsfulde arkitekter, som han har fortjent, og som Marienlyst så fortrinligt illustrerer. En tur i Helsingør vil samtidig godtgøre den indflydelse på den danske arkitektur, som han fik gennem sine værker og via sin position som Danmarks første professor i arkitektur.



N.-H. Jardin førte nøje regnskab over sine kørsler, blandt andet hvornår han besøgte byggepladsen ved »Moltkes Glædeshave«. Rigsarkivet.



Over Marienlysts tag kunne man endnu i 1800-tallets anden halvdel se Kronborg hen over den da ubebyggede Grønnehave. På dette tidspunkt var der ingen tvivl om sammenhængen mellem slottet og den have, hvori Lundehave og senere Marienlyst blev bygget. Nationalmuseet, Antikvarisk-topografisk Arkiv.

Det danske kunstakademi udklækkede naturligtvis kunstnere. Men det blev i lige så høj grad søgt af håndværkere, der ønskede et grundlæggende kendskab til eksempelvis arkitektur og stilhistorie, og som, hvis de kunne erhverve sig en guldmedalje, kunne slå sig ned som frimestre overalt i landet. En by, der i så vid udstrækning som Helsingør har bevaret bygninger fra slutningen af 1700-tallet og frem, står som et levende bevis på, i hvilken grad den enkle klassicisme, som Jardin talte for, har fæstnet rod i Danmark.

Litteratur

Historiske huse i Helsingør 1973, Nationalmuseet 1973.

Poul Grønder-Hansen: *Kronborg Slot – fortællingen om et slot*, 2017.

Ulla Kjær: *Nicolas-Henri Jardin – en ideologisk nyklassicist*, 2010.

Ulla Kjær: *Nicolas-Henri Jardin – den danske klassicismes franske fader*, 2015.

Marienlyst Slot. Det kongelige lystanlæg ved Helsingør, red. Jan Faye & Hannes Stephensen, 1988.

Dagligliv og brudedefærd i Helsingør i parykkernes tid

Af Jakob Seerup

Hvis man ønsker at følge det daglige liv ved havnen og i Helsingørs gader i 1700-tallet, så er der særlig en kilde, der påkalder sig opmærksomhed. Det er søofficeren Peter Schiønning's dagbøger, som i dag opbevares på Håndskriftsamlingen på Det Kongelige Bibliotek. Schiønning levede fra 1732 til 1813 og forenede en glæde ved at skrive med en pertentlig trang til at ordne og bevare sine mange manuskripter og breve for eftertiden. Ikke en dag gik hen, uden at han brugte sine ledige stunder ved skrivepulten og nedfældede sine tanker og indtryk.



1700-tallets danske søofficerer var imponerende og let genkendelige i deres smukke uniform med mange gyldne sløjfer. J.J. Bruun, 1757. Privat eje.

Formentlig er Peter Schiønning den dansker i hele 1700-tallet, som vi kan få mest at vide om. Det enorme kildemateriale, han har efterladt sig, er endnu ikke fuldt udforsket, og historikere med interesse for 1700-tallets kulturhistorie vil fortsat kunne vente sig mange spændende erkendelser, når de dykker ned i materialet.¹

Schiønning's mange skrivelser er af særlig interesse for dem, der interesserer sig for flådens historie. Som officer i »Kongelig Mayestæts Søe-État« var Schiønning levende interesseret i alle aspekter af søkrigen og den daglige drift af orlogsflåden. Han noterede dag for dag, hvad der foregik på Holmen og om bord på de skibe, som han gjorde tjeneste på. Den omfattende viden, han samlede om maritime emner, sammenfattede han i et tretusinde siders manuskript om »Søe-Mandskabet«. De mange sider blev aldrig udgivet, men er i dag en enestående kilde til 1700-tallets maritime kulturhistorie.

Men ud over de maritime emner, omfatter Schiønning's samling også et væld af andre oplysninger inden for mange forskellige genrer. Der er små 20.000 siders manuskripter med »Strøtanker« om alt mellem himmel og jord. Der er tusindvis af familiedokumenter og breve og regnskaber og meget, meget mere. Og en del af disse kilder trækker tråde til Helsingør, hvor Peter Schiønning tilbragte et par somre i

Noter:

¹ På en del af Nationalmuseets hjemmeside er det store materiale præsenteret, ligesom det meste af hans dagbog er udgivet online på siden – se <https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/militaerhistorie/soeofficeren-peter-schioennings-liv/>.

1770 og 1771. Nærværende artikel bygger hovedsagelig på Schiønnings dagbogsnotater fra disse perioder.²

Efter en hel del daglig tjeneste på Holmen og nogle enkelte mindre udkommandoer i 1750'erne og 60'erne, var Schiønning endelig i 1770 nået til det punkt i karrieren, hvor han fik kommando over sit eget skib. Det var dog ikke en udkommando til eksotiske himmelstrøg men derimod en noget mere rutinepræget opgave med at føre kommando om bord på vagtskibet *Hvide Ørn* i Sundet. Det var et afgørende skridt i den rigtige retning for en søofficer, der ville frem i verden. Det var nemlig fast etableret praksis, at en søofficers første udkommando som chef skulle være ved et vagtskib i et eller to år, før han kunne få lov at føre større skibe på mere udfordrende togt.³

Men det var ikke nogen nem tjeneste, selvom det ikke indebar at navigere på ukendte strækninger. Det var, imod hvad man måske skulle formode, ganske besværligt at holde skibet på sin rette position samtidig med at man løste de opgaver, som vagtskibet havde i Sundet, som var blandt de absolut mest befærdede stræder i verden. Det handlede ikke kun om at sørge for, at de passerende skibe løste Sundtold, men også om holde justits om bord på skibe, hvor der var uenighed mellem kaptajn og besætning og lignende situationer. Der skulle også holdes godt øje med Kronborg, hvorfra slaver og soldater i tide og utide flygtede og deserterede for at søge friheden i Sverige eller bare uden for voldene, hvor de forsøgte at finde robåde til formålet. Når der blev alarmeret om flugt med et kanonskud fra Kronborg, så satte vagtskibet barkassen i vandet, og der blev roet rundt og eftersøgt delinkventer. Desuden skulle skibet hele tiden holde godt øje med vejr og vindretning for at kunne varsle de forbipasserende skibe om, hvordan de skulle forholde sig.

Til disse udfordringer skulle man så lægge det besvær, der var med vagtskibets eget mandskab. Folkene skulle være væk fra deres hus-

stand og familie fra april til langt ind i efteråret, men de modtog ikke den høje hyre, som man normalt fik ved udkommandoer, men den samme hyre, som hvis de havde været hjemme ved tjenesten på Holmen – men de var stadig væk fra familien i månedsvis. Derfor var det en upopulær tjans at være sømand om bord på vagtskibet, og desertioner var ikke ualmindelige.

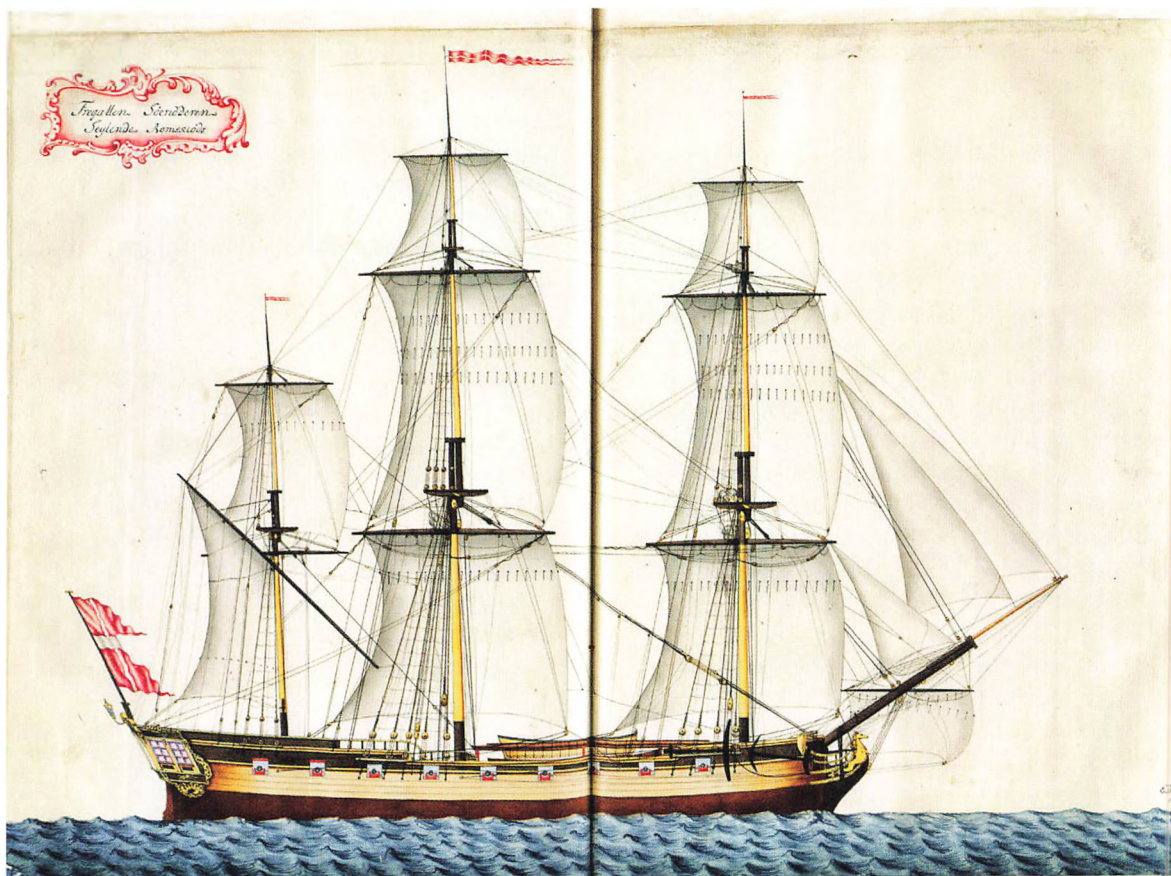
Peter Schiønning vidste, at der ventede masser af hårdt arbejde som vagtskibschef, da han fik sin ordre den 17. marts 1770. Han havde måske også en vis forventning om, at denne chefpost ville indebære en del sociale forpligtelser og selskabelig omgang med Helsingørs borgerskab. Han var 38 år gammel og ugift og var nu en ungkarl med en god stilling, en smuk uniform og fremtiden foran sig. Mon han overvejede, at han kunne finde kærligheden i Helsingør?

Den 23. april 1770 klokken fire om morgenen lettede *Hvide Ørn* anker på Københavns Red, alt blev gjort klar til sejlads, og klokken kvart over syv sejlede det smukke skib med sine 30 kanoner nordpå op gennem Sundet. Vinden var en let kuling fra syd-syd-ost. Skibet satte tre mærsesejle, fokken og mesanen, hvilket var nok til at bringe skibet til Helsingørs Red

Noter:

² I alt væsentligt bygger nedenstående artikel på Peter Schiønnings dagbog i Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsafdeling. For en personalthistorisk redegørelse om Schiønning, se Seerup, Jakob »Søofficeren Peter Schiønning – Officer og dagbogsskriver«, i *Personalthistorisk Tidsskrift*, 2005, s. 173-203.

³ For en udførlig redegørelse for vagtskibenes rolle i 1700-tallet se Seerup, Jakob: »Historien om de danske vagtskibe på Sundet, på Storebælt og Københavns Red«, i *Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Årbog 2010*, s. 73-100.



Vagtskibene i Sundet var mellemstore fregatter som »Søeridderen« på tegningen her. Den sejlede som vagtskib i 1773. Søeridderen – original i Frederik 5.s Atlas, Det Kongelige Bibliotek.

klokken et om eftermiddagen. Her befalede Schiønning at kaste anker ved Disken. Der blev kastet lod, og blyet sank ned til otte favnes dybde. Talgen under blylodet, der blev hevet op igen, viste, at de lå på sandbund. Alt blev nøje noteret i skibsjournalen. Schiønning skrev hjem til Admiralitetskollegiet i København, at han var vel ankommet. Om aftenen klokken ni beordrede han vagtskuddet affyret. Om Schiønning tænkte nærmere over det, ved vi ikke, men skuddet symboliserede, at han havde overtaget myndigheden over Helsingørs Red. Hans skud var signal til, at flag skulle nedhales på de øvrige skibe på reden. Indtil hans ankomst havde det været Kronborg, der

affyrede vagtskud morgen og aften, men når vagtskibet kom, så tilfaldt den ære – og det ansvar – skibet.

Den følgende dag gik Schiønning i land for første gang som chef for vagtskibet. Hans besøg i land varede nogle timer, og som det var kutyme i byen, så aflagde han visit hos de vigtigste honoratiories, såsom obersten ved regimentet, kæmnerne ved tolden, etatsråd Putscher, justitsråd Bluhme, og kammerjunker Osten. Han besøgte også den engelske konsul Fenwick, den russiske konsul Hoffmann, den hollandske Van Deurs, den svenske Rajalin, samt etatsråd Frisch ved toldvæsenet, alle i deres huse. Ikke

alle var hjemme. Et par af stederne blev han indbudt til at spise middag om aftenen, men Schiønning mente nok, det var fornuftigst at tage tilbage til skibet for at holde øje med for-tøjningen.

Nogle dage senere, den 27. april var han i land igen og spiste middag »hos den gamle Captain Lütken i Helsingør«. Denne havde sendt et personligt brev med en invitation i anledning af, at det var hans fødselsdag. Frederik Christopher Lütken var lidt af en legende i Søetaten. Lütken havde kæmpet sammen med Tordenskiold tilbage under Store Nordiske Krig i 1710-20 og havde en fornem karriere i Søetaten. Men han havde vovet at gå på tværs af Christian 6. i 1737 under en dybt uretfærdig kommissionsdomstol, som skulle undersøge konstruktionsmesteren Benstrups vandel. Den stærkt troende Lütken havde ikke kunnet få det over sin samvittighed at deltage i det rænkespil, som var blevet lagt op mod Benstrup, og derfor havde han modtaget sin afsked i unåde fra Søetaten. I 1739 udvirkede gode forbindelser, at Lütken fik en post som translator ved Toldkammeret i Helsingør, hvor han samvittighedsfuldt udførte sit arbejde indtil han blev pensioneret i 1777. Han affandt sig med sin skæbne og havde tid og lejlighed til at skrive en række afhandlinger dels om økonomi, dels det opbyggeligt kristelige værk *Hellige Opmuntringer i mødige og tankefulde Stunder*, som blev genoptrykt flere gange. Desuden skrev han sine erindringer, som blev udgivet mange år efter hans død.⁴ Han døde i Helsingør i 1784. Det træffer sig så heldigt, at Lütken også hyggede sig med at tegne af og til, og der findes et fint billede af hans stue i Stengade 82, hvor han sidder omgivet af tegninger af skibe og søkort i et lidt bart lokale, der passer fint til Lütkens asketiske livsindstilling.⁵ Man kan forestille sig, hvordan han der har siddet sammen med Schiønning og andre søofficerer og diskuteret maritime emner. Med til fødselsdag hos Lütken var kommandørkaptajn Lous, der netop de samme måneder opholdt sig i byen for at forberede opsætningen af det lygtefy, der

skulle opsættes i Dronningens Tårn på Kronborgs nordøstlige tårn, og som kunne indvies i 1772.



Tegningen fra Lütkens stue i Helsingør giver os et helt unikt kikk ind i 1700-tallets virkelighed. Schiønning har formentlig beundret de kort og tegninger af skibe, der prydede væggene. Nationalmuseet.

Schiønning nævner Lous flere gange i sin dagbog. Blandt andet tog de to sammen på en lille spadseretur den 6. maj, hvor turen gik til Marienlyst, hvor de »besaa Haven og alleerne op paa Bakken, hvor man gaar ind til Slottet i 2den Etage, etc.«. Om aftenen måtte Schiønning blive i land på grund af kuling og storm. Det var et stadigt tilbagevendende problem, at vind eller strøm hindrede officerer og folk i at komme tilbage til skibet. Den ret korte tur ud til fregatten kunne tage halvanden time i hårdt vejr. Dagen efter gik han og Lous som et par

Noter:

⁴ Friderich Christopher Lütken – Søofficers-liv paa Christian den Sjettes Tid – Svundne Tider IV, H. Hagerups Forlag, 1945.

⁵ Se Clemmensen, Tove, Skæbner og Interiører, Danske Tegninger fra Barok til Klunke-tid, Nationalmuseets Forlag, 1984.

et Fruentimmer en Nat til sig, kom Dronningen, ham dog uvidende, det var hende, og hvorved den berømte Dronning Margrethe blev til. Dette er nu, som jeg erindrer Historien i en Hast, eller som den fortælles. Gik derfra til Byen Thikiøb og besøgte den gamle Provst Garboe, drak The der, besaa Haven, Kirken etc. Der var en smuk Jomfru i Huuset, uden Tvivl af hans Familie, det var en munter og lystig gammel Mand, bad mig ofte at komme til sig. Gurre er en Miil fra Helsingøer og Tikiøb en stiv Fierding-Vey fra Gurre. Gik tilbage igien og tog ombord.«

Det var nogle lange spadsereture, men det var Schiønning's eget valg. Han havde sagtens råd til at leje en hest eller vogn. Men det gjorde han ikke. Han nød sine ture.

Frøken Nägler

I løbet af foråret og sommeren 1771 dukker navnet »Nägler« stadig hyppigere op i dagbo-

gens linjer. Når Schiønning var ude at spadserere, skete det gerne, at han mødte de samme unge frøkener, som også var med til ballerne på Postgården. Frøken Maria Christine von Nägler, der var født i 1755 og altså kun 16 år, mødte han også, når han besøgte hendes far, kaptajn Nägler ved garnisonen på Kronborg. Kaptajn Nägler sad i Sundhedskommissionen i byen, og var derfor blandt dem der skulle konsulteres, når spørgsmål om sygdom, hospitalsindlæggelser og karantæne kom op – og det gjorde de ret hyppigt i sommeren 1771, hvor man var bekymret for smitsom syge og derfor indskærpede, at alle skibe fra Østersøen og Middelhavet skulle have gyldigt sundhedspas. Kommissionen glædede sig over, at Schiønning kunne bistå havnens civile færgfolk med at kræve fremvisning af pas. Problemet var, at færgefolkene ikke fremstod med den tilstrækkelige autoritet, og de frygtede at deres krav om at se sundhedspas ville blive ignoreret af folkene på de fremmede skibe. Selvom



O.J. Rawert: Höien, som dækker Levningerne af Waldemars Slot ved Gurre d. 1. Junij. Akvarel fra 1820. KB digitale samlinger.



Handelsskibe og orlogsskibe fyldte godt op i Sundet. Her en scene fra 1738, hvor danske og svenske orlogsskibe hilser hinanden med flag og saluttering i ukendt anledning. J.J. Bruun, gouache fra Sundet, 1738. M/S Søfart (originalen stjålet).

det altså var alvorlige sager, der var på bordet hjemme hos kaptajn Nægler, så var der åbenbart også tid til at pleje bekendtskabet med den unge frøken i huset – som altså var 23 år yngre end Peter.

Dagene gik dog ikke udelukkende med at kurtisere skønjomfruer. Den 21. juni var han sammen med mange af de øvrige fornemme folk i byen på Rådhuset, hvor en trup af artister optrådte. Man kunne se »Italieneren, Spanieren og den saakaldte lille Englænder« som »gjorde Kunster paa Raadhuset fra 6 til 9 om Aftenen«. Ungkarlen Schiønning var endnu ikke helt afsat til den bly frøken Nægler. Han noterede sig i hvert fald med tilfredshed, at han »talte med den smukke Madam Meulengrad, en Kiøbmands Kone i Byen«.

I det hele taget var der rig mulighed for den, der ønskede at divertere sig med baller, musik og anden underholdning i Helsingør den sommer. Hele sommeren igennem blev der jævnligt afholdt koncert hjemme hos en kaptajn Weinigels og kaptajn Lemming. De to officerer boede sammen i en god og rummelig lejlighed i Stengade, hvor de indbød til sådanne forestillinger, hvor der var gratis adgang. De spillede sammen med yderligere et par officerer, major Waldow »slog clausumbalet« og løjtnant Falbe spillede på fløjte. Schiønning noterede, at alle de fornemste folk i byen kom der – både fruentimmer og mandfolk. Til at begynde med skrev Schiønning, at han var hos Weinigels, men til sidst, så skrev han blot, at han var »til Concerten«. Det er eksempelvis tilfældet den 6. august, hvor han først overværede en militær

afstraffelse, for siden at spise en god middag på Kronborg og slutte dagen af på koncerten: »Den 6. August 1771. Om Morgenen saa i Helsingør, at 2de Under-Officerer af Regimentet der, fik Stubnæsen og Brændemærke paa Grønnehaue.

Om Middagen spiste til Generalens paa Kronborg tillige med en Del Officerer. Om Eftermiddagen var paa Conserten der i Byen.« Det var en dag, der var rig på indtryk, og som må have stået i skarp kontrast til den kedelige daglige tjeneste om bord på vagtskibet.

En anden form for underholdning bestod i at besøge de forskellige interessante mennesker, der boede i Helsingør. Søndag den 8. september 1771 var Schiønning for eksempel i kirke i byens tyske kirke. Ikke blot fordi han ønskede at gå til højmesse, men lige så meget for at møde præsten, Hr. Chemnitz. Prædikenen var på tysk, og Schiønning skrev, at præsten »havde skønne Gaver til at foredrage og fortælle«. Efter gudstjenesten aflagde han en visit hjemme hos Chemnitz for at se hans berømte naturalie-kammer, hvor han især fandt at »Conkylierne havde en stor Skønhed og Fuldstændighed«. Denne slags private naturhistoriske samlinger havde deres storhedstid i 1700-tallet, og dannede mennesker interesse for sig fuldt så meget for naturens undere som for historie og kunst.

Den 17. August 1771 var Schiønning igen i land og spiste til aften hos Nægler. Den musikalske Weiningen var der også. Om aftenen fik de noget morsomt at se. Det var en særlig maskine, der tryllebandt de forsamlede med nogle »omløbende kunstige Skygger meget naturligt forestillet paa et Lagen ved en Laternae Magica, samt hørte 12 Stykker spille ved en mekanisk Machine«. Laterna Magica var en tidlig forløber for senere tiders filmapparater. Som navnet antyder, følte det helt magisk at kunne se levende billeder på denne måde. Netop i sidste halvdel af 1700-tallet var laterna magica meget populært, selvom det ikke var nogen helt ny opfindelse.

Både i 1770 og 1771 var Schiønning med ved den årlige fugleskydningskonkurrence på Skydebanen uden for byen. Det var også et socialt højdepunkt på året, hvor alle »Helsingørs fornemste og Fruentimmer« var til stede. Når fuglefiguren, der var opsat på en pæl, blev ramt med et pletskud, var der stor jubel, og fuglekongen kunne kåres. Han blev så fulgt hjem til sit hus i byen i en stor procession, og om aftenen var der fest og »et lidet Fyrværkeri«.

Selvom der altså var mange distraktioner, så var der dog efterhånden ikke længere tvivl om, hvad (eller hvem) der mest optog kaptajn Schiønningens sind. En enkelt linje i dagbogen fortalte, hvad det væsentligste havde været den dag: »Den 4. Juli 1771. I Land i Helsingør, var hos Nægler i Haugen. Frøken Nægler« og »Den 23. Juli 1771. Paa Conserten i Helsingør. Frøken Nægler«. Den 7. juli kunne Schiønning notere sig et vigtigt fremskridt. Den dag var han i land og om eftermiddagen på besøg hos Nægler »Frøken Nægler forærede mig en vergess mein nicht«. Den forglemmigej blev ikke glemt!

Frøken Nægler forældre fornemmede muligvis, at noget var på færde. Men det havde de tilsyneladende ikke noget imod – den unge kaptajn var vist et godt parti. Den 15. juli slog hele familien følge med Schiønning på en af hans højtelskede spadsereture »spatzerede med Nægler, hans Frue, Datter og Major Waldou, som logerede der i Huuset, til Klostersvænget og som sædvanlig drak Caffé og The der. Gik tilbage igien« noterede Schiønning i dagbogen. Dog trak det ud med offentligt at deklarere en forlovelse. Det blev til mange uskyldige stævninger og selskabelig leg, som eksempelvis om aftenen den 14. september 1771, hvor de legede stoleleg. »Frøkenen tabte en Sløffe, ieg fandt«, bemærkede den forelskede Schiønning, der glædede sig over en sådan lille kontakt.

Den 20. september 1771 gik med endnu en lang spadseretur sammen med frøkenen og hendes familie. Alt var idyl, og om aftenen spiste de sammen som en familie og frøkenen

spillede på klaver og sang. Det følte perfekt, og Schiønning skrev i dagbogen »Fik i sinde næste Dag at fri«. Men det blev ikke til noget. Dagen efter skrev han »En ringe Omstændighed forhindrede det i gaar foresatte«. Og dagen efter igen noterede han blandt andet »Glad ved Frihed endnu!«.

I løbet af efteråret blev besøgene hos Näglers endnu hyppigere, og Peter Schiønning var nærmest allerede en del af familien. Dagbogen melder om flere stolelege, given pant og udveksling af sedler med søde franske ordsprog. Enkelte steder optræder sætninger i en slags kode eller meget stærk forkortelse. Det er noget med frøkenen, men det står ikke helt klart hvad. Formentlig handlede det om mere intime seancer, men det kan næppe afklares på halvandet hundrede års afstand.

De to havde en meget 1700-tals-agtig metode til at udveksle tanker om deres følelser. I dagbogen forklarer Schiønning: »Frøkenen leverede mig for nogle Dage siden en Fransk Bog (Les illustres Francois, Histoires veritables etc. á la Haye 1731), som hun havde understreget nogle Steder i, og som ieg da ligeledes havde understreget og nu atter i Dag ligeledes leverede den tilbage, etc., ved hvilken Maade man paa begge Sider kunne sige sine Tanker saa rent ud som muligt, da Materien i Bogen just var paa det bekvemmeste skikket dertil.«

Selvom de to ikke var i tvivl om hinandens følelser, så blev der dog ikke noget frieri i 1771. Schiønning syntes ikke, at han havde formue nok til at indgå ægteskab, og hans udkårne var ikke af nogen rig familie. Så derfor måtte frieriet udsættes. Han blev dog liggende så lang tid som overhovedet muligt med vagtskibet ved Helsingør. Først den 14. december lettede han anker og satte kursen mod København og Flådens Leje. Han var endnu helt ør oven på det bal, han havde været til på Postgården den 12. i samme måned. Som sædvanlig havde alle de fornemste i byen været der. Der var »en Mængde Fruentimmer« og »21 Mandfolk«. For første gang i 15 år kastede Schiønning sig ud i

dansen, da han blev opbudt hele fire gange til at danse menuet. En af dansene var naturligvis med den udkårne frøken Nägler. Hans kommende svigermoder forærede ham en flaske eau de lavande med sølvbeslag som afskeds-gave (vel nærmest som at få en dyr deodorant i vore dage). Men det bedste var dog, at han »fik 100 milde Øyekast fra Frøkenen«.

Dagen efter spiste han en sidste gang hos Nägler-familien, og tog så afsked med den grædende Marie Christine.

Frieri til Frøken Nägler

Det følgende år gjorde Peter Schiønning tjeneste på Holmen i København. Han fik dog ikke lov at glemme Marie Christine i Helsingør. Der gik mange ømme breve frem og tilbage. Og der kunne også være gaver med, som for eksempel, da han i april »Fik et Fransk Brev fra Frøken Nägler og en grøn silkepunng med Guld indvirket, hun havde fileret«. Nej, frøkenen havde bestemt ikke glemt ham.

Det var et dramatisk år at være i København, og i slutningen af april måned blev Struensee og Brandt henrettet på Fælled. Schiønning kunne ikke være til stede, da han havde vagt på Nyholm, men fra vagten kunne han faktisk se begivenheden på afstand gennem sin stærke søkikkert. Han følte, at han overværede noget historisk. Dagen efter tog han ud til den murede galge og så de afhuggede hoveder. Brandt lignede sig selv meget godt, men Struensees ansigt var helt forvredent, skrev den altid observante Schiønning. Beskrivelsen fortsætter »Kroppene begyndte alt at drippe, ved det Solen skinte varm paa dem«. Jo, Schiønning fik det hele med.

I juni måned 1772 tog Schiønning endelig en beslutning. Han bad om og fik tilladelse til at tage til Helsingør i 8-12 dage, og den 15. juni tog han diligencen nordpå. Det var en meget stor karet, og de var kun to passagerer hele vejen. De gjorde holdt i Lyngby i en halv time, ved Hirschholm Slot også en halv time (her

spadserede han i den smukke have ved slottet, som siden er nedrevet). Fra Hørsholm kørte de videre til Nivå, hvor Schiønning beså havneanlægget med den lange bådebro, som han beskrev som meget forfaldent, selvom det ikke var mange år siden, at det var blevet anlagt for at være base for galejer. Klokken tre om eftermiddagen var de endelig fremme. Schiønning stod af uden for byen og gik ind til det Norske Posthus. Schiønning tog naturligvis straks ind til kaptajn Nägler og familie. Her bemærkede han, at »Frøken Nägler var bleven lidet mere korpulent« siden han så hende sidst. Han overnattede dog ikke hos familien men logerede i det Norske Posthus, hvor han også spiste.

Den 20. juni 1772 oprandt den længe udsatte dag. Schiønning beskriver frieriet ganske nøje. Om eftermiddagen spadserede han til Teglstrup med kaptajn Nägler og frue og datter. De drak kaffe derude og nød den dejlige sommerdag. Skoven var skøn, fuglene sang herligt og alt var idyl. »Ieg fulgtes alene med Frøken Nägler. Paa Veyen friede ieg kort og uden *gené* til hende. Hun svarede strax fermt og med Bestemthed, at dersom det var mit alvor, saa vidste ieg nok, at ieg havde hendes Samtykke. Derefter holdt hun Viften noget for Øynene, etc.«. I første omgang sagde han ikke noget til forældrene, men fulgte blot familien hjem til deres port. De boede tæt ved hans logi+. »Da ieg bad dem farvel, holdt hun atter viften noget for Øynene, førend hun gik ind ad den«. Et par dage senere var de alle samlet i haven hjemme hos Näglers, hvor stemningen var helt i top; »Frøkenen var meget munter og lo meget. Hun spurgte, om ieg ikke ville have de Kys jeg havde til gode«. Men frieriet var endnu ikke røbet – selvom de kommende svigerforældre nok havde en mistanke.

Den 23. juni 1772 rejste Schiønning om morgenen klokken halv ni ned med diligencen til København. Det blev en lidt for dramatisk tur efter søofficerens smag. »En dumdrstig og uerfaren ung Dreng kiørte den med 4 Heste for. Han kiørte stedse i Gallop, som mig syntes vel om, og som Hestene vel og kunne taale, da Vognen

næsten var tom.« Men da han fortsatte med den samme høje fart ned af en bakke, styrtede to af hestene, som blev viklet ind i seletøjet og ikke kunne rejse sig ved egen hjælp, men sparkede og sprællede, og de to andre opskræmte heste var på vej til at løbe videre, mens vognen truede med at rulle ned over dem. Kusken var helt i vildrede og kunne dårligt holde hestene tilbage, selvom han prøvede af al sin magt. Schiønning måtte ud af vognen og lægge stene for hjulene og holde tømme. De måtte skære seletøjet op, og de var heldige, at der kom nogle kongelige vogne forbi, der standsede og hjalp dem med at få orden på sagerne, så de kunne køre videre mod København. På trods af uheldet var de fremme om klokken halv fire om eftermiddagen. Her spiste han hos sin søster og svoger, og der blev skålet for frøken Näglers sundhed. Og så satte Schiønning pennen til papiret og skrev et brev til Kaptajn Nägler, hvor han skriftligt anmodede om hans datters hånd.

Nu gik brevene frem og tilbage, og i slutningen af juli var Schiønning's professionelle situation på vej i den helt rigtige retning. Han havde udsigt til at få kommando over sit eget kompagni på Holmen, hvorved hans indtægt ville stige betydeligt. Nu var der endelig råd til at stifte familie! Schiønning skrev: »Da ieg saa, det nu kom mig temmelig nær til Compagni, skrev ieg Frøken Nägler til, om hun havde lyst til at holde Bryllup endnu før Vinter, saa syntes mig bedst derom. Fik Svar Ja.«

Den 17. august 1772 tog Peter Schiønning endnu en gang diligencen til Helsingør, turen forløb uden uheld, og han indlogerede sig endnu en gang i det Norske Posthus i det sædvanlige værelse i den mellemste etage ud mod gaden. Den næste dag var der middag hos Näglers, og nu kunne han frydefuldt notere: »tog efter maaltidet det 1ste Kys af M.C.N.«

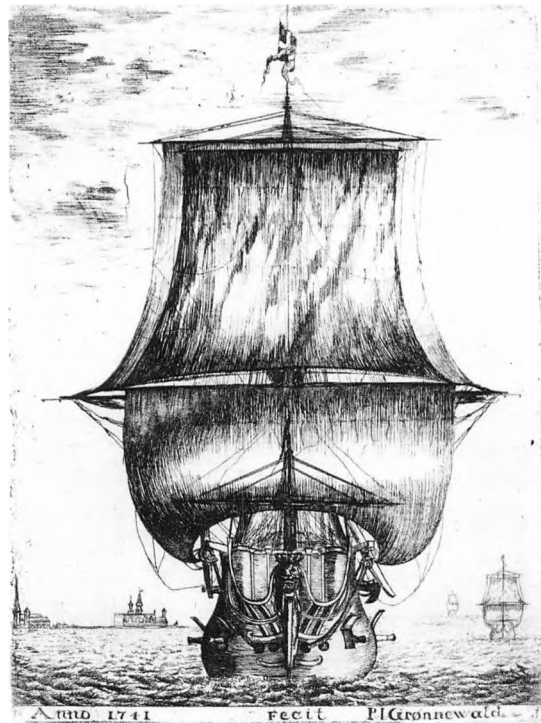
Bryllupsforberedelser

De følgende dage gik med visitter og fugleskydning og ture til Klostervangen. Nu spiste

han fast hos familien Nægler og skrev fornøjet, at han havde »faaet mange Kys«. Det blev til en lille ferie, men den 27. august tog han afsked og rejste tilbage til København. Her gik han straks i værk med at købe møbler, så alt kunne være klart til at hjemføre bruden fra Helsingør. Han købte to store og skønne kommoder med forgyldninger og bordplader af italiensk marmor bygget af den berømte møbelsnedker Ortved. Schiønning skrev, at de var af »højeste Mode«. Så købte han også en »smuk Fruentimmer Guldring« indlagt med ægte topas-sten til at forære sin tilkommende.

Den 31. august 1772 indsendte Schiønning formel ansøgning til Admiralitetet om tilladelse til at ægte frøken Marie Christine Nægler. Samme dag skrev han en kort beskrivelse af sin tilkommende. Hun var datter af Hr. Capitain von Nægler ved det Holsteinske Gevorbne Infanteri-Regiment. »Samme Fruentimmer havde vel ingen Penge, men var ung, smuk og indtagende. Havde talenter som saa vidt af en kun 17 aars Alder kunne iagttages. Spilte paa Claver og Sang vel, talte meget færdig Fransk og tysk, og skrev begge dele og temmelig vel, forstod hvad andre Fruentimmer-Arbejder, der hører til en god Opdragelse ligeledes vel – havde i 3 Aar været i Pension hos den Franske Madam Cardinal og lært alt saadant, der havde Berømmelse for at opdrage sine Elever vel. Var snaksom og utvungen. I sit Væsen og Opførsel fri og munter, just vel tilpas imellem det kunstige og naturlige, der Klæder bedst. Sund, af et sangvinsk Temperament med Rødme i Ansigtet der forhøjede hendes Skiønhed. Hun havde et dejligt og indtagende Smil, en smuk latter, hvor ved hun viste de hvideste og skønneste Tænder, smukke Øyne der sagde meget, og beskrev hendes Passioner vel, som de hastig forandrede sig efter, mig syntes iblandt og at kunne mærke Traurighed i dem, og mulig hendes Temperament noget blandet med det melankolske, der ofte er til Fordeel naar det kun er i ringe Grad, for ikke altid at leve et rasende, dagdrivende og ueftertænksomt Liv. Hun var af middelmaadig Høyde, snarere lidt

derunder, men ikke udvokset endnu, have mest castanie brun Haar, og lignende Øyne, danset vel, havde skønne Gaver til at tale og fortælle med behagelige gestes og manierer, iblandt høj latter etc. Syntes naar hun ikke kom i slette hænder at kunne blive en overmaade god Kone, og mulig en endnu bedre Moder, ville have meget omhyggelighed for begge. Gid dette da vil lykkes. Hendes dyd, naturlige stolthed og Ære synes stedse at vil kunne staa prøve; mere kan ikke forud iagttages.«



Kronborg om styrbord – P.J. Grønwald, 1741. Passagen af Kronborg var symbolsk og ikonisk for både handelsskibe og flådens fartøjer. Når man havde det smukke slot om styrbord, så var der ikke lang vej hjem til København. Det Kongelige Bibliotek.

Den 7. oktober 1772 rejste den vordende brudgom i en karet til Helsingør sammen med sin svoger von Aphelen og broder Christian. Ef-

ter et par dages forberedelse kunne brylluppet stå. Fredag den 9. oktober 1772 stod brylluppet i Agent Godenius gård i Stengade, nabohuset til det norske Posthus. Vielsen fandt sted i den store sal ud mod gaden på 2. sal, mens spisningen fandt sted i stueetagen i fred og ro for nysgerrige blikke, da skodderne var lukket for vinduerne. Der var tolv gæster, Oberst von Scholten ved byens regiment og hans frue og datter. Oberstløjtnant von Schack, premierløjtnant Waldow, Hr. Nägler og frue og deres to andre børn, Carl Ludvig og Christiana Barbara. Svogeren professor von Aphelen og broderen Christian Schiønning samt regimentskvartermester Lund, som var marskal ved brylluppet. Vielsen, »som var smuk« fandt sted ved syvtiden om aftenen. Den blev foretaget på dansk af præsten ved den danske garnison, Hr. Bjørnsen. Børnene fra latinskolen sang, som det var skik i byen. Gommen og hans bror ankom til brudehuset i en fin vogn, som de havde lånt af den hollandske konsul van Deurs. Brudesengen var i værelset ved siden af den store sal på 2. sal. Brudeparret gik i seng klokken et om natten.

»Dette skal man og engang forsøge i Verden, stedse uvis paa, hvorledes det vil lykkes. Men Haabet er og til Nytte her. Forærede om Morgen en Frk. en Poquet«, skrev Schiønning i dagbogen. Og så kunne fejringen ellers fortsætte med modtagelse af gratulanter de næste to dage. Alle »af nogen Distinction« i byen kom forbi og hilste på det lykkelige par. Og

når man sådan havde fået visit, så var det god tone at gøre kontravisit, så den 12. oktober drog Peter Schiønning og hans hustru ud på en heldagsekspedition til samtlige gratulanter. Peter til fods og Marie Christine kørende. Hun aflagde visit på 22 adresser, og han på 42. Om aftenen var der fyrværkeri på Skydebanen. Man får indtryk af, at 1770ernes helsingoranere bestemt ikke gik af vejen for festligheder!

Efter nogle dages forløb tog de nygifte diligencen til København, de nåede lige at få en middag hos oberst von Scholten, en koncert hos Weinigens og et bal hos Dürings (hvor den livlige unge brud dansede til klokken halv tre om natten og blev ganske varm), før de tog på afskedsvisitter rundt i byen. Tilbage i København førte Peter Schiønning sin brud op i den nyindrettede lejlighed, og fruhen »syntes meget vel om de store forgyldte Speyle og Comoeder, som glimrede brav ved Lysene«. Sådan kunne et ægteskab i det bedre borgerskab begynde i Helsingør i 1700-tallet.

Peter Schiønnings ægteskab blev langt og forholdsvis lykkeligt. Han og Marie Christine fik tre børn, to døtre og en dreng. Drengen døde som barn, men pigerne voksede op og bevarede mindet om deres forældre. Schiønnings omfattende arkiv blev heldigvis bevaret på Det Kongelige Bibliotek, og derfor kan vi i dag komme så forholdsvis tæt på dagligdagen i blandt andet Helsingør i slutningen af 1700-tallet.

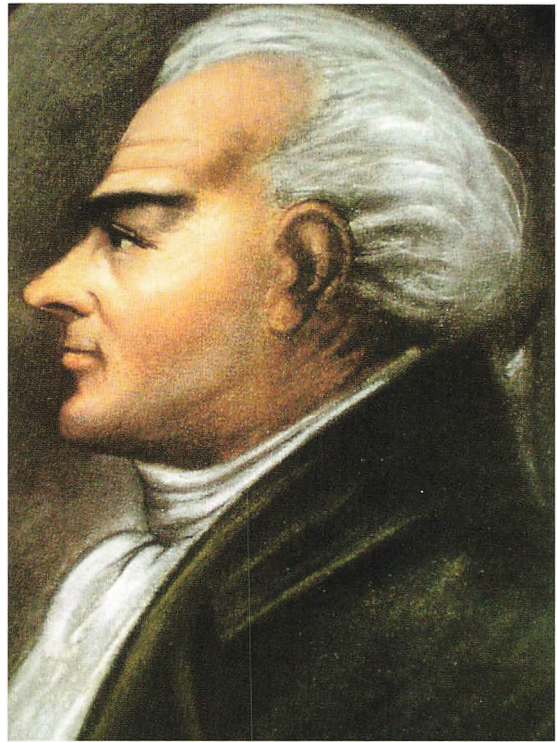
Francisco de Mirandas besøg i Helsingør 1787

Af Lars Bjørn Madsen

I foråret 1795 havde den unge digter Jens Baggesen haft lejlighed til i Paris at besøge generalen i den franske revolutionsarmé, Francisco de Miranda. Baggesen var meget benøvet over at have mødt denne store og ganske kontroversielle personlighed, nok en af tidens mest omtalte mænd. Samtidig hjemme i Hellebæk har greve og finansminister Heinrich Ernst Schimmelmann siddet og erindret sig frihedsheltens gentagne besøg hos ham i København den iskolde vinter 1787, omend den flotte og kvindelige Miranda utvivlsomt mestendels har nydt grevindens selskab. Ifølge Baggesen, havde hun i hvert fald ganske fortryllet ham, og det passer godt med Mirandas notater i dagbogen for den 25. december 1787, hvor han skrev, at Schimmelmann af og til forekom ham tåbelig i sin optræden, »men han er dog en fremragende mand i henseende til dømmekraft og fortjeneste. Han er endnu ung og gift med en ligeledes ung og ikke ilde dame«.

Francisco de Miranda var født 1750 i Caracas i Venezuela og drog allerede som 21-årig ud på sin første rejse, hvor han engagerede sig i menneskerettigheder og ikke mindst søgte støtte til sin drøm om et uafhængigt Sydamerika – et »columbiansk kontinent«, som han senere kaldte det. En drøm, der først realiseredes langt senere af hans efterfølger, Simon Bolívar.

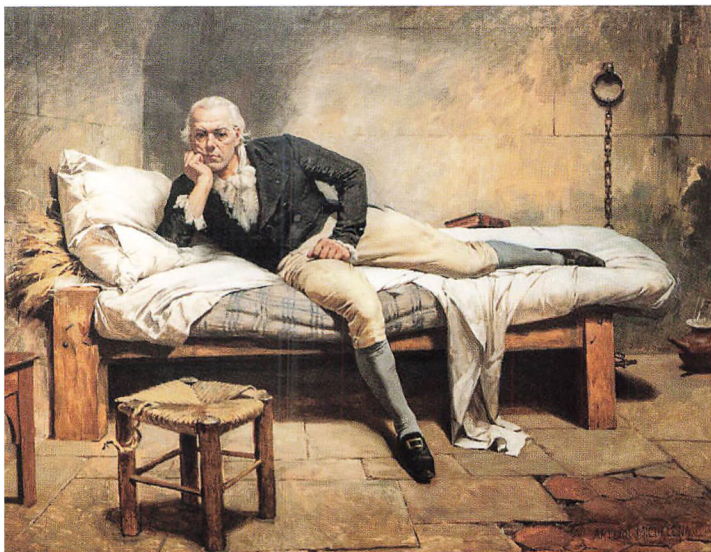
Historien om Miranda er lang og dramatisk. Meget kort fortalt bor han i begyndelsen af 1800-tallet i London, hvor hans hjem bliver samlingssted for modstandere af det spanske styre i Sydamerika; en modstand, der bestemt ikke deltes med alle i hjemlandet. Det lykkedes Miranda at overbevise i hvert fald den senere hertug af Wellington, feltmarskal Arthur Wellesley om det fordelagtige i at invadere Sydamerika under Mirandas ledelse med de handelsmæssige fordele, der lå i at befri kontinentet fra spansk herredømme. Det spanske



Miranda portrætteret af ukendt kunstner i 1806. Tegning i privateje.

oprør mod Napoleon medførte imidlertid, at Spanien henvendte sig til England om støtte til kampen mod Frankrig, og så var det jo ikke helt så relevant for Wellesley at sende tropper til Sydamerika: England sluttede fred med Spanien og Wellesley begyndte i stedet kampen mod Napoleon, en kamp, der som bekendt først sluttede ved Waterloo. I 1810 gjorde Venezuela et nyt forsøg på at blive uafhængigt, og her var det Simon Bolívar, der skulle rejse til England og anmode om hjælp mod at tilbyde at åbne alle landets havne til fri handel med England. På opfordring af Bolívar rejste Miranda til Venezuela, hvor han hurtigt blev overgeneral og senere fik overdraget al udøvende magt, og som generalissimus endvidere diktatorisk

myndighed. En borgerkrig, anført af de royalistiske tropper i den nordlige del af landet under kommando af general Monteverde, brød ud – en krig som Miranda tabte, og som fik Bolívar til at betragte ham som landsforræder. Miranda blev derfor arresteret og indsat som fange i fæstningen San Carlos og i 1813 overført til fæstningen og fængslet La Carraca i den spanske by, Cadiz. Her døde han i 1816.



Den venezuelanske kunstner Francisco Arturo Michelena (1863-1898) lavede dette portræt af Miranda siddende på sin seng i fængslet på fæstningen La Carraca i den spanske by Cadiz. Lænken på væggen, den smudsige seng og Mirandas grå hår røber, at han ikke just er portrætteret i James Carmichaels hyggelige post- og gæstgivergård. Miranda var blevet overført til Cadiz i 1813 og her døde han i 1816. Hans kamp for sydamerikansk selvstændighed havde dog ikke været forgæves, og han anerkendes da også i dag som frihedshelten Simon Bolívars foregangsmand. Maleri udført i 1896. Galeria de Arte Nacional Caracas, Venezuela.

Den 10. august 1787 havde Francisco de Miranda forladt London for at begive sig ud på sit livs store rundrejse i Europa. Han var ledsaget

af sin gode ven, den engelske oberst Smith, der fik til opgave at føre rejsejournal. Efter at have besøgt en lang række lande, ankom Miranda fra Rusland til Stockholm den 22. september, hvor han blev et stykke tid og nød – en nærmest vanlig – hjertelig modtagelse i de toneangivende kredse, kulminerende med et besøg hos kongen, Gustav 3. på Drottningholm. Kongen troede ganske vist til at begynde med, at Miranda var russisk spion, men han kom hurtigt på bedre tanker.

Det blev november, inden Miranda gjorde sig klar til at rejse til Norge og derfra over Göteborg til Danmark. Til formålet havde han købt sig en rejsevogn og engageret en tjener, en ung svensker ved navn Andreas Fröberg, der talte lidt fransk. Rejsefællen oberst Smith var nemlig rejst tilbage til London via Paris og vendte af sikkerhedsmæssige grunde ikke tilbage. I Göteborg oplevede Miranda sit livs nok største kærlighedsaffære med den aristokratiske Catharina Hall, der var gift med den styrt-rige forretningsmand, Johan Hall. Denne flirten var i sagens natur ikke nem for Miranda og Catharina, og de tog da også hjertelig afsked, da Miranda lod hestene spænde for vognen og forlod Göteborg for at køre til Karlskrona og derfra videre over Lund til Helsingborg, hvortil han ankom den 21. december 1787.¹

Fra Helsingborg kunne Miranda se over til vor verdensberømte – eller måske snarere berygtede – sundtoldsby, mens han ventede på at få stemplet sit rejsepas med ordet »Passér«. Klokken var blevet tre om eftermiddagen, da båden lagde til ved havnebroen. Miranda kunne dog ikke stige ombord med det samme, idet han havde utallige diskussioner med tolderne i forbindelse med deres nidkære undersøgelse af bagagen. Først da Helsingborgs overtoldinspektør, friherre Gustav Frederik Koskull, kom til stede og »med stor elskværdighed bragte orden i det hele« så det ud til at Miranda endelig kunne komme videre. Koskull rådede ham dog til at give vagterne nogle drikkepenge, hvilket Miranda ikke just var indstillet på, da han pludselig havde fået øje på sin vogn, der



Helsingborg var på Mirandas tid en ganske lille by, mindre end Helsingør. Fra kystskrænten, der hævede sig over byen, kunne Miranda se ud over Øresund og ane sundtoldsbyen Helsingør med det verdensberømte Kronborg som markant profil. Her i Helsingborg havde man den fordums stolte borg Kärnan med sit forfaldne tårn som et beskedent minde om dengang Skåne var dansk. Røgen fra damperne en herlig måneskinsaften vidner om, at denne akvarel er udført langt senere, men udsigten over Helsingborg fra dette sted er næppe forandret synderligt siden Miranda ankom 90 år tidligere. Ludvig Messmann 1877. Helsingborgs Museum.

Noter:

- ¹ De følgende citater er for de flestes vedkommende hentet fra Francisco de Mirandas danske rejsedagbog 1787-1788, der er publiceret i bogen *Miranda i Danmark*, ved Haarvard Rostrup. København 1985. Miranda førte omhyggeligt dagbog under sine rejser, hvor han noterede alt ned, hvad han oplevede; også om sine hyppige eskapader. Han gjorde således alt for at redde sine nyligt indbundne dagbøger og andre dokumenter ved Monteverdes indtog i Carácas i juli 1812 og fik dem da også bragt ombord på et engelsk skib, der skulle sejle til Curaçao den næste morgen, inden han selv tog flugten til La Guaira. I dag findes dagbøgerne i Academia Nacional de la Historia i Carácas under navnet »Colombeia«; et navn Miranda selv gav dagbøgerne efter at de var blevet indbundet i 63 bind. Dagbøgerne blev udgivet i årene 1929-1950 og er i dag tilgængelige på nettet (<http://www.franciscodemiranda.org/colombeia/>).

var skilt ad og bragt så hårdhændet om bord på båden, »saa jeg ikke begriber, at den ikke blev slået i tusind stykker«. Og så var han endog nødt til at betale en rigsdaler til disse vandaler!



Ude fra Sundet tog Helsingør sig absolut bedst ud. Nær byen har Miranda kunnet se rækken af store købmandsgårde ud mod havnen, og nærmest Kronborgs fæstningsterræn kunne han se Øresunds Toldkammer med sin store lysthave, hvor taget af et særegent lysthus kunne ses over trætoppene. Det her viste kobberstik stammer fra den tyske forfatter, Karl Victor von Bonstettens rejsebeskrivelse fra 1799.

Omsider kunne de dog hejse sejl, og med en gunstig vind, kunne de efter 25 minutters sejlads stige i land ved havnebroen i Helsingør. Miranda kom utvivlsomt til at tænke på sit besøg i Konstantinopel, da han krydsede Øresund og nød »det skønneste syn af begge kysterne og udsigten fra land til land«. Han havde senere af »en ingeniør i Helsingør« fået at vide at afstanden til Sverige var 9.840 skridt, målt med en kæde trukket over isen, og det vurderede han til at være en halv mil. Det er blot en smule smallere end Hellespont ved Konstantinopel, kunne en tysk rejsende, Karl Victor von Bonstetten, konstatere, da han 12 år senere besøgte Helsingør og kiggede ud over sun-

det. Bonstetten var dog synlig skuffet over, at Helsingborg og Helsingør ikke var store, rige byer som Konstantinopel.² Hvilke tanker Miranda har gjort sig desangående, melder hans rejse dagbog dog intet om, men han har næppe været uenig.

I Helsingør steg Miranda i land på skibbroen, den søndre mole af den i 1767 opførte havn. Her blev han straks antastet af en vagthavende sergent, der bad om hans rejsepas for at kunne give det videre til sin overordnede. Også hans bagage skulle undersøges. Det var toldvæsenets opgave, men da man troligt nok var klar over, at det ikke var en Hr. Hvemsomhelst, der ankom til sundtoldsbyen, var »toldkontrolløren, monsieur [Peter] Møller, dog så venlig at lade mig gå ind i sin stue«, indtil man havde fået Mirandas vogn bugseret fra båden op på broen »i samme jammerlige forfatning, hvori det var blevet indskibet«. ³ Og så blev han endog tvunget til at betale endnu en rigsdaler for dette arbejde. »Saa fulgte det forbandede toldeftersyn, der ubarmhjertigt gennemrodede hele min bagage; de så endda efter, om mine veste var brugte eller ej! I sandhed, hvilken smålighed!« En trøstende omstændighed var det, at den gode toldkontrollør havde bragt ham en note om, at kaptajn John Robinson på »The Dolphin« havde passeret Kronborg sidstledne 2. oktober.⁴ Den 5. september havde kaptajnen i Kronstadt ved Sankt Petersborg kvitteret for modtagelsen af en kasse bøger og billeder, som skulle afleveres til en Mr. Waddington i London for Mirandas regning. Miranda havde på sin rejse forladt Kronstadt den 18. september for at sejle til Stockholm efter et særdeles vel-

Noter:

² Karl Victor von Bonstetten: Neue Schriften, Bd. 1, Kopenhagen 1799.

³ Peter Møller (1732-1790), toldkontrollør i Helsingør.

⁴ J. Robinson figurerer ikke i Øresunds toldregnskaber.

lykket besøg hos kejserinde Katharina, der i sin begejstring for Miranda havde gjort ham til oberst i hendes livregiment, og det var den omstændighed, der havde fået den svenske konge til i første omgang at tro at han var russisk spion.



Helsingør havn var ganske lille. Den var anlagt i 1767 ved en udvidelse af den eksisterende skibbro ud for Brostræde og kunne kun rumme mindre skibe. Den her viste tegning er den eneste eksisterende af denne første havn. På havnebroen står en del mennesker, hvoraf mange utvivlsomt venter på fremmede skipperes ankomst. Her er Miranda steget i land, da han ankom den 21. december. I baggrunden til venstre ses det store Øresunds Toldkammer, der senere fik egen landgangsbro. Akvarel af H.G.F. Holm 1821. Museerne Helsingør.

Miranda slap ikke kun med betaling for at få sin vogn bugseret op fra båden. Han måtte yderligere slippe 2 rigsdaler til færgemanden, der havde bragt ham fra Helsingborg, men det kunne jo tænkes, at det var en af Helsingørs mange færgemænd, der havde fået tjansen, og så havde han jo haft sejlturen derover først. Samtidig havde færgemændene året før fået deres takster forhøjet, hvilket måske var ret og rimeligt, idet taksterne officielt havde været uændret siden 12. maj 1685. Det havde fået færgelavets medlemmer til på egen hånd at overskride taksten gang på gang, indtil byens magistrat gav færgemændene medhold i deres

klage over de ikke pristalsregulerede takster og godkendte en væsentlig forhøjelse.⁵

Miranda var ikke just begejstret for denne nidkære modtagelse i verdensbyen, og han har givetvis været yderligere antastet af de mange lokale, der som vanligt, så snart der ankom fremmede, stod på havnebroen og tilbød ham deres tjenesteydelser. Også her om vinteren, om end antallet af forbipasserende, toldklarende skibe selvsagt var betydeligt mindre end i sommerhalvåret.

For at give et indtryk af det liv, der mødte Miranda og alle andre søværts ankommende til Helsingør i sundtoldens velmagtsdage, skal her citeres »en Reisendes Bemærkning om Handelen ved Skibsbroen i Helsingør«. Den er ganske vist fra 1833, men året kunne ligeså godt have været 1787.

»Under mit Ophold i Helsingør var jeg saa heldig, at det netop traf sig, at endeel Skibe ankom paa Rheden for at klarere den øresundske Told. Da jeg selv har svoret til Merkurs Fane, morede det mig overordentligt, at kunne gjøre mig bekendt med Handelens Natur i Nærheden af Broen med de fremmede Søfolk, thi for et Menneske i mit Fag kunde det let hænde, at Nøden drev een til at søge sit Livs Ophold der. Jo, det gaaer ret lystigt til, lige fra den største Skibsklarerer, til Grønthandleren, Bageren og Slagteren; men alt paa en særegen Maade, omendskjøndt Kunstgrebene blive altid de samme. Skibsklarererne holde en Deel Mennesker, som spadserer fra Solens Opgang til dens Nedgang paa en aaben Plads ved Toldkammeret, for, som det hedder, at vise de ankommende Skipperer til de Huse, de ere anviiste at klarere hos, thi Kontorerne have hverken Skildt eller Navn udenpaa deres Huse. Men kommer en Skipper, som ei har været der før og ikke er adresseret til Nogen, ja! saa skal man see, hvorledes de Mennesker, der kalde sig Brobetjente, slide,

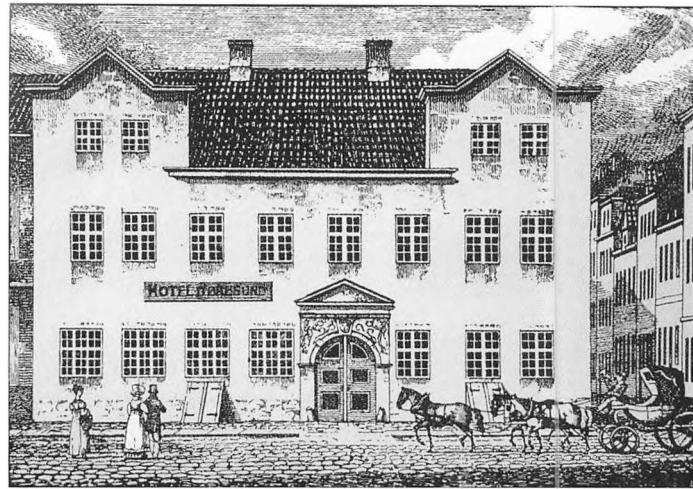
Noter:

⁵ Lassen 1873, s. 28.

trække i, sludde og præke med Skipperen for at faae ham kapret, hver til sit Huus. De, der holde Skipperhuus bruge samme Kunstgreb; Grønthandlerne, Slagterne, Bagerne have igjen andre Kunstgreb ved deres Agenter paa vedkommende Steder. De som derimod krone Værket, ere tvende Kjøbmænd, Den eene boer tæt ved Broen, den Anden i Broestrædet, der holde hver et ungt Menneske, der beskæftiger sig ene og alene med at løbe frem og tilbage paa Broen. Saasnt en engelsk Skibsbaad lægger an ved Bolværket, styrte de ned i Baaden hos Matroserne, snappe deres tomme Ankere, Dunker og Flasker m.m., bære det for Matroserne hjem – i Triumph – til deres Principaler, invitere og tractere med Grog og Tobak blot for at trække dem til at handle; af pure Tjenstiver drive de Gjæstfriheden saa yderlig, at de undertiden komme med de smudsige Matroser under Armen; deres bejaende Svar lyder stedse: Yes Sir! Cigarer bære de altid i Lommen, for at præsentere Matroserne dem, blot for at faae dem til at bide paa Krogen. Om det er efter deres Principalers Tilskyndelse, eller om det er en medfødt naturlig Handelsdrift, hvorfor de opoffre sig, vides ei; men saameget er vist, at begge Principalerne ere Kjøbmænd i Lauget og deres Handelsbetjente ere oplærte i Laug.«⁶

Ikke kun unge mennesker, men også børn udnyttede chancen for gevinst hos de ankomende. Flere borgere besværede sig således over, at både drenge og piger løb ned til havnen, når en båd ankom, for at »anfælde enhver fremmed Skipper med deres uforskammede Tiggerier, der ikke »sjældent gaaer til den meest uartige Paatrængenhed«. I København sørgede vagter ved havnen for at tiggeri ikke kunne finde sted, men dette skete først langt senere i Helsingør.

Miranda havde omsider rystet alle de entreprenante personer på havnen af sig, på nær en enkelt. Det var James Carmichael, der tidligere på året, samtidig med en række andre englændere, havde ansøgt byen om borgerskab. Han ønskede at være herbergéer, idet han netop havde købt en stor ejendom på hjørnet af Sten-



James Carmichaels ejendom, Stengade 53, på hjørnet af Stengade og Bjergegade, som han havde købt i 1787. Senere blev gæstgiveriet til Hotel d'Øresund, som det ses på denne tegning fra 1833, hvor indehaveren var den ikke altid populære Jean Babtist Brengeri. Ejendommen findes stadig, men den blev gennemgribende renoveret og ombygget i 1903-04 efter tegninger af arkitekt Nicolai Hansen. Efter tegning i Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden, bd. II.

gade og Bjergegade med henblik på at indrette denne til post- og gæstgivergård.⁷ Kommunen havde givet ham et lån på 2.000 rigsdaler til møblering af herberget, så nu var alt for så vidt klar til at han kunne modtage overnattende gæ-

Noter:

- ⁶ Skrevet af købmand Hans Peter Nielsen, København, den 7. juni 1833 og publiceret i Helsingørsposten nr. 47, 17.6. 1833. Navnet på de af ham citerede to købmænd kendes ikke.
- ⁷ Kgl. herbergerer og traktør James Carmichael køber Stengade 53 af konditor Hans Chr. Hansen i 1787. Rigsarkivet: Skøde og Panteprotokol 1787 bind 5 fol 682. Billede af ejendommen i LPII, s. 392.

ster, om end borgerskabet endnu ikke var i hus. Vi må forestille os, at Carmichael har stået i skaren af mennesker på havnebroen og set sit snit til at kapre Miranda som prominent gæst. I hvert fald skriver Miranda i sin dagbog, at Carmichael »havde hjulpet mig ud af kniben«, og derfor »tog jeg ind på Karmickells gæstgivergård«. Miranda er således gået fra havnebroen sammen med Carmichael ad det smalle, pikstensbelagte Brostræde, der med sin åbne, oftest stinkende rendesten i midten krævede en vis agtpågivenhed. Der var da også lagt rendebrædder ud over de kritiske passager, hvilket også gjaldt Strandgades rendesten, som først måtte krydses.

Hovedgaden Stengade var ganske vist ikke meget bedre, men den var dog som byens hovedgade belagt med mere plane marksten, og den var bredere, så rendestenen ikke havde samme dominans. Vel ankommet til gæstgivergården fik han pakket sine ting ud, og allerede en time senere aflagde han visit hos den russiske konsul, David Hofman på hjørnet af Stengade og Søstræde. Forinden havde Miranda ladet et brev aflevere til konsulen fra Andrej Razumovskij, som han havde truffet i Moskva. Tidligere på året var Razumovskij blevet russisk gesandt i Stockholm og boede i general Pechlins hus på Blasieholmen i det indre Stockholm, hvor også Miranda havde boet under sit ophold deroppe. Det var jo altid godt at have nogle gode referencer, men det fik dog ikke Hofman til at modtage Miranda samme aften som han var kommet til Helsingør, »da han var inviteret til soupér hos den preussiske konsul (Charles Thalbitzer), men at jeg kunne komme igen i morgen ... som om det eneste formål med min rejse var at besøge ham, den kærling!«. I stedet gik han tilbage i vintermørket ad den sparsomt tranlampebelyste Stengade til herberget og læste lidt i William Coxes rejsebøger, som han yndede at bruge som en slags datidens Lonely Planet. Man kan forestille sig, at det har været den nys udgivne bog »Voyage en Pologne, Russie, Suède, Danemarck« fra 1786, for heri var et kort over Danmark, og Coxe havde skrevet, at overfarten fra

Helsingborg til Helsingør tog halvanden time – i modvind!

Efter at have spist »en fortræffelig fiskeret – ganske dejlig – « gik han i seng. Vi lader Miranda sove i fred og kigger i mellemtiden på Helsingør, som byen var på det tidspunkt.

Helsingør 1787

Det var ingen prangende by, Miranda var ankommet til. Mange rejsende forestillede sig ganske vist en mægtig by ud fra de forestillinger, de havde gjort sig om Hamlets slot Kronborg, men de blev oftest slemt skuffede, når de ankom til den blot 4.773 indbyggere lille købstad.⁸

Helsingør havde siden salig Erik af Pomern ganske vist vokset sig større gennem århundrederne, men som i andre købstæder var der en ubrydelig grænse ud mod markjordene, sat i sin tid af toldvæsenet. Inden denne kunne overskrides efter konsumtionens ophør i oktober 1850, måtte indbyggerne nødvendigvis øge husenes kapacitet ved gentagne om- og tilbygninger. Således var byen stadig en overskuelig størrelse på Mirandas tid med sine nye og gamle huse præget af talrige knopskydninger, og hvis tage mestendels var belagt med røde tegl, omend der stadig dukkede et hus med brandfarligt stråtekt tag op hist og her. De fleste huse var stadig opført af bindingsværk, men dette engang så dekorative element, ofte repræsenterende det ypperligste billedskærerarbejde, var nu blevet ganske umoderne og derfor skjult bag et lag af kalket eller oliemalet puds. De småsprossede eller blyndfattede vinduesrammer var også gået af mode og havde veget pladsen for de mere prangende »dannebrogsvinduer« med 1-2 store ruder i hver ramme; i hvert fald ud mod gaden. Man kunne jo altid lade de gamle vinduer blive siddende ud

Noter:

⁸ Rigsarkivet: Folketælling, dateret 14. januar 1788, Helsingør Raadstuearkiv.

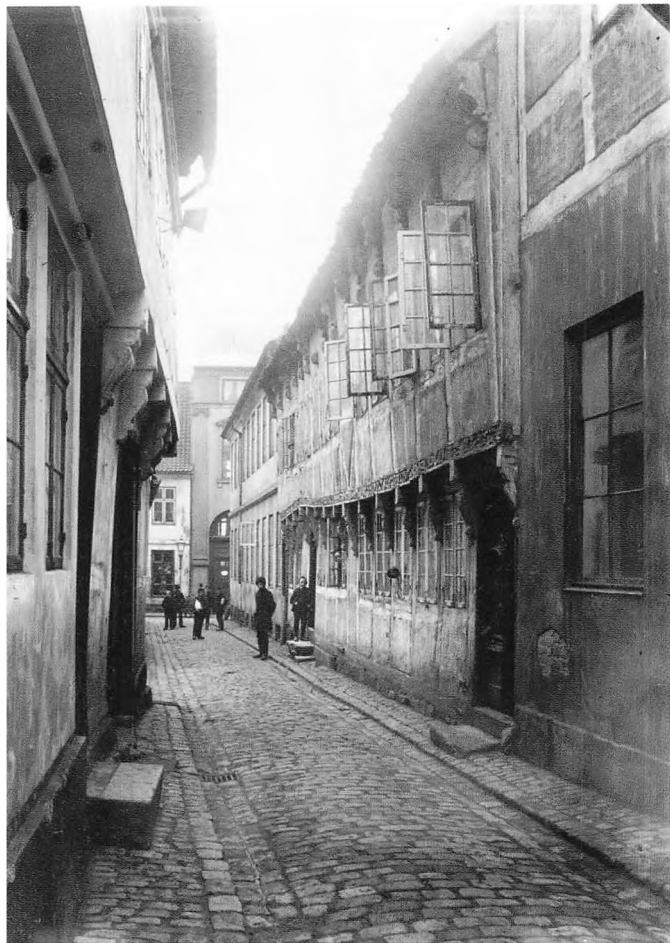
mod den lidet påagtede gårdside, hvis økonomien ikke tillod total renovering.



Helt op til slutningen af 1800-årene fandtes fortove og stræder i Helsingør, der havde bibeholdt deres gamle belægning med marksten. Gl. Færgestræde, der ses på tegningen til venstre, havde indtil 1912 sin åbne rendesten bevaret, og hist og her var der lagt gangbrædder over denne. Udateret tegning af ukendt kunstner.

De større gader, i hvert fald Stengade, og troligt nok også Sct. Annagade, havde siden middelalderen været brolagt med marksten, af hvilke de største var lagt i midten af gaden, men stadig var de mindre gader og stræder kun sparsomt eller slet ikke brolagt. Overalt så man den åbne rendesten i midten eller i siden af gaden eller strædet, for det var først i løbet af anden halvdel af det 19. århundrede, at byens gader blev kloakerede. Hist og her var der lagt gangbrædder over rendestenenes floder af beskidt vand for at sikre bekvem overgang, men det hindrede ikke borgerne i gang på gang at beklage den uorden og urenhed, der prægede byens gader. De smalle fortove var ikke meget bedre at færdes på, snarere tværtimod. De tjente nemlig primært som plads for husejernes trapper og kælderhalse, og de var belagt med små marksten, der var stillet på højkant for at regnvandet fra tagene, der dengang ikke havde tagrender, ikke slog op på muren. Smart nok, men det gav en yderst knoldet belægning. Fortovene blev derfor af samtiden beskrevet som »den rene tortur for fodgængerne, men ydede derimod skomagerne en god fortjeneste«. Især om natten måtte borgerne passe på ikke at træde forkert. Byens belysning klarede ganske vist af de på det tidspunkt ialt 88 tranlygter, der hang i jernkæder tværs over gaden, men disse, ikke just blændende anordninger, der svingede frem og tilbage ved det mindste vindpust og kunne give en uhyggelig knirken, var kun placeret i de større gader, mens stræderne og yderkvartererne lå hen i mørke, med mindre en hensynsfuld grundejer havde fundet på at placere en enkelt lygte ud for sit hus. Det var byens vægtere, der havde ansvaret for lygternes pleje, og Gud nåde og trøste den vægter, der forsømte dette arbejde. For hvert kvarter en lygte beviseligt havde været slukket efter mørkets frembrud, måtte vægteren nemlig bøde 16 skilling, ligesom øvrigheden holdt et vågent øje med at vægteren ikke spildte tran, eller at han ligefrem fristedes til at sælge noget af den.

Gaderne var dengang ikke kun benyttet af byens borgere, men også af dyrene. Især høns løb rundt og forsynede sig med affaldet, ligesom



Bramstræde da det endnu var et smalt stræde, der førte ned til vandet. Brolægningen er skiftet ud til de mere plane brosten, som man begyndte at lægge på byens vigtigste gader omkring midten af 1800-årene. Udateret tegning af ukendt kunstner.

svin i ny og næ dukkede op. Køerne holdt sig til markerne, med mindre husejeren af praktiske grunde havde valgt at have en ko opstaldet på loftet, så frisk mælk var indenfor rækkevidde. Et stort problem var de herreløse hunde, som angivelig for en stor dels vedkommende stammede fra de toldklarerende skibe. Ville man af med skibshunden, forbød søfolkene overtro at smide dem over bord til den sikre

druknedød. Derfor måtte man sætte dem i land ved den første den bedste havn, og det var i sagens natur ofte Helsingør.

Mod markjordene, der bredte sig op over bakkerne, var byen hegned af stakitværker og stengærder, og mod vandet stod hist og her rester af Christian den Fjerdes gamle bymur, omend ikke meget var tilbage i 1787.⁹

Helsingørs vigtigste næringsvej havde siden 1429 været Øresundstolden, der ikke kun gav en betydelig, ja altafgørende, indtægt til statskassen, men så sandelig også skabte et blomstrende erhvervsliv i byen. Førrende var kommissionærerne og klareringsagenterne (skibsklarererne), der havde specialiseret sig i de stedse mere og mere indviklede fortoldningsregler og dermed kunne forhindre de fejl, der let kunne opstå, hvis det var skipperne selv, der skulle klare den side af sagen. Skipperne var jo trods alt blot at betragte som havets vognmænd, der skulle fragte varer fra et sted til et andet. Mange af skibsklarererne havde samtidig diplomatisk status som konsul, som eksempelvis førnævnte David Hofman, med direkte reference til de søfarende nationer. Når klarererne tillige ofte ernærede sig som købmænd med skibsprovianteringshandel, er det ikke svært at forstå, hvilken betydelig position disse havde i byen. Oftest var det englændere med vanlig flair for forretning, der havde fundet denne givtige næringsvej, hvilket ikke just var velset blandt Helsingørs indfødte handlende.¹⁰

Det siger sig selv, at Øresundstolden ikke alene var til stor irritation for de søfarende nationer i økonomisk henseende, men så sandelig også på grund af den forsinkelse af skibsfarten, toldklareringen medførte. Dengang var man jo

Noter:

⁹ Muren, hvis opførelse sandsynligvis er besluttet omkring 1607, stod færdig i 1629, men portene og vagthuse var dog færdigbygget i 1627.

¹⁰ Lassen: Bidrag til Helsingørs Historie, 1873, s. 38.

afhængig af vind og vejr, og det var ikke lige sagen at skulle kaste anker på Helsingørs red, når vinden var gunstig til en fortsat hurtig sejlads gennem Øresund. Opholdet i Helsingør var imidlertid uomgængeligt, og det var som sagt dét byen levede af, og samtidig noget, der gjorde Helsingør til en slags informationsbørs landene og handelshusene imellem; en virkelig kosmopolitisk og dermed enestående købstad i Danmark, kunne man roligt sige Helsingør var.



For at sikre at Øresundstolden blev betalt, havde man posteret et vagtskib ud for Kronborg. Det er gengivet her på en skydeskive for den engelske købmand John S. Diston, dateret 22. juli 1790. Helsingør Kongelige Privilegerede Skydeselskab.

Byens industrielle virksomhed var ikke værd at skrive hjem om, hverken for Miranda eller andre. Nok skabte Øresundstolden en række virksomheder som rebslageri og anden relevant håndværksdrift, ligesom der var basis for driften af hele to sukkerraffinaderier i byens sydlige udkant. Man burde nok heller ikke ignorere, at byen var beriget med flere teglværker, hvoraf Kronborg og Bergmandsdal teglværker syd for byen var de største. I april 1787 måtte

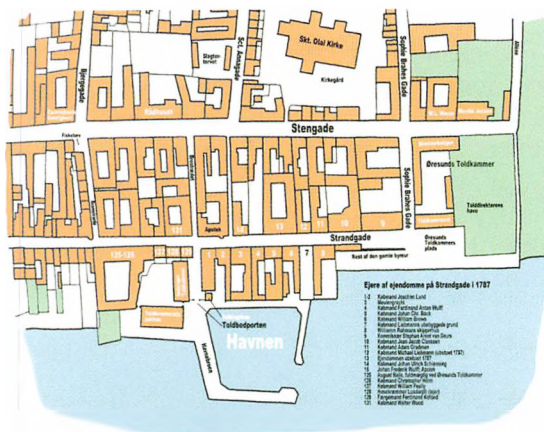
Helsingørs magistrat uagtet disse formildende omstændigheder meddele stiftamtmanden, at der hverken fandtes oliemøller eller sæbefabrikker i byen, ligesom byen ej heller kunne fremvise et skibsværft.

Helsingør havde, på trods af sin status som sundtoldsby, ikke en havn af betydning. Den lille havn, Miranda ankom til hin decemberdag i 1787, var det beskedne resultat af en i 1766 afsluttet forlængelse af den gamle toldbodbro i nordøstlig retning suppleret det følgende år af en 136 fod lang havnearm, der gik fra vinhandler Spruncks ubebyggede strandgrund (senere Strandgade 94) i retning af toldbodbroens hoved, hvorved man fik en egentlig lukket havn. Anlægget af havnen gav anledning til opførelsen af en helt ny toldbod i 1784 med tilhørende pakhuis, idet toldvæsenet tidligere havde lejet sig ind i konsumtionsforpagter Johannes Reusch's bygninger overfor vejerboden.¹¹ Dette nybyggeri, der ikke var helt afsluttet, da Miranda ankom, ville give byen en markant profil, idet pakhuset skulle blive byens fjerdestørste bygning, kun overgået af Kronborg og de to kirker.

Var Miranda kommet et år tidligere, havde han haft fornøjelsen af at gå gennem den gamle Toldbodport fra Christian den Fjerdes tid, der stod nærmest Strandgade ud for Brostræde. Det var det fornemste af to porttårne, der var opført sammen med bymuren i 1627 og siden delvis ødelagt under svenskekrigene 1658-60. Allerede i 1732 havde byens magistrat givet udtryk for, at de to porttårne »som i fordums Tid har staaet langs Stranden og de højsalige Konger Frederik II og Christian IV, høyløvlig Ihukommelse, haver ladet opsætte«, var bevaringsværdige. Man mente derfor, at »det skulde være bedre, at samme Reliquie blev

Noter:

¹¹ Lars Bjørn Madsen: Helsingør Toldkammer, København 1991, s. 14.



Helsingør havneområde 1787. Tegnet af Lars Bjørn Madsen på grundlag af folketællingen 1787 og Lønborgs kort fra 1803.

staaende til en Antiquitet og høi Æresminde af allerhøjest bemeldte Konger, som dem har ladet bygge hos Posteriteten, ikke mindre end som de og fra Søkanten repræsentere en Parade, Prydelse og Zirat for Byen helst som de ligge i lige Distance fra hinanden.«¹² Man foreslog at byportene blev repareret og forbedrede. Det skete dog ikke, og i april 1786 blev Toldbodporten som den sidste af de to porttårne bortsolgt til nedbrydning og den tomme plads af køberen straks istandsat med brolægning.

Langs den gamle bymur løb Strandgade, hvis side mod vandet var afgrænset af spredte småhuse med små nytte- og lysthaver på strandgrundene. Jo længere man gik ad denne gade mod vest, jo mere beskedne blev husene, der typisk var beboet af byens færgemænd, der iøvrigt ofte var ganske velhavende. Den vestlige ende af Strandgade var lukket med en »Snurre«, som var en eller to pæle med korsarme, der snurredes rundt. Det var for at sikre, at vogne, der skulle til og fra byen, blev ledt gennem byens hovedport, Svingelporten, der lukkede af for Stengade i hele dens bredde og sikrede, at der blev betalt afgift af de varer, der indførtes til byen; man kunne kalde det datidens moms.

Foruden Svingelporten og de førnævnte porte mod vandet, var der også Lappeporten,

populært kaldet Rødeport, der stod hvor nutidens Lundegade møder Sct. Annagade. Kom man fra en af de stadig eksisterende gamle landeveje, Hellebækvej, Esrumvej eller Gurrevej, måtte man gennem Nye Kirkegaards Port, som stod for enden af nuværende Nygade. Denne port skulle Miranda den følgende dag passere, men herom senere. Portene betød dog ikke, at byen var omgivet af en beskyttende mur, for det var simple porte af træ, der blot sikrede, at konsumtionsbetjentene havde mulighed for at undersøge de vogne, der passerede byportene. Ville man endelig smugle, måtte man kravle over stenterne i hegn og stengærder til markjordene eller benytte »baglågerne« fra købmandsgårdene.

Miranda valgte som bekendt den søværts vej til byen, hvor den da også har taget sig smukkest ud med Kronborg på den yderste pynt og rækken af fornemme købmandsgårde mellem havnen og Øresunds Toldkammer. Landværts oplevede datidens rejsende en by, der »trods sin lidenhed tog sig ganske godt ud og gjorde et venligt indtryk«. Naturligvis blev de rejsende primært betaget af den storslåede udsigt fra de omgivende bakkedrag over Øresund med alle dets skibe og med Sveriges kyst og Helsingborg i baggrunden.

På Mirandas tid var det Nordsjællandske krongods præget af de omfattende landboreformer, der for alvor blev indledt efter statskuppet den 14. april 1784 og må ses i sammenhæng med oplysningstidens begyndende opfattelse af alle individers ligeværd. Det vigtigste var ophævelsen af landsbyernes fællesskab og udskiftning af krongodsets jorde, og ikke mindst indførelse af arvefæste på krongodset fra 1788, samme år som stavnsbåndet blev ophævet.

Indenfor købstadens grænser mærkede man imidlertid ikke meget til de omfattende land-

Noter:

¹² Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden, bd. 1 s. 162.

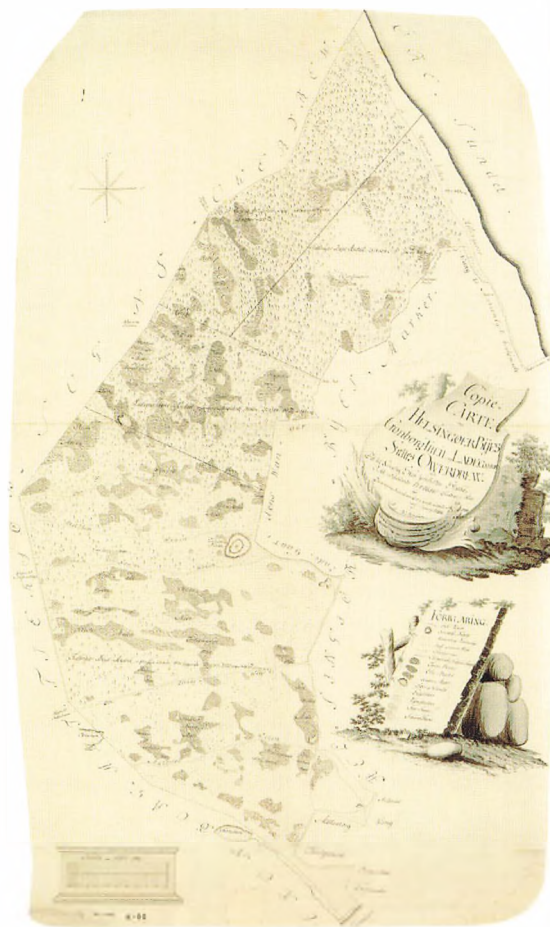


Kort over Helsingør 1790. Kortet viser de vigtigste veje til og fra byen. Kongevejen til Fredensborg og Hørsholm er blevet færdig på det tidspunkt. Man fornemmer tydeligt den forholdsvis lille by på pynten, beskyttet af fæstningen Kronborg. Man ser også tydeligt de mange lysthaver, der omgiver byen, ligesom byens jorde er præget af mange bakkedrag, moser og søer. Teglværkerne syd for byen er tydeligt angivet på kortet, ligesom Marienlyst nord for byen er markeret. Man ser dér reberbanens damme og Marienlysts store køkkenhave, som Miranda senere passerer på sin vej ud til Marienlyst.

boreformer. I året 1787 dyrkede ialt 56 af byens borgere i fred og ro deres marklodder, fortrinsvis rug, byg og havre, foruden kvæghold. Jordene var ikke alt for gode, og de delvis lyng-, skov- og kratbevoksede overdrevsarealer, hvor byen siden Frederik 2.s tid havde haft kvæget gående på græs, bestod for en stor del af moser og småsøer, der har sat sig et varigt minde ved mange af nutidens stednavne som Dyresøgaard, Pontsøvej, Kongedammen og Vinkeldamsvej.

Landboreformerne havde betydet, at Tikøb Sogns overdrevslande nærmest Helsingør, der fortrinsvis bestod af skov, skulle deles mellem

byen og amtet. Forhandlingerne indledtes i 1777, men først i 1787 havde man fundet den rette løsning, og året efter opsatte man et hegn, der skulle markere grænsen mellem byens, amtets og Hellebækgaards jorde. Den øvrige del af overdrevet havde været byens siden Frederik 2.s tid, og dette utæmmede stykke natur blev i 1798 for halvdelens vedkommende bortforpagtet til byens grundejere, idet man mente



Kort, opmålt 1786-88, over Helsingørs overdrevslande. Overdrevet var præget af mange moser og udyrket jord, hvad kortet giver et indtryk af. Øverst til venstre er en del af Tikøb sogns overdrev, der er en del af Teglstrop Hegn. Kort- og Matrikelstyrelsens arkiv.

»at den lykkelige Indflydelse paa Jordebruget, som Jordudskiftningen paa andre Steder har havt, ogsaa lod haabe det Samme i Henseende til dette Overdrev«. ¹³ Den anden halvdel skulle fremdeles være borgernes fælles græsningsareal for kreaturerne og til tørveskær i de mange moser. Der skulle dog gå endnu nogle årtier, inden byen fik lov til decideret at udstykke og sælge overdrevsjordene til private og dermed indlede bebyggelsen af disse med gårde og småhuse.

I året 1787 findes en opgørelse over byens landeveje. En vigtig vej havde siden Frederik 2.s tid været den nuværende Gl. Hellebækvej, der dengang kaldtes Hammermøllevejen. Ligesom andre veje på den tid var det en simpel jordvej, hvis passage over de mange vandløb var sikret med stenkister. Så var der den nuværende Esrumvej, den ældgamle alfare vej til og fra Holbo Herred, der på købstadsjordene kaldtes Bilets- eller Biilesvejen efter gården Bilet/Bilid og det deraf navngivne Biiles Led mellem overdrevs- og markjordene. Nuværende Gurrevej kaldtes dengang for Ladegaardsvejen, idet den passerede Kronborg Ladegaard (nuværende Montebello). En del af denne var forsynet med en brolægning af toppede marksten, som stammede fra slutningen af 1500-årene. Det var nemlig Frederik 2.s private kongevej fra Frederiksborg til Kronborg, og denne passerede kongens lysthus Lundehave, der i 1759-64 blev ombygget til det nuværende Marienlyst Slot. Kongevejen fulgte Gurrevej indtil nuværende Bjarkesvej, hvor den via nuværende Rolfsvej førte ind til Lundehave og videre derfra over Grønnehave til Kronborg. ¹⁴

Den vigtigste indfaldsvej til Helsingør var Adelsvejen, den nuværende Strandvej fra København. Havde Miranda valgt denne vej til Helsingør, havde han passeret byens to store sukkerraffinaderier, inden han kom til den landværts hovedindgang, Svingelport. Det fik han til gengæld lejlighed til på sin videre færd mod København den 23. december.

Den fineste vej til Helsingør fra København via Hirschholm var Kongevejen. Den var dog

stadig under anlæg, da Miranda besøgte Helsingør og stod først helt færdig i 1789 efter voldsomme diskussioner om dens forbindelse til Svingelport i form af en i 1787 påtænkt ambitiøs »Entrée ved Svingelporten«, der »ville blive en stor Ziir for den Deel af Byen«. Man havde forestillet sig en stor halvcirkulær runddel på det sted, hvor Kongevejen mødte Stengade i den trekantede plads ved Svingelport, omtrent hvor nu Stengade 1 ligger. Hele runddelen skulle brolægges og ligesom Kongevejen kantes af opstammede træer. ¹⁵ Projektet blev aldrig til noget, da man ikke ville ofre de ganske mange penge, anlægsarbejdet ville koste.

Besøg på Kronborg den 22. december

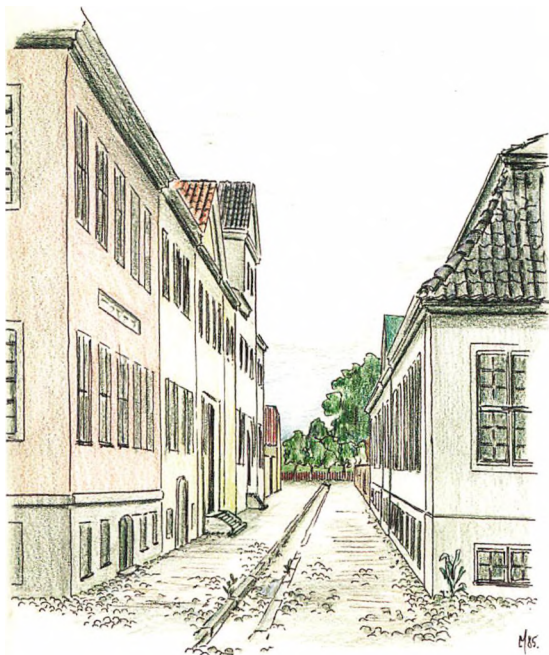
Om morgenen den 22. december 1787 kunne Miranda efter en god nats søvn konstatere, at »den slyngel til konsulen« synes at have ladet som ingenting. Han lod derfor straks sende et brev til den fungerende kommandant på Kronborg, den nyudnævnte generalmajor François d'Aubert. ¹⁶ Brevet havde Miranda fået i Kristiania (Oslo) af den ligeledes nyudnævnte leder af det store jernværk i Bærum ved Oslo, Frederik Julius Kaas. Kaas havde givet Miranda nogle anbefalingsskrivelser til sine forbindelser i København, og disse kunne passende

Noter:

- ¹³ Rigsarkivet: Kongelige reskripter. Reskript af 31. august 1798.
- ¹⁴ Museet har i 2003 fundet dele af denne brolægning på Gurrevej ud for Teglstrup Hegns sydøstlige del, der svarer til de nok så bekendte brolagte strækninger i Nyrup Hegn.
- ¹⁵ Lassen 1877, s. 11f. Rigsarkivet: Magistraten C, forskellige sager VI: 1737-1806. Vejvæsenet: PM af 26. februar 1789, hvori vejermester Rosenberg beskriver projektet til en »Entrée«. Projektet er nærmere beskrevet i: Lars Bjørn Madsen: Svingelport. Historien om Helsingørs gamle hovedindgang. København 1993.

vises for d'Aubert, der således måske ville give ham en mere hjertelig modtagelse.¹⁷

Kommandanten, der måske i almindelighed var en venlig og imødekommende mand, svarede »yderst høfligt« på henvendelsen og meddelte Miranda, at han ville komme øjeblikkeligt og ledsage ham, hvorhen han ønskede. Det blev hurtigt en aftale, og klokken halv ti om formiddagen kom d'Aubert til Carmichaels gæstgivergård for at ledsage sin prominente gæst til Kronborg, der også dengang var et



Sådan må man forestille sig den østligste ende af Stengade, som den har set ud, da François d'Aubert og Miranda gik ad denne ned mod Al-leén og Kronborgs fæstningsterræn, der anes i baggrunden. Til højre ses Øresunds Toldkammers direktørbolig og bag denne anes plankeværket ind mod den store have. Bygning og have forsvandt i forbindelse med udvidelsen af havnen i 1859-61 og i dag er det en del af Wiibroe Plads. Til venstre ses i midten Trentwedels Gaard (nuværende Færgegaarden) og bag denne Ostens og senere Wrights fornemme palæ. Tegning: Lars Bjørn Madsen 1985.

»must« for alle turister, selv om det var et militært anlæg uden adgang for uvedkommende.

Vi må forestille os, at Miranda og d'Aubert har valgt den mest bekvemme vej til fæstningen, uagtet de er gået, eller de er blevet kørt i en af militærets vogne på d'Auberts foranledning. De har sikkert valgt turen ad Stengade mod øst forbi direktøren for Øresunds Toldkammer, Christian Frederik von Numsens fornemme embedsbolig, der lå på hjørnet af Sophie Brahes Gade og Stengade ud for Trentwedels gård, nuv. Færgegaarden. Det var en bygning i kun en etage med sortglaceret tegltag og forhøjet kælder.

Bemærkelsesværdigt var det, at der ikke var indgang fra gaden under den beskedne kobberbeklædte frontispice, men kun fra gården bag det berømte Øresunds Toldkammer. Efter at have passeret tolddirektørboligen, har de over plankeværket kunnet se ind i den tilhørende prægtige lysthave med det imponerende og særegne lysthus i to etager og med fire udbygninger. d'Aubert har utvivlsomt forklaret Miranda om Øresunds Toldkammer, som de senere skulle besøge.

Noter:

- ¹⁶ François Jaques-Xavier d'Aubert (1727-1793), som Miranda fejlagtigt kalder Gottberg, var født i Frankrig. I 1777 blev han oberst og kommandør for artillerikorpsset. I 1787 blev han benævnt generalmajor og året efter blev han kommandant på Kronborg, hvor han døde i 1793. Da Miranda besøgte Kronborg, betegnede han d'Aubert som kommandant over ingeniørtropperne dér. I hvert fald var den tidligere kommandant på Kronborg, generalmajor von Vessel afgået kort tid før Mirandas ankomst, og selv om d'Aubert først blev udnævnt til kommandant den 4. august 1788, kan han meget vel have fungeret som »interimskommandant« (midlertidig leder), suppleret af major Andreas von Berner, der angivelig kom til at fungere som sådan i begyndelsen af 1788.
- ¹⁷ Jeg ved ikke om der er en nærmere forklaring på, hvorfor d'Aubert skulle have brevet.

Stengade endte dengang i et beskedent stakitværk, der spærrede for adgangen til det mægtige græsklædte fæstningsterræn. Det kan være svært at forestille sig, idet denne del af fæstningsterrænet i dag er en del af havnebasinet. Ved udvidelsen af havnen i 1859-61 planerede man terrænet ind mod Stengade på bekostning af lysthaven og tolddirektørboligen, der blev nedrevet i 1862 efter at have fungeret som kontorer for de folk, der stod for havneudvidelsen. Disse anlægsarbejder efterlod den blinde ende af Stengade markant hævet på et stenglacis ud mod havnen og den nuværende Wiibroe Plads.

Langs stakitværket mod det åbne, græsbevoksede fæstningsterræn var anlagt en vej, kaldet Alléen (delvis nuværende Allégade og Havngade). Den begyndte ved bolværket ud

for Øresunds Toldkammer og klemte sig ind mellem stakit- og plankeværkerne til tolddirektørens have og fæstningsterrænet, og langs dette og en række af byens fineste lysthaver videre mod nord, til den helt ude ved Lappen mødte St. Annagade og Bøddelgaden (nuv. Lundegade) ved førnævnte Rødeport. Miranda har utvivlsomt bemærket de fine lysthaver på venstre side af Alléen, der har taget sig godt ud med deres velplejede buxbomkantede kvarterrer, og ofte beriget med et lille lysthus som en del af anlægget. Sådanne lysthaver var typiske for Helsingør, og de største og prægtigste lå naturligvis ud mod Kronborgs fæstningsterræn og Grønnehave.

Hvor Alléen mødte Hestemøllestræde, drejede d'herrer mod nordøst ad en anden smukt



Alléen ud til Kronborg over fæstningsterrænet blev senere helsingoranernes foretrukne promenade. Den var prydet med skyggefulde allétræer, der måtte falde, da værftet blev anlagt i 1882. Træerne kunne meget vel være plantet i årene omkring Mirandas besøg. Træsnit i Illustreret Tidende 1882 efter tegning af J.P. Wildenradt.

træbevokset allé, Kronborgalléen,¹⁸ over fæstningsterrænet ud til broen over voldgraven til oberst Moltkes contregarde. Herfra gik turen over endnu en bro til den venstre flanke af Würtembergs Ravelin, hvorfra den stadig benyttede bro (om end naturligvis fornyet adskillige gange siden) førte dem til »Nye Port«, i dag kaldet Kronværksporten. Miranda har på denne tur gennem udenværkerne fået et godt indtryk af, hvor stærkt befæstet verdensslottet Kronborg var. Kommandanten tog naturligvis straks Miranda med ud til søbatterierne, som han havde arbejdet meget på at forbedre.¹⁹ Miranda bemærkede sig, at »ud imod havet vender et tresidet batteri, hvor der er opstillet 100 stykker kanoner, og alle disse bygningsværker mod landsiden rummer indtil 300 stykker«. Miranda havde dog fået oplyst, at »artilleriet kun kunne bestryge indtil to trediedele af kanalen« (Øresund), og at man under ingen omstændigheder ville være i stand til at forhindre en eskadre i at forcere adgangen.

Miranda har næppe kunnet undgå at kaste blikket ud mod det store åbne militære areal, som kaldtes Grønnehavn, og helt op i 1900-tallet tjente som eksercerplads for garnisonen på Kronborg. Miranda slap dog for det uhyggelige syn af militære forbrydere, der efter henrettelsen i den permanent opstillede galge, var sat på hjul og stejle ligesom Struensee i sin tid, eller for den sags skyld Ole Steenwinckel, der i juli 1659 blev henrettet, parteret og lagt på stejle udenfor Svingelporten. Sagen var nemlig, at dette rettersted, som byen havde haft »fra Arilds Tid«, ønskedes flyttet. I april 1787 skulle der finde en henrettelse sted herude, og forbryderens lig skulle efterfølgende lægges på stejle. Det behagede ikke den stedfortrædende kommandant på Kronborg, major Andreas von Berner, der ønskede at befri sine soldater for det uhyggelige syn, og desuden frygtede han for, at lugten af de rådne lig skulle have en skadelig indflydelse på soldaternes sundhedstilstand. Han bad derfor magistraten om at skaffet flyttedes længere mod nord, ud til Lappen ved natmandens hus, men dette kunne ikke imødekommes, da det så ville genere andre.

Samtidig var man af den opfattelse, at stejlen nu engang stod bedst, hvor den stod, idet den »derved bedst kunde opfylde Hensigten med slige Executioner, nemlig Afskyes opvækkelse hos de Efterlevende, efter som Steilen dér mere stod til Beskuelse baade for Militaire og andre Forbigaaende og desuden for de igjennem Sundet Seilende«.²⁰ I september besluttede Rentekammeret imidlertid, at skaffet og stejlen straks skulle nedtages og den døde begravet på stedet af nogle af Kronborgs uærlige slaver, og at alle militære henrettelser for fremtiden skulle finde sted i galgen på Grønnehavn eller i strandkanten lige ud for denne.

Miranda har utvivlsomt talt med d'Aubert om disse forhold, idet han var meget optaget af forholdene i datidens fængsler, hvor der endnu herskede noget nær middelalderlige tilstande. Han var i det hele taget stærkt optaget af det, vi i dag ville kalde menneskerettigheder. Endnu var han uvidende om forholdene i de københavnske fængsler, men da han havde besøgt Blaataarn og Stokhuset, var han blevet så rystet, at han havde bedt sin ledsager, den indflydelsesrige etatsråd og forretningsmand Carsten Anker, om at underrette kronprinsen om forholdene. Det resulterede faktisk i, at man senere, den 20. februar 1789, udstedte en forordning, der bestemte, at forbedring af forbryderne var mere væsentligt end det afskrækkende ved straf. Der gik dog mange år, inden reformen gav resultat, men faktum er, at Miranda kan siges at have en væsentlig del af æren for denne forbedring af forholdene for fangerne.

Kommandanten tog nu Miranda ind i selve slottet, hvor de besøgte artilleriets kasernes lokaler. »De er meget propre og nette; de bedste jeg

Noter:

- ¹⁸ Kronborgalléen lå, hvor Kulturværftet i dag findes.
- ¹⁹ Arnholtz: Kronborg Slots og Fæstnings Historie, Helsingør 1836.
- ²⁰ Lassen: Bidrag til Helsingørs Historie i forrige Aarhundrede, Helsingør 1873.

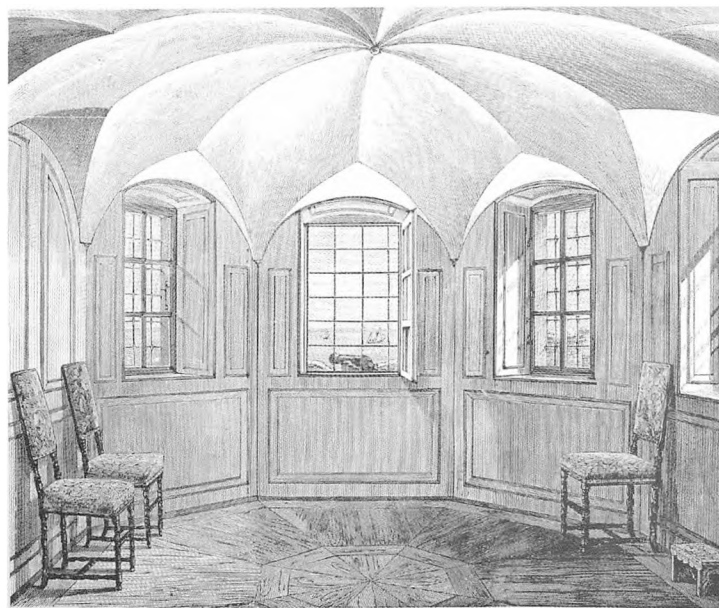
har set af den slags«, for det var jo et væsentligt kriterium for Mirandas opfattelse af soldaternes forhold. Ikke helt så godt et indtryk fik han ved synet af infanteriets kaserne, »der ikke var slet saa velholdt; man lægger mærke til forskellen paa officererne!« Dernæst gik de hen til arsenalet, der blev dem forevist af artillerikaptajn Johan Cornelius Ohm,²¹ der havde ledelsen af dette. »Der hersker i sandhed en så fortræffelig orden, at det er en fornøjelse at se; en ypperlig officer.« Miranda kunne endvidere konstatere, at arsenalet rummede geværer til 3.500 mand og en del artilleriammunition m.v. »Vi så også paraden, der trak op med 100 mand fra det Kongelige danske Livregiment, som ikke var ilde og den bedste enhed af dem, jeg har set.«

Bagefter gik de op på selve slottet, i hvis sale de bemærkede forskellige prospekter af byer og folkelig i Norge, Lapland m.fl., ligesom der også var gengivet nogle scenerier fra krigsslag.

»Vi steg op i et af hjørnetårnene, hvor man tidligere plejede at tænde en lanterne.²² Fra dette galleri har man den herligste udsigt over Sundet, som man kan forestille sig; ikke uden lighed med Dardanellerne. Også København kunne man øjne i det fjerne. Her blev vi stående længe.«

François d'Aubert havde for en tid overladt værtskabet til førnævnte Andreas von Berner, der titulerede sig infanterimajor. Han var til daglig toldkontrollør ved Øresunds Toldkammer, men havde indtil 1784 været kaptajn i søetaten, så berøring med militæret havde han. Berner førte Miranda ind i det lille ottekantede tårnkammer, hvor dronning Caroline Mathilde havde opholdt sig under sit fangenskab på Kronborg.

I tårnkammeret, som hun angivelig nød at opholde sig i, var hun hengivet mindet om sin elskede Struensee, og herfra kunne hun spejle efter den engelske flåde, som skulle bringe hende bort fra Danmark. Det skete en af de sidste dage i maj 1772, da to engelske fregatter ankrede op på Helsingørs rhed, og om aftenen den 30. maj gik Caroline Mathilde om bord på



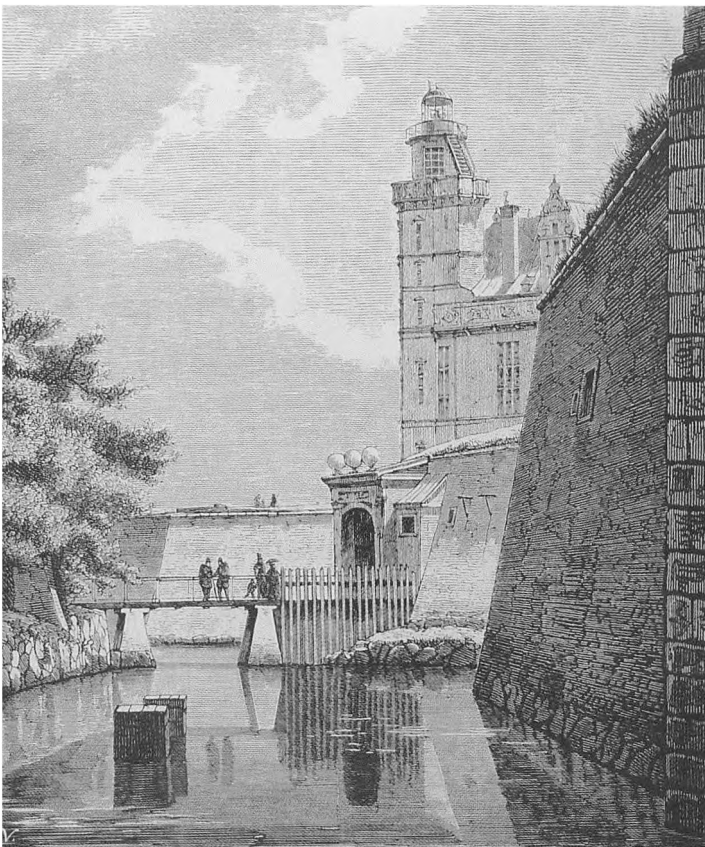
Hjørnekammeret på Kronborg, hvor Caroline Mathilde opholdt sig under sit fangenskab. Træsnit i Illustreret Tidende 1869 efter tegning af Chr. Zeuthen.

»Southampton« efter en tragisk afsked med sin lille datter. Tre år senere, kun 24 år gammel, døde hun i den nordtyske by Celle. Processen mod såvel dronningen som Struensee og Brandt optog Miranda ganske meget, og som han skrev under sit besøg i København nogle dage senere: »Oh, hvilken grusom, perfid og

Noter:

²¹ Johan Andreas Cornelius Ohm (1746-1808). Premierløjtnant i artilleriet 1773. Stabskaptajn 29.8. 1788.

²² Det store tårn, man senere kaldte Telegraftårnet på grund af den optiske telegraf, der var opstillet her, var prydet med et mægtigt spir, der stod indtil svenskernes belejring af Kronborg i sensommeren 1658, hvor det ene hjørne af tårnet blev beskudt, hvorefter man nedbrød resten efter krigens afslutning.



Mørkeport. Træsnit i Illustreret Tidende 1861 efter tegning af Carl Neumann.

skandaløs sag! Den har i den grad fyldt mig med angst, at jeg ikke kunne sove hele natten». ²³

Berner var nu afløst af Ohm, der førte Miranda over til slotskirken. Trods sit prægtige inventar, gjorde den ikke større indtryk på ham, end at han blot betegnede den »så som så«. Lidt mere interessant var kasematterne, »der i to etager løber under volden, og som med letted kan huse 2.000 mand. Her kan bages brød, brygges øl og meget mere«. Miranda afsluttede sit besøg på Kronborg med denne vurdering af det verdensberømte bygningsværk: »Dette slot er bygget i en slags degenereret gotisk stil, men det har i sine proportioner og i sit ydre noget fint og majestætisk over sig. Det er smukt byg-

get og helt i sten, og dets mure er over 12 fod tykke, hvilket på en vis måde berettiger den latterlige og pralende inskription, som arkitekten, eller efter andres mening Tycho Brahe, har forfattet, og som siger, at så længe solen og månen er til, så længe vil også denne bygning bestå.« Inskriptionen, han hentydede til, var affattet på tysk og indhugget over portalen på den indvendige side af Mørkeport ud mod Fireportegården. ²⁴ Turen på Kronborg var nu slut, og efter behørig afsked med Ohm, gik Miranda tilbage til sit logi for at spise frokost.

En spadseretur til Marienlyst Slot

Klokken to om eftermiddagen kom d'Aubert tilbage til Miranda efter sine nødvendige gøremål, og de gik sammen ud for at se nærmere på byens anden store attraktion, Marienlyst Slot. I Coxe's rejsebog havde Miranda læst, at stedet kaldtes Hamlets Garden og lå lige uden for byportene. Vi må tro, at d'Aubert har valgt den mest direkte og den officielle rute derud, og at de denne gang har valgt at spadserere. Ved Nye Kirkegaards Port kunne de se byens assistenskirkegård, eller »Nye Kirkegaard« på venstre side. Stadig foregik de fleste begravelser, ikke mindst for velhaverne, inde i byens to kirker eller på de tilhørende kirkegårde, mens de almindelige borgere og ikke mindst de fattige stedtes til hvile her udenfor byporten. Først i det nye århundrede fandt velhaverne ud af,

Noter:

²³ Dagbogen 29. december 1787.

²⁴ M.C. von Arnholtz: Cronborg Slots og Fæstnings Historie, Helsingør 1836, s. 92. Det betydelig længere vers er skrevet på tysk og det af Miranda citerede lyder i sin plattyske form således: »... So lange sollt unzerstöhret stehn, als Sonn und Mond am Himmel gehn.« Om det er skrevet af Tycho Brahe, vides vist ikke, men han har til gengæld sat sit navn under et andet vers på den nordre side af Frederik den Fjerdes bastion.



Vejen til Marienlyst tegnet af O.J. Rawert i 1825. Ikke meget er forandret siden Miranda kom ad denne vej til Marienlyst. Kun er den balusterprydede belvedere på toppen af bakken opsat i 1803, mens der på Mirandas tid stod et forfaldent søjleprydet lysthus på stedet. Man ser vejen dreje op ad skråningen langs den gamle mur til Marienlysts have. Bag plankeværket til højre ligger den store køkkenhave med drivhus og ferskenkasser, og mellem træerne ses Marienlyst Slot. Akvarel i Det Kongelige Bibliotek.

at begravelse i mere landlige omgivelser var sagen, ligesom man jo fandt Hamlet begravet i sin høj langt ude på Marienlysts jorde. Man gjorde det på Assistens Kirkegaard i København og nu også i Helsingør.

Miranda og d'Aubert passerede kirkegården, hvor vejen (Nygade) nu delte sig i to. Begge veje var nu simple grusveje; den ene førte op over kystskrænten (Møllebakken), hvor den delte sig i førnævnte Esrumvej og Gurvej. Den anden, og aktuelle, fortsatte ligeud langs kystskrænten. På den vestlige side kunne de betragte det græssende kvæg på den markante skråning, der på dette stykke meget passende kaldtes Langebjerg, og på den østlige side kunne de se den nok

mere interessante reberbane, anlagt i 1783 af Jean Jacob Claessen. Her var også byens gamle blegedamme, og på østsiden af disse langs Bøddelgaden (nuværende Lundegade) havde Claessen opført en 600 alen lang grundmuret bygning, der rummede rebslageri med reberbane. Også udenfor bygningerne fandtes en reberbane, og denne for byen betydelige virksomhed, der stort set ophørte ved Claessens død i 1806 og statens efterfølgende overtagelse, er i dag mindet ved navnet Reberbaneparken, hvori en af dammene stadig findes.

Miranda oplevede desværre ikke den senere så smukke træbeplantede Marienlyst Allé, som vi ser resterne af i dag. Den beskedne grusvej, Miranda og d'Aubert spadserede på, var jo den



Maleren Jens Juel var en af de mange, der med tiden besøgte Marienlyst. Maleriet er fra 1790'erne og viser det romantiske haveanlæg, der blev anlagt nogle år efter Mirandas besøg. I baggrunden til højre ses Claessens reberbane i den lange bygning. Man ser til højre Grønnehaven, der fungerede som eksercerplads og sted for henrettelser. Museerne Helsingør.

direkte adgang til det statelige Marienlyst Slot, så man havde længe tænkt på, at den burde have en mere passende status. Nogle årtier senere besluttede man derfor, at vejen skulle omlægges og beplantes med træer, så den »ikke alleene vil blive til Zir for Byen, men og afgive en behagelig Adgang til Marienlyst Hauge«. ²⁵ I 1827 blev arbejdet sat i gang, og året efter stod den træbevoksede allé helt færdig. ²⁶

Efter en kort spadseretur var parret nået hen til stedet, hvor vejen drejede mod venstre op ad kystskrænten ved Iskulebakken. Det var den tidligere omtalte Hammermøllevej ud til fabrikkerne i Hellebæk, men op ad denne skulle de ikke. På deres højre hånd kunne de over det grønmalede plankeværk mod vejen se ind i Marienlysts store køkkenhave, der ikke kun tjente til slottets egen husholdning, men også

var leverandør til byens borgere, i hvert fald til en vis grad. De bevarede regnskaber fortæller lidt om denne delvist indtægtsdækkede virksomhed. Samtidig var køkkenhaven en slags lysthave og en pryd for øjet for den have-

Noter:

²⁵ Landsarkivet: Helsingør Raadstue; Eligerede Borgere, udgaaede Breve. Brev af 8. september 1825.

²⁶ Lars Bjørn Madsen: Marienlyst Allé – den kongelige allé fra byen til Marienlyst Slot. Helsingør 2001. Den vestlige række af vejtræer blev først plantet nogle år senere end træerne, der kantede gangstien, hvilket fornemmes på flere samtidige stik og malerier.

interesserede kronprins Frederik og andre, der ikke behøvede at arbejde i den. Op mod den sydvendte side af Christian 4.s gamle mur omkring Marienlysts parterrehave, kunne de næppe undgå at få øje på en ganske stor bygning; to etager høj, med to skorstene og i gråmalet bindingsværk med tegtag. Det var køkkenhavens store drivhus, ganske nyt, opført i 1781, og hvori man blandt meget andet opbevarede pletter og større beholdere med eksotiske vækster, som stod ude i haven om sommeren. Her var eksempelvis laurbær, citrustrær og myrter, der klarede den hårde danske vinter i drivhusets brændefyrede rum. Traditionen med disse eksotiske vækster dyrkede man i stort set alle de kongelige haver, også i haven til Øresunds Toldkammer, der helt tilbage i 1600-årene havde eget orangeri. I forlængelse af drivhuset og ligeledes op ad den solvarme sydmur stod to såkaldte ferskenkasser, som var halvtagsdrivhuse med 42 vinduer, hvori man dyrkede ferskner og vin til husbehov. Denne prægtige køkkenhave blev langt senere, ved kommunens køb af Marienlyst i 1851, passende solgt til en gartner, og her var gartneri med drivhuse helt op til 1962, hvor det nuværende højhus Slotsgården blev opført på arealet.

Miranda og d'Aubert passerede køkkenhaven og gik ind gennem den dobbelte grønmalede træport til selve Marienlysts parterrehave. Den franske arkitekt N.-H. Jardins 32 år gamle bygningsværk kunne Miranda nu tydeligt se, og fra den vinkel fornemmede man, at bagsiden var gravet delvis ind i den bagved liggende kystskrænt.

Den tidligere så smukke parterrehave var allerede i løbet af enkedronning Juliane Maries tid så småt begyndt at forfalde. Ganske vist blev haven stadig passet af de ansatte gartnere, men ikke med større omhu, end at det hele så tydeligt oplejtes ud, og det engang så imponerende bassinomkransede springvand i havens midtakse sendte ikke længere sin 14 alen høje vandstråle i vejret. Miranda var da heller ikke voldsomt imponeret over sundtoldsbyens stolte kongelige lystslot, om end han noterede sig

formildende omstændigheder: »Det er visse- lig såre smagfuldt såvel i henseende til anlæg som til placering. Hvilket skønt syn nyder man ikke overalt ud over Sundet og dets omgivelser! Også haven, der hæver sig i terrasser bag ved huset, er meget smuk og varieret, omend liden.«

Efter besøget herude, spadserede de tilbage til byen, »hvor vi vandrede omkring overalt«. Det er ikke godt at vide, hvilke bygninger og steder d'Aubert har fortalt sin gæst nærmere om, men naturligvis skulle Miranda hen og se det stolte og berygtede Øresunds Toldkammer, som den kendte arkitekt Philip de Lange i sin tid havde leveret tegninger til, og heftigt argumenteret for den store værdi, et dyrt og fornemt bygningsværk ville have for såvel byen som for Danmarks anseelse overalt i verden. Han fik dog aldrig opgaven, der i stedet af uforklarlige grunde blev overladt til den helt ukendte københavnske murermeister Nicolai Basse. Om han har haft et kreativt talent eller om han blot har skelet godt og grundigt til Langes tegninger, får vi næppe nogensinde at vide, da såvel Langes som Bases tegninger synes at være gået tabt. Men bygningen, der stod færdig i 1740, var vitterlig en sand pryd for øjet og byen og ville have været fredet i dag, hvis ikke den i 1859 havde måttet vige for den store havneudvidelse. Miranda havde set adskillige imponerende bygningsværker på sine rejser, så det kan næppe undre, at han ikke var vildt imponeret over Øresunds Toldkammer, der for ham var »en ganske pæn lille bygning, opført af mursten«. Mere imponeret var han utvivlsomt over, at »her opkræves afgift af de mere end 8.500 fartøjer, der i årets løb passerer forbi«. Han var da også helt klar over, at Helsingør »næst efter København er den bedste og mest blomstrende by i Danmark«. Så må vi hellere tilgive ham, at han i sin dagbog tillægger sundtoldsbyen en størrelse på 8.000 indbyggere. Tallet var som tidligere nævnt kun 4.773.

Fra Øresunds Toldkammer gik turen atter til Kronborg, hvor d'Aubert boede sammen med sin hustru Juliane.²⁷ Her drak de te, og »hans

frue, der er overordentlig elskværdig, bad mig også blive der til aften«. Dette tilbud afslog Miranda ikke, men han gik dog først »med nævnte ingeniør« hjem til sit herberg »for at udforme dette memorandum« og var tilbage på Kronborg kl. halv ni for at spise aftensmad hos d'Auberts.²⁸ Miranda fandt selskabet »særdeles behageligt«, og d'Aubert viste ham grundplaner af fæstningen Kronborg og nogle kort over Helsingør. Der var også andre officerer til stede, hvilke Miranda desværre ikke nævner ved navn, da han måske ikke har forstået og husket disse, da han skrev om dagens begivenheder. En af dem syntes ganske velbevandret i egens historie og fortalte Miranda, at han aldrig havde hørt, at Marienlyst skulle have heddet Hamlets Garden, som Coxe skrev i sin guide. Han har måske, som mange af byens borgere, brugt betegnelsen Marienlyst eller det også almindeligt benyttede navn, Kronborg Have. Et faktum er dog, at stedet har været betegnet Hamlets Garden af byens mange udlændinge og besøgende, der naturligt nok har været af den opfattelse, at Hamlet hørte hjemme i Helsingør.

Miranda var betaget af Juliane d'Aubert, som fortalte at hun var født i Norge, nærmere betegnet i »Branes«, der i dag er en del af Drammen. »Hun er ud af en talrig familie, og det synes at være ganske fortræffelige mennesker.«

Klokken blev henad midnat før Miranda gik tilbage til herberget og kunne konstatere at alt var gjort parat til hans afrejse til København den følgende dag om morgenen. Han ville gerne have været afsted meget tidligt, men trods Carmichaels »venlige omsorg og anstrengelser« var det ikke lykkedes for ham at spænde mere end tre heste for vognen, og »folkene her på enen kræver, at der skulle være fire, men

ganske vist skal de også tilbagelægge seks danske mil«.

Kongevejen var nemlig på strækningen mellem Helsingør og Nyrup endnu ikke helt færdig, så man havde valgt at køre ad den ældgamle, delvis meget sandede og smalle vej langs kysten (nuværende Strandvej) til København. Mirandas videre færd mod hovedstaden falder udenfor denne artikels emne, så her må man lade sig nøje med Mirandas egne optegnelser, der findes i hans velbevarede arkiv.

Oplysninger om Helsingør i Hof- og Statskalenderen 1787

Borgmester: Justitsråd Tevis Wilde.
Viceborgmester og hospitalsforstander: Justitsråd Chr. Magnus Olrik.
Rådmand og stads- og rådhuskriver: Justitsråd Gerhard Jochum van Deurs.
Vicerådmand: Bertel Biørnsen.

Noter:

²⁷ Juliane Cathrine d'Aubert, født Bang (1748-1834).

²⁸ Der er lidt tvivl hos LBM om, hvem den ingeniør, der refereres til, er. Mirandas originale tekst lyder: »Estuve á tomar The en Casa de mr. Gottberg, y made. sumamte. atenta, que me convidó aun á senár – vine con dho Yngo á la Posada á formar este memorándum, y á las 8 1/2 á su casa a senár.« Transkriberet lyder den: »Estuve a tomar té en casa del señor Gottberg y señora, sumamante antenta, que me convidó aun a cenar. Vine con dicho ingeniero a la posada a formar este memorándum, y a las ocho y media a su casa a cenar.«



Øresunds Toldkammer ses midt i fotografiet af denne model af Helsingør i 1801 på Helsingør By-museum. Det viste areal blev først ændret ved havnens udvidelse i 1824, hvorfor Miranda har set området som vist her. Man ser det særprægede lysthus i tolddirektørens have, der vender ud mod Kronborgs store fæstningsterræn, der på dette stykke i dag er en del af havnebassinet. Langs haven løber en sti, der fortsætter i den træbevoksede allé med det passende navn Alléen (i dag Havnegade). Foto: Lars Bjørn Madsen 1980.

Biskop Mynsters visitatser af kirker og skoler i Helsingør og omegn

Af Bente Thomsen

Overordnede myndigheder har alle dage været nødt til at sikre sig, at embedsførelsen på deres fagområder var i overensstemmelse med reglerne. Derfor blev det allerede ved Reformationen pålagt biskopperne at foretage løbende visitationer i kirkerne i deres stift, og disse regler blev løbende ajourført op igennem 1600- og 1700-tallet.

Ved »Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark, 29. juli 1814« blev der indført syv års skolepligt for alle børn i landet. Formålet med skoleloven var, at der ved Børnenes undervisning i almindelighed skulle tages Hensyn til »at danne dem til gode og retskafne Mennesker, i Overensstemmelse med den evangelisk-christelige Lære; samt til at bibringe dem de Kundskaber og Færdigheder, der ere dem nødvendige for at blive nyttige Borgere i Staten«. Tilsynet med skolerne blev fordelt på flere forskellige instanser: Amtsskoleledere, skolekommissionen, skolepatronen og biskopperne. Sidstnævntes forpligtelser er beskrevet således i anordningens § 42:

»Biskopperne skulle fremdeles have nøie Tilsyn med samtlige Skoler i de dem an betroede Stifter og være pligtige til at undersøge disses Tilstand, saavel ved deres Visitatser som ved enhver anden Leilighed. De skulle ogsaa være berettigede til fra Amtsskolelederne og tillige igennem disse fra Sognenes Skolekommissioner at indhente alle de Efterretninger, som i Anledning heraf maatte ansees fornødne.

I øvrigt bør de vaage over, at Skolevæsenet i Overensstemmelse med disse Vore allernaadigste Forskrifter fremmes, og at mødende Hindringer efter Muelighed ryddes af Veien. Saa skulle de og paa deres Visitatser overhøre Ungdommen, og til Vort Danske Cancellie indsende deres Beretninger om, hvorledes de

have befundet enhver Skoles Ungdom underviist.«

I årenes løb er der derfor foretaget hundredevis af visitationer, men det bevarede materiale om dem er ganske lille. Det er derfor, at biskop Mynsters optegnelser fra visitationerne i årene 1835-1853 er en unik kilde til forholdene rundt i sognene.

Biskop Mynster

J.P. Mynster blev født i 1775 og tog teologisk embedseksamen i 1794. Hans første embede var i Store Spjellerup øst for Fakse, hvor han var sognepræst fra 1802 til 1811. I 1811 blev han første kapellan ved Vor Frue Kirke i København og i 1814 var han med til at stifte Bi-



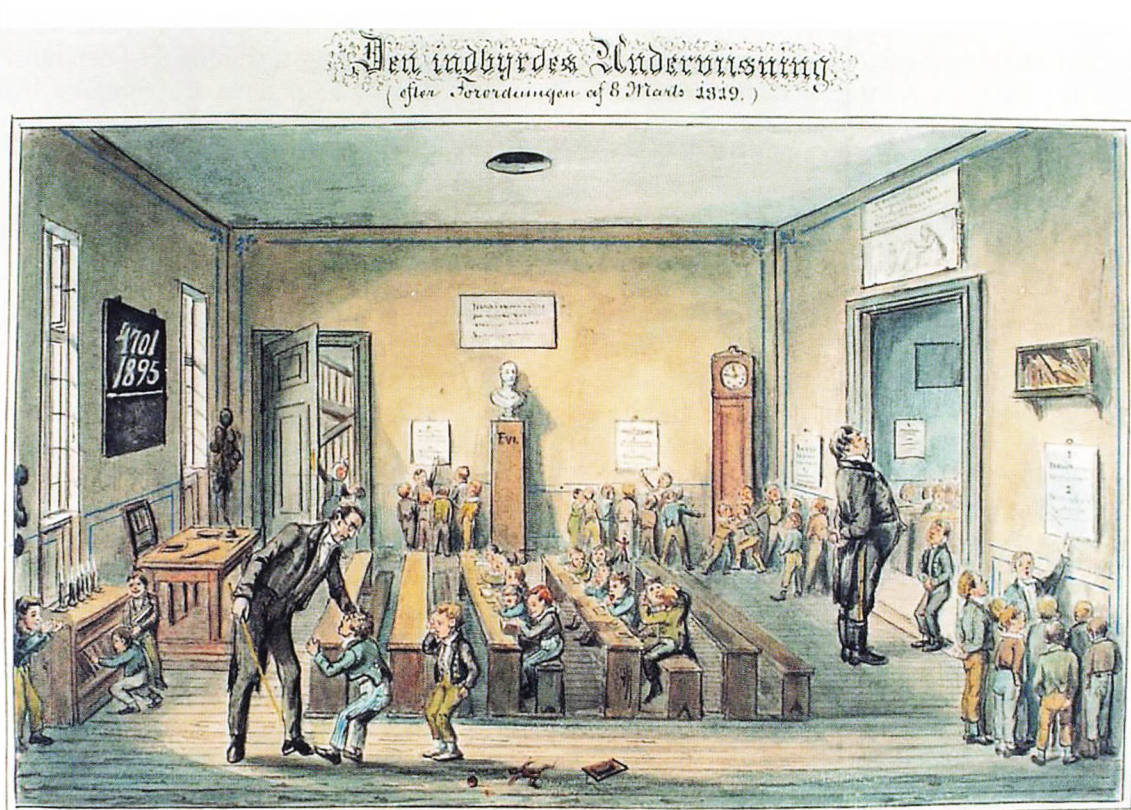
J.P. Mynster. Kilde: *Salmonsens Konversationsleksikon*, bd. XVII, 1924.

belselskabet. 1826 blev han hofprædikant og i 1828 kgl. konfessionarius samt hof- og slotspræst. I 1834 blev han udnævnt til biskop over Sjælland, hvilket han var til sin død i 1854.

Mynster var en stærkt konservativ person, og han brød sig meget lidt om de liberale tendenser, som begyndte at slå igennem i Danmark i første halvdel af 1800-tallet. Han var en skarp kritiker af Grundtvig og gik imod enhver form for religiøs vækkelse. Han fik kongen til at udstede en forordning om, at baptistbørn skulle døbes, men forordningen blev mødt med så stor modstand, at den ikke blev praktiseret. Han

var medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling, men stemte imod Grundloven i 1849. Men han var respekteret som en dygtig prædikant og administrator, og han gennemførte sine visitatser omhyggeligt og på en måde, som kunne være opbyggelig for de præster og skolelærere, som han besøgte.

Mynsters stift bestod af i alt 30 herreder samt Bornholms provsti. Mynster begyndte sine visitatsrejser i 1835, hvor han var 60 år gammel, og fordelte dem, så alle sogne nåede at have besøg af ham to gange. En række, herunder sognene i Lynge-Kronborg, nåede han at besøge



*Øg dagligen stuctorer paa
Den Unga saa at ledte
At han i Alder maas
erindre mig med Glæde.*

P. Werning.

Ironisk akvarel af »indbyrdes undervisning«. Af tegneren P.C. Klæstrup (1820-1882). Kilde: Wikimedia. Akvarellen er udateret.

tre gange. Da han foretog de sidste visitationer, var han 77 år og temmelig alderssvækket, bl.a. havde han store problemer med sit syn.

Visitatsrejserne foregik om sommeren, i maj-juni og i juni-juli. Mynster ønskede, at hans besøg ikke skulle ramme de mest travle tider for bønderne, nemlig under såningen og under høstarbejdet. Der var ikke tale om uvarslede kontrolbesøg. Ifølge reglerne skulle en visitats varsles mindst tre dage forud. Mynster brugte den praksis, at ca. 14 dage før de planlagte besøg blev der sendt en skrivelse til provsten i herredet, som så kunne orientere de berørte steder om det kommende besøg. Derved kunne præsten nå at forberede sin prædiken til dagen, anmode menigheden om at møde talstærkt frem og forberede konfirmanderne på, at de ville blive overhørt. I skolerne kunne lærerne tilsvarende forberede børnene på det kommende besøg. I præstegårdene kunne de nå at gøre klar til at have biskoppen boende, og de kunne forberede en passende festlig bepisning.

Mynsters visitatsdagbøger

Det unikke i forbindelse med Mynsters visitationer er, at hans private visitatsdagbøger for alle årene er bevarede. De indeholder de noter, han gjorde undervejs på besøgene, og de var kun til hans egen interne brug. Det var de notater, som hans baggrund for de kommentarer, han ved afrejsen skrev i kaldsbøgerne og skolekommissionsprotokollerne. Kaldsbøgerne og skolekommissionsprotokollerne er kun bevaret i meget begrænset omfang. Hvor de er, kan det ses, at Mynster i dem udtrykker sig meget mere diplomatisk og opbyggeligt end i sine visitatsdagbøger, hvor han ofte er ganske bramfri i sine notater om det, han har overværet. Netop derfor er hans kommentarer så interessante.

Mynster førte sine dagbøger over et fast skema, som han brugte ved hvert besøg. Han noterede pastoratets navn, folketal, nogle bemærkninger om præstegårdens tilstand samt kommentarer til det på dagen oplevede. Om skolerne noterede han skolepatronens navn

(det var dennes ansvar at sørge for skolehusets vedligeholdelse og lærerens aflønning), noget om skolebygningens tilstand og de indtryk, han fik ved at overvære undervisningen. I en landsbyskole dengang blev der undervist i læsning, skrivning, religion, regning, sang og gymnastik. En del af undervisningen foregik ved »indbyrdes undervisning«, et system, hvor nogle af de ældre børn fungerede som hjælpe-lærere og underviste de yngre elever.

Mynsters visitatser i Helsingør og omegn

I Lyng-Kronborg Herred visiterede Mynster tre gange, i 1836, 1844 og 1853. Herredet dækker mere end Helsingør Kommune, så her nævnes kun de sogne, som ligger i den nuværende Helsingør Kommune. Det foregik i 1836 sidst i maj, i 1844 ligeledes sidst i maj, mens det i 1853 var skubbet til sidst i juli.

Tikøb

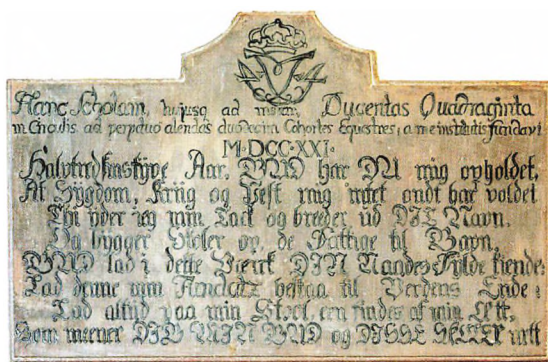
Om Tikøb skriver Mynster i 1836:

»Folkemængde 5700. – Sognepræsten Fangel – tilforn residerende capellan på stedet, hvor han er fød, da faderen også var res. capellan og siden sognepræst her – er, skiøndt kun midaldrende, meget svag; han har derfor personel-capellan V. Visby, hvis forhold mod sig han roser som en søns mod sin fader. Den residerende capellan Gamborg er med en talrig familie i meget trange kår. Han har nu fået fast bolig (boligen er ret smuk og passende) på en parcel af præstegårdens jorder, dog beror den endelige afgørelse endnu på en udskiftnings-forretning, hvortil omkostningerne ønskes udredede af det offentlige ... Sognepræsten er en meget agtværdig, god og samvittighedsfuld mand, som i sin ungdom har gjort gode studier.«

Om præstegården skriver Mynster, at den er stor og vel vedligeholdt, haven lille, men ret vakker, og der er en stor frugt- og køkkenhave. Indtrykket ændrede sig lidt over tid. I 1844 blev stuehuset til præstegården betegnet som mædeligt, men vel vedligeholdt. I 1853 står der, at præstegården er meget forbedret og smuk.

Visitationen ved gudstjenesten den 29. maj 1836 gav bl.a. anledning til følgende kommentarer: »... Kirken er stor og smuk; Den har et, af menigheden anskaffet orgel«. Personel-cappellan Visbys prædiken over dagens epistel blev kommenteret således: »Ret godt, men kun lidet grundigt og christeligt; gode gaver og et smukt sprog. En meget talrig forsamling både af gamle og unge var til stede. Ungdommen svarede meget vel, både med færdighed og eftertanke.« I 1844 blev præstens prædiken kommenteret med »Nogle ret smukke steder, men ellers trivielt og løst. Foredraget frit, men ikke uden affectation«.

I 1853 var vurderingen derimod mere kritisk. Det var Mynsters tredje visitation i kirken, og denne gang hedder det om kirken, at den »er anstændig holdt, men heller ikke videre«, og om sognepræst Kaaes prædiken noterede Mynster: »Han er ikke uden anlæg, men S. Kierkegaardske overdrivelser, og foredraget er så jagende og med sådan spektakel, at man intet kan samle eller klare; det er nok heller ikke klart for ham selv. Katechisationen ret smuk og god. Af ældre vare ikke ret mange tilstede, den talrige ungdom svarede meget godt. Kun i samtaler behagede Kaae mig meget bedre.«



Tikøb Skole var grundlagt allerede i 1721 af Frederik 4. som rytterskole. Da Mynster visiterede skolen, var det stadig rytterskolens bygninger, som var i brug. Tavlen til minde om skolens grundlæggelse var indmuret i skolens facade. Da den nye Tikøb Skole blev taget i brug i 1912, blev tavlen flyttet med dertil. Foto: Kaj Madsen.

Efter visitatsen i Tikøb Kirke fortsatte Mynster samme dag med besøg i Tikøb Skole og Gurre Skole, hvor børnene åbenbart har fået besked om at komme om søndagen. Om Tikøb Skole noterede han: »Patron Proprietair Tryde. 131 skolepligtige børn. Bygningen meget god. Læreren, seminarist fra Joenstrup (som næsten alle på denne egn) Simon Andersen, 36 år, katechiserer temmelig godt. Fremgangen meget god. Indb. Und. [indbyrdes undervisning] godt. Gymnastik, fuldstændig, udmærket godt.« Samme lærer Andersen var også ansat ved Tikøb Skole i 1844 og 1853. I 1844 var kommentaren til hans virke mere kritisk: »Læreren Simon Andersen, 44 år gl., Sem fra Jonstrup, er vel ikke begavet, men meget flittig og tro. Han katechiserer kun nogenledes, men fremgangen er i alle dele meget god. I 1853 fik han igen prædikatet 'flittig og tro'«.



Den gamle skole i Tikøb. Sporene af rytterskole-tavlen ses tydeligt midt på bygningen. Helsingør Museer.

Gurre Skole

Børnene fra Gurre havde fået besked på at komme til Tikøb, hvor de blev overhørt og stort set fik ganske positive vurderinger af biskoppen. Læreren seminarist Henrik Hansen

undervisningen i de to fremmedsprog fik karakteren »slet«.

I begyndelsen af 1840'erne blev skolerne i Helsingør omstruktureret. Borgerskolen blev udvidet med en realklasse og blev en betalings-skole. Fattigskolen skiftede navn til Friskolen, og undervisningen i den var gratis. I de følgende år havde Friskolen ca. dobbelt så mange elever som Borgerskolen. Et stort antal børn, flest piger, gik dog i private skoler, som der ifgl. Mynster var 10 af i 1844.

Mynsters første visitationsrunde i 1836 sluttede med besøgene den 1. juni. Han begynd-

te i Sct. Mariæ Kirke, hvor slots- og garnisonspræst Fischer prædikede. »Tørre ord med et tørt foredrag, og tankegangen var ikke at finde. Mange både ældre og unge var til stede. Ungdommen svarede kun nogenledes.«

Derefter gik turen til Kronborg Kirke. »Kronborg Kirke er under krigen brugt til gymnastikhus og næsten aldeles ødelagt. Der skal være givet ordre til efterhånden at sætte den i stand. Kirkegården smuk og vel vedligeholdt.«

Dagens sidste punkt var Den lærde Skole. Det var i denne skole, der blev undervist i de klassiske fag såsom græsk og latin. Der var kun 29 disciple. »Jeg hørte undervisningen gennem alle klasser, hvormed jeg var meget vel tilfreds.«

Mynster som visitorator

Notaterne i Mynsters visitatsdagbøger om kirkerne og skolerne i Helsingør og omegn bekræfter det kendte billede af ham: en grundig og nidkær embedsmand, men ikke uden forståelse for de personer, han møder på sin færd. Hans bramfri notater fra besøgene i Helsingør og omegn giver indtryk af, at der ikke var alvorlige problemer nogen steder. Nogle lidt kedsommelige og uengagerede præster ved et par af kirkerne, værre var det ikke. Desværre vides det ikke, hvad han skrev i de officielle protokoller bagefter. Den sammenligning ville være interessant.

Kilder

Kjeld Damgaard: Landsbyskolen i Tikøb Kommune. Helsingør Kommunes Museer 1988.

Da skolen tog form 1780-1850. Dansk Skolehistorie bd. 2, 2013.

helsingorleksikon.dk: Snekkersten Skole.

<http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/skole-og-undervisning-1814-2014/>
Bjørn Kornerup: J.P. Mynsters visitatsdagbøger 1835-1853, bd. 1-2. 1937.

Helsingør Latinskole på Kongensgade 12. Den fungerede fra 1807 til 1839. Helsingør Museer.



75-året for redningen af de danske jøder oktober 1943

Af Jørn Duus Hansen (red.)



Foreningen Undtagelsen

Redningen af de danske jøder i oktober 1943 var en verdenshistorisk begivenhed. I næsten alle andre tyskbesatte lande blev alle jøder deporteret til nazisternes koncentrationslejre, hvorfra kun et mindretal overlevede.

Det særlige i Danmark var, at der ikke havde været jødeforfølgelser i mands minde, og at jøderne derfor var en fuld integreret del af den danske befolkning. Det var derfor helt naturligt, at store grupper af danskere stod sammen for at redde de medborgere, som tyskerne kaldte undermennesker. Gennem oktober 1943 kom de fleste til Sverige, hvor de forblev til befrielsen den 5. maj 1945. Mange blev sejlet over Øresund fra kysterne nord og syd for Helsingør. Mange lokale satte livet på spil i de dage, enkelte blev fanget, men det lokale sammenhold var så stort, at tyskerne gang på gang måtte se sig narret af den danske modstand.

Millioner af især ældre mennesker kender til redningen af de danske jøder. Danmark er derfor i mange år blevet betragtet som en humanitær nation. Men nu snart 75 år efter er meget forandret. Nye generationer kender ikke til begivenhederne i 1943. Man kan også spørge sig selv, om nutidens danskere står sammen, som man gjorde i 1943. I udlandet er Danmark ikke mere kun kendt for sin humanisme, ind imellem nærmere det modsatte.

Det er baggrunden for dannelsen af foreningen »Undtagelsen«. Navnet er hentet fra tidligere chefredaktør Herbert Pundiks bog, »Det kan ikke ske i Danmark«, hvor han netop betegner Danmarks behandling af sine jøder som undtagelsen i Europa.

Foreningen har ønsket at sætte et mærke for eftertiden, således at vores dokumentation kan anvendes af andre, lokalt, undervisningsmæssigt, kulturelt og historisk. Udgangspunktet er lokalt. Redningen af de danske jøder ses fra en kyststrækning på halvanden kilometer i Skotterup og Snekkersten. Det er befolkningen her, foreningen ønsker at hylde for deres indsats med i løbet af få uger at redde 700 danske jøder til friheden i Sverige.

Hyldesten blev udmøntet i følgende aktiviteter:

International konference

Den 2. oktober 2018 afholdtes en konference på Konventum, Helsingør.

Konferencen var anlagt med international deltagelse og foregik på engelsk.

Udstilling i Snekkersten

Den 4.-6. oktober afholdtes en udstilling på Snekkersten Havn.

Allerede ultimo august 2018 vistes en mindre udstilling på havnen i forbindelse med Snekkersten Havnedage.

Lokale guidede ture i Snekkersten og Skotterup

Den 5-7. oktober gennemførtes byvandring rundt i Snekkersten og Skotterup – i tilknytning til udstillingen på Snekkersten Havn.

Dramatiseret forestilling »Redningen« Skotterup

Den 5. oktober opførtes »Redningen«, en dramatiseret genopførelse af begivenheder i Snekkersten/Skotterup oktober 1943.

Mindesmærke

Foreningen planlægger at opstille et mindesmærke på Snekkersten Havn.



Foreningens hjemmeside bliver løbende opdateret med historier, minder, fotos og andet, der på nye måder kan illustrere de dramatiske dage og nætter langs kysten, på Øresund og i Sverige.

Samtidig har foreningen skabt kontakt til forskere fra Tyskland, Sverige, Israel, USA og Danmark, så begivenhederne kan ses i et bredere perspektiv. Et medlem af gruppen har holdt flere foredrag i New York og Boston i marts 2018.

Og endelig har foreningen tæt kontakt til myndigheder, museumsfolk og lokalhistorikere på begge sider af Øresund, herunder Helsingborg Stad samt Kulturmagasinet og Det jødiske samfund.

Undtagelsens arrangementer fik en tæt dækning af såvel lokale som nationale og endda internationale medier. TV2 Lorry brugte det meste af sendefladen søndag den 21. oktober på »Undtagelsen« og foreningens arrangementer.

Udsendelsen kan genses her:

https://www.tv2lorry.dk/nyheder/21-10-2018/1930/flugten-over-oresund?v=0_bimog3u7&autoplay=1#player

Hvem er vi?

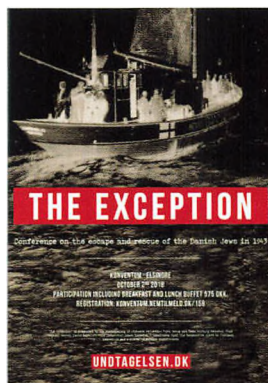
Peter Kruse Thomsen, Fuldmægtig (Formand og initiativtager.), Georg Walter Busch, Psykolog, Kenn Mejdal Jeppesen, Souschef, Rüdiger Jordt, Direktør, Steen Hundevad Knudsen, Direktør, Jørn Duus Hansen, Kreativ Direktør og Flemming Søgaard, Direktør.

Sponsorer

»Undtagelsen« blev støttet af Helsingør Kommune, Conrad Nellemann og hustrus Mindelegat, Georg og Emma Warburgs Mindefond, Generalkonsul Einar Høyvalds Fond, Industrieforeningen for Helsingør og Omegn, Lauritsen Fonden, Det kooperative Fællesråd Helsingør og en række private bidragydere.

Den internationale konference

Den internationale konference, der blev afholdt den 2. oktober 2018 på Konventum i Helsingør, havde som fokus spørgsmålet: Hvordan kunne det lade sig gøre, at man under nazisternes ra-



dar i løbet af ganske få uger i oktober 1943 kunne fragte ca. 7000 danske jøder over Øresund til Sverige? 95 % af alle danske jøder blev reddet, mens de i alle andre lande i Europa med undtagelse af Bulgarien endte i koncentrationslejre, overvejende med døden til følge. Deraf navnet »Undtagelsen«, som beskrevet af Herbert Pundik i bogen: »Det kan ikke ske i Danmark«.

Konferencen belyste ovennævnte spørgsmål ud fra en dansk, international, tysk og svensk vinkel, ligesom personlige oplevelser og det lokale engagement og spørgsmålet om der ligger noget særligt dansk bagved ønskedes belyst.

Umiddelbart kan det virke selvmodsiggende, at man i en mindehøjtidelighed med et klart lokalt fokus på de danske jøders flugt og redning fra kysten i Snekersten/Skotterup samtidig som et delelement planlægger en engelsksproget konference med et internationalt perspektiv og udenlandske oplægsholdere samt invitationer til udenlandske organisationer.

Baggrunden herfor er, at redningen af de danske jøder i oktober 1943 er kendt internationalt og at der fortsat udtrykkes uenighed om både baggrunden og konsekvenserne blandt professionelle historikere både i Danmark og internationalt.

Hertil kommer, at den båd, som den måske mest professionelle redningsgruppe »Syklubben« fra Helsingørmsområdet anvendte, er opstillet på verdens største holocaustmuseum *US Holocaust Memorial Museum* i Washington som et af de vigtigste artefakter sammen med en kreaturvogn, som bragte Europas jøder

til gasning i Auschwitz. Denne opstilling er tænkt som en illustration af, at det gode trods alt også eksisterede midt i det ufattelige onde.

Det lokale perspektiv er fastholdt, men i denne sammenhæng som en illustration af de overordnede begivenheder, »dråben, der spejler de danske begivenheder«, så at sige.

Morning programme	Afternoon programme
8:30-9:00 Registration	13:15-14:00 "The Exception" Otto Kuhl Reflections on the situation in the other occupied countries in Europe compared to Denmark. The political climate, historical circumstances, economy and the conditions for the Jews.
9:00-9:05 Opening of conference By the Mayor of Esbjerg	
9:05-9:45 "The Danish angle" Re Udgospo What made Denmark an exception, also compared to countries like Norway and The Netherlands, and how was it possible that more than 95% (around 7000) of the Danish Jews escaped to Sweden thereby avoiding being sent to German concentration camps?	14:00-15:00 "Personal experiences" Herbert Pundik Personal story about the escape and reflections on what happened in a retrospective of 75 years. Hanne Fogh "Second generation": reflections on growing up in a family that experienced being saved.
9:45-10:45 "The international angle" Bent Skjold Did the event in Denmark have any impact on a wider European perspective?	15:00-15:45 "The local engagement" Kjeld Søby In the first hectic days of the flight, the rescue effort was improvised. But quickly, as in the case of the Dybbøle Sewing Club - a quite extensive and secure organ. Local structures developed with a lot of locals involved. The story of the dramatic events on the coast around Europe.
10:45-10:40 Coffee break	15:45-16:00 Coffee break
10:40-11:40 "The German angle" Gert Møller-Wolff Who started the action against the Jews and why at this point in time? Why did some Germans try to defend the Jews and the story of what happened to those deported to Theresienstadt?	16:00-16:45 "An exception or a Danish characteristic" Bente Heister Is it even appropriate to use a "national character" to explain this story? What can we learn from history that can be useful in today's global society?
11:40-12:00 "The Swedish angle" Her Magnus Johanson The Swedish coalition government's decision to lift the border in Øresund in October '43 meant that an extensive regional exception had to be prepared in a short period of time. How did the local authorities in Helsingørmsområdet handle the situation when many of the fugitives who crossed the sound arrived at the coast of north-western Skåne?	16:45-17:15 Discussion
12:00-12:30 Panel discussion The 4 speakers discuss viewpoints and answer questions from the participants.	
12:30-1:30 Lunch	

Udover en generel markedsføring i lokalområdet blev der sendt information til både danske og internationale jødiske organisationer og relevante forskningsinstitutioner samt til oplagte målgrupper som historielærere og museumsfolk. Lokale gymnasieelever og universitetsstuderende fik invitation til at deltage gratis.

Der deltog 100 personer. Nogle havde personlige forbindelser til begivenhederne i 1943. Heriblandt var 4 jøder fra Israel og Washington, to af disse havde familierelation i form af henholdsvis ægtefælle og fader, som tilhørte de tysksprogede unge jøder, der var kommet til Danmark som landbrugselever på initiativ af Kvindernes Liga for Fred og Frihed. Disse blev reddet på lige fod med de danske jøder. Hustruen, som selv var »surviver« benyttede lejligheden til at takke danskerne for redningen af hendes mand.



Fungerende borgmester Henrik Møller

Konferencen blev indledt af fungerende borgmester i Helsingør, Henrik Møller. Han bød deltagerne velkommen til Helsingør-området, som for 75 år siden havde været skueplads for en af de mest dramatiske begivenheder i Danmarks historie: Hvor almindelige danskere trodsede den tyske værnemagt og bragte tusindvis af danske jøder i sikkerhed i Sverige.

Han henviste bl.a. til en specifik hændelse, hvor to tvillinger blev reddet. I samme øjeblik rejste en af tilhørerne sig pludselig op og sagde »Og hun lever endnu«. Deltageren var den ene. Det berørte tydeligt alle tilstedeværende, et historiens vingesus lagde sig over lokalet.



Fra salen på Konventum var der udsigt til den svenske kyst nord for Helsingborg.



Bo Lidegaard (til venstre).

Bo Lidegaard, bl.a. forfatter til bogen »Landsmænd« redegjorde for den politik, Danmark slog ind på i 1930'erne. Her blev der mellem de demokratiske partier etableret en fælles forståelse for karakteren af den trussel, landet stod overfor, samt en udbredt enighed om den politik, der ifølge både regeringen og de store oppositionspartier bedst kunne beskytte Danmark og det danske folkestyre.

Bo Lidegaard beskrev den fælles forståelse som en strategi bestående af ti elementer:

Danmark måtte forholde sig strengt neutralt i den konflikt, der var under opsejling og som udviklede sig mellem de europæiske stormagter.

Nazismen og kommunismen udgjorde parallelle trusler, der havde mere til fælles end deres indbyrdes polemik afslørede. Det betød, at de demokratiske partier gennem hele forløbet afviste både en alliance med kommunismen mod nazismen og det omvendte.

Truslen kom indefra lige så meget som udefra. Mens både Hitlers Tyskland og Stalins Rusland forekom stærkt truende, var de danske politikere lige så optaget af at dæmme op for kommunismens og nazismens udbredelse som danske ideologier. Et omfattende ideologisk og politisk inddæmningsprojekt blev iværksat, både på statsligt og partipolitisk niveau, og det lykkedes at holde begge de to antidemokratiske strømninger stangen, så ingen af dem fik dybt greb i den danske befolkning. Det viste sig

blandt andet ved, at over 90 procent af de danske vælgere ved alle folketingsvalg op til og under besættelsen stemte på de fire demokratiske partier, der med forskellig betoning og betydelige indbyrdes nuancer stod bag dette vellykkede politiske udgrænsningsprojekt.

Det var et afgørende element i den politiske marginalisering af kommunister og nazister at unddrage dem national troværdighed. Begge blev systematisk beskyldt for at undergrave folkestyret og dermed i dybere forstand nationen. Det betød både, at deres demokratiske legitimitet blev draget i tvivl, og at der bredt i befolkningen blev etableret en meget stærk politisk forbindelse mellem opfattelsen af det nationale og folkestyret.

Især det store regeringsparti, Socialdemokratiet, spillede bevidst og systematisk på nationale strenge, som i partiets udlægning blev nært forbundet til arbejderbevægelsens kamp for demokratiske rettigheder og social retfærdighed. Kommunister og nazister blev i denne retorik ikke bare politiske modstandere, men fjender af staten, nationen og demokratiet, som sammen med folket udgjorde nationen, Danmark. Tilslutningen til de totalitære ideologier blev i dette perspektiv anset som femte kolonnevirksomhed og i sidste ende landsforræderi.

Danmark repræsenterede i national forstand det folkestyre, som langt hovedparten af befolkningen opfattede som en landvinding, som de havde et aktivt ejerskab til og et fælles ansvar for at forsvare mod anslag, hvad enten de kom udefra eller indefra. En nogenlunde fælles forståelse blev gennem et langt og kontroversielt forløb i årene op til krigsudbruddet etableret mellem de demokratiske partier i forhold til Danmarks militære muligheder over for et tysk angreb – eller rettere manglen på samme. Som dominerende regeringsparti bevægede Socialdemokratiet sig i løbet af 1930'erne nærmere et nationalt forsvar, mens de to store borgerlige oppositionspartier bevægede sig længere i retning af erkendelsen af, at Danmark ikke ville kunne modstå et angreb fra Tyskland. Det lille regeringsparti, De Radikale Venstre, havde en hyper-realistisk opfattelse af problemet og især af

Danmarks manglende alliancemuligheder. Flere forsøg og følere, både i forhold til Storbritannien og Sverige bekræftede, at Danmark stod alene, og trods flere tilløb lykkedes det aldrig at etablere en forsvarsplan, der selv under de mest optimistiske forudsætninger ville kunne bremse en tysk fremrykning.

Regeringen drog den konklusion, at Danmark hverken kunne eller skulle forsvare sig militært, udover rent symbolsk, hvis det værste skulle ske. Det blev signaleret til både Tyskland og til Storbritannien. Oppositionen var bekendt med denne konklusion og ude af stand til at opstille et alternativ. Men det forblev regeringens ansvar at håndtere situationen, herunder ved forsigtigt at forberede befolkningen på, at Danmark hverken kunne eller ville forsvare sig militært over for et tysk angreb. Det var det, Staunings nytårstale 1. januar 1940 gik ud på.

Konsekvensen af denne strategi var, at Danmark i forhold til Tyskland anlagde en yderst forsigtig politik, som gav neutralitetspolitikken tysk hældning, og som medførte udstrakte hensyn til tyske interesser og tysk påtryk. Regeringen og de øvrige demokratiske partier gik langt – mange mente og mener for langt – for ikke at komme på tværs af, hvad Det tredje Rige opfattede som sine røde linjer. De danske indrømmelser gik endnu videre end begrænsninger af pressefriheden og udstrakte udenrigspolitiske hensyn. De antydede også over for Tyskland, at Danmark i yderste konsekvens ikke med militær magt ville modsætte sig strategiske krav, der krænkede Danmarks suverænitet – for eksempel ved etablering af støttepunkter for den tyske flåde på dansk territorium. Budskabet var kort fortalt, at Tyskland kunne få det med Danmark som de ville, også uden at skride til et militært angreb. Ideen var dermed at fratage Berlin ethvert motiv til at angribe, og den underliggende doktrin var, at Danmark under alle omstændigheder ville undgå at komme i krig med Tyskland.

Det var ikke en del af den danske politik at stå op mod nazismens forbrydelser i Det tredje Rige, knapt nok at hjælpe ofrene for dem. Man tog



Bo Lidegaard.

bestik af de omgivende lande og af stormagternes passivitet – herunder USA's neutralitet – og dukkede sig. I takt med, at flygtningestrømmen fra Det tredje Rige voksede, strammede Danmark i lighed med Tysklands øvrige nabolande indrejsebestemmelserne, så kun et mindre antal flygtninge fik indrejsetilladelse og hovedparten af dem med henblik på vidererejse.

Den restriktive politik var begrundet af både politiske og sociale hensyn, men skyldtes i alt væsentligt ikke en særlig modvilje mod de flygtende. En delvis undtagelse var dog det officielle Danmarks mistænksomhed overfor flygtende tyske kommunister, der til gengæld fik hjælp af danske partikammerater – lige som socialdemokraterne hjalp deres.

Der var ingen undtagelser for flygtende jøder, som i de sidste år op til krigen generelt kun fik indrejse til transit eller hvis de havde klare forbindelser til Danmark.

Den danske politik var ikke heroisk, men den var ideologisk vendt mod nazismen. Eftergivenheden og tilpasningen var udtryk for de demokratiske partiers overlevelsesstrategi, ikke for opportunistiske endsige tilslutning til nazismen eller kommunismen. Det politisk dominerende parti, Socialdemokratiet, frygtede nazisterne, som forfulgte tyske partikammerater, og der

var et højt ideologisk beredskab mod hele den totalitære tankegang. Partiets – og regeringens – sigte var nationens overlevelse, som man håbede kunne følge mønsteret fra Første Verdenskrig, hvor det var lykkedes Danmark at holde sig helt uden for krigen, blandt andet ved at opretholde et pragmatisk forhold til både Berlin og London. I forhold til Det tredje Rige betød det, at Danmark så vidt muligt afstod fra enhver handling, der måtte frygtes at ville påkalde sig Berlins vrede.

Afgørende for de danske bestræbelser var også ønsket om at undgå en genåbning af grænsespørgsmålet, der med genforeningen i 1920 havde fundet, hvad Danmark inderligt ønskede måtte blive en varig løsning. Men grænsen var aldrig blevet officielt anerkendt af Tyskland, og Hitler havde ved enkelte lejligheder omtalt den som en del af det diktat fra Versailles, som hans politik ville gøre op med. Der var også tysksindede kredse i Sønderjylland, der vejrede morgenluft, og det var for Danmark en høj politisk prioritet at mane tanken om en grænserevision i jorden, blandt andet ved ikke at give Tyskland den mindste anledning til at beskyldte Danmark for at ville vende sig mod Det tredje Rige.



Fordomme mod jøder trivedes i Danmark, men generelt ikke i form af ideologisk antisemitisme, endsige som biologisk determinisme af nazistisk tilsnit. Diskrimination af jøder var

undtagelsen og hovedparten af de fastboende jøder var velintegrerede og vellidte i det danske samfund. Det gjaldt især »de gamle« jødiske familier, der i vidt omfang var assimilerede, mens de jøder, der var kommet fra Østeuropa omkring århundredskiftet, skilte sig mere ud og var mindre velintegrerede i det omgivende samfund. I januar 1939 blev på regeringens forslag med stort flertal vedtaget lovgivning mod racisme – udtrykkeligt begrundet med ønsket om at beskytte jøder mod nazistisk propaganda.

Ovennævnte strategi var som udgangspunkt udtænkt med sigte på at undgå en besættelse, men da besættelsen så kom den 9. april 1940, sikrede Tyskland via sit ultimatum, som Danmark accepterede, væsentlige elementer i strategien ved at garantere grænsen, fortsat politisk uafhængighed samt neutralitet og ikke-krigsdeltagelse. Dette resulterede i samarbejdspolitikken.

Grundelementerne fra 1930'ernes overlevelsesstrategi var intakte. Afvisningen af jødefølgelser var lige som afvisningen af nazister i regeringen og afvisningen af direkte dansk krigsdeltagelse blandt de punkter, hvor regeringen ikke ville bøje sig for tysk tryk. Det var grunden til, at de danske jøder i Danmark endnu i 1942 og frem til efteråret 1943, da Holocaust og massebordet for længst var sat i system over det meste af det tysk kontrollerede Europa, levede en i det store og hele normal tilværelse i Danmark.

I november 1942 tiltrådte SS-officer Werner Best, der var overbevist nazist, som rigsbefuldmægtiget i Danmark. Hans to hovedopgaver var at videreføre »fredsbesættelsen«, dog under hårdere tysk kontrol, samt at få løst »jødeproblemet« i Danmark. I første omgang blev »fredsbesættelsen« prioritet 1, da den danske landbrugseksport til Tyskland var af afgørende betydning for den tyske fødevarer-situation, samt at »fredsbesættelsen« kun krævede begrænsede militære styrker.

Først efter politikerne den 29. august 1943 havde fralagt sig ansvaret for samarbejdspolitikken, fandt Best tiden inde til at iværksætte aktionen mod de danske jøder. Men det stod

ham snart klart, at »fredsbesættelsen« og dermed samarbejdspolitikken grundkonstruktion kunne videreføres under departementschefernes ledelse – dog ikke, hvis folkemordet på Europas jøder også kom til at omfatte jøderne i Danmark. I ugerne op mod oktober 1943 manøvrerede Best for på den ene side loyalt at gennemføre Hitlers ordre, som han selv havde været med til at fremprovokere, og på den anden undgå en voldsom konfrontation med departementscheferne og bag dem politikerne og den danske befolkning.

Uden at der er grund til at antage, at der hos Best – eller for den sags skyld hos nogen anden – fandtes en plan, der kunne opløse modsætningen mellem den aktion, der var under forberedelse, og Bests vilje til at videreføre grundelementerne i fredsbesættelsen, sådan som Hitler ønskede, stod Best utvivlsomt bag de advarsler, der i dagene forud for aktionen via Duckwitz og ledende socialdemokratiske politikere tilgik det jødiske samfund. Advarslerne fra højeste sted betød, at langt hovedparten af de danske jøder lige som statsløse jøder i Danmark nåede at søge tilflugt hos venner og bekendte, inden selve aktionen gik i gang.

Denne spontane generalmobilisering af et humanitært beredskab i befolkningen spillede sammen med en udpræget ulyst i store dele af det tyske magtapparat, herunder ikke mindst i Værnemagten, til at få – yderligere – blod på hænderne. Flere var begyndt at tænke over, hvad fremtiden mon ville bringe. Det gjaldt utvivlsomt også Best, som udvirkede, at selve aktionen blev gennemført i en enkelt omgang, på en måde og i en form, som kun gav begrænset udbytte i form af arresterede og internerede. Der blev ikke indledt en systematisk klapjagt og i det hele taget ikke gjort noget helhjertet forsøg på at standse den masseflugt over Øresund, der i de følgende uger fandt sted ad mangfoldige kanaler og med spontan hjælp fra tusindvis af indignerede landsmænd.

Bent Blüdnikow indledte med at forklare, at langt hovedparten af de danske historikers behandling af jødernes forhold under Anden Ver-



Bent Blüdnikow.

denskrig har den danske nationalstat som ramme-fortælling. Det er ganske forståeligt, men det er ret beset kun en mulighed blandt flere for at beskrive den fælles dansk-jødiske historie, for selv om mange jøder havde borgerskab i europæiske lande, så var deres skæbne ikke bestemt af nationale grænser. Det er også tydeligt i de senere års holocaust-litteratur, at forskningen går på tværs af landegrænserne, for ellers bliver forståelsen indskrænket, som Timothy Snyder gør gældende i indledningen til sin bog *Black Earth. The Holocaust as History and Warning* (2015): »Germans and others murdered Jews not in Germany but in other countries.«

Man kan altså anlægge et internationalt perspektiv, hvor vurderingerne bliver anderledes end ved et nationalt perspektiv. Det er ikke for at påstå, at danske historikere, der anlægger det nationale perspektiv, tager fejl, men de forskellige synsvinkler fører i realiteten ofte til forskellige konklusioner.

Man kan dog ikke afvise, at mange danske historikere bevidst eller ubevidst har brugt redningen af jøderne som en slags legitimering af samarbejdspolitikken. Det skal forstås på den måde, at den omfattende samarbejdspolitik, der betød stor landbrugseksport til Tyskland, bygning af blandt andet cementfabrikker og broer

til tyskerne og mange andre former for samarbejde gav den danske nation et moralsk banesår. Det var ikke let at forsvare for eftertiden, men redningen af jøderne, både dem der flygtede til Sverige og de 500 jøder i Theresienstadt, blev en form for moralsk legitimering af samarbejdet.

Bent Blüdnikows synspunkter kan kort sammenfattes som følgende:

Den meget milde behandling af de danske jøder havde sandsynligvis at gøre med nazisternes ønske om at sikre fortsat eksport af danske produkter til Tyskland og fortsætte samarbejdspolitikken, som det da også er anført i en række bøger af danske historikere. Men man kan ikke udelukke, at de tyske beslutninger både vedrørende situationen i Danmark og ikke mindst kz-lejren Theresienstadt var bestemt af, at SS-lederen Heinrich Himmler og hans stab ønskede at bruge jøder, herunder danske jøder, som propaganda over for vestmagterne for at vise en humanistisk side af nazismen og derved gøre forhandling med vestmagterne mulig. De danske jøder var selvfølgelig kun ét ud af mange projekter af den type, som Himmler og hans stab havde kørende.

Det er fremført, at den danske samarbejdspolitik reddede jøderne i Danmark og Theresienstadt. Det er mit synspunkt, at en sådan konklusion ikke uden videre kan drages, og at beslutningerne om blandt andet den delvist mislykkede jødeaktion i oktober, og at danske jøder i Theresienstadt ikke sendtes i transport til Auschwitz-Birkenau, skyldtes andre forhold.

Det er endvidere fremført, at ledende tyske nazister som Georg F. Duckwitz og Werner Best skulle være påvirket af dansk humanisme og socialdemokratisme og derfor ikke pressede på med skrappe tiltag mod jøder i Danmark.

Det er mit synspunkt, at dette er for nationalromantisk en vurdering. De ledende nazister var kyniske mennesker, der havde været med til brutale antijødiske tiltag og gerninger andre steder. Skulle de pludselig forandre sig til humanister i Danmark? Næppe. Deres motiv var at følge Himmlers strategi, der åbnede mulighed for at behandle jøderne i Danmark usædvanligt mildt. Dette betød også, at redningen af jøderne

kunne beskytte nazisterne ved et eventuelt retsopgør efter krigen. Ved at påstå, som Best gjorde i retssagen efter krigen, at han havde været med til at redde jøder i Danmark, så kunne han regne med mildere dom.

Et specielt spørgsmål rejser sig om personen Duckwitz, der regnes for de danske jøders redningsmand, fordi han advarede sine danske socialdemokratiske kontakter om jødeaktionen i 1943. I overensstemmelse med min generelle tilgang til problematikken er det min vurdering, at Duckwitz var en beregnende nazist, der handlede af selvinteresse. Hans dagbog og senere udsagn er problematiske som kilder.

I dansk selvforståelse og historieskrivning optager redningen af jøderne i 1943 en helt central position, og det er med god grund. I min optik er det imidlertid vigtigt at tilføje, at den danske samarbejdspolitik medførte ulykkelige konsekvenser for jøder uden for landets grænser. Dansk eksport styrkede tyskerne. Tyskerne kunne nøjes med at bruge få tropper her i Danmark på grund af samarbejdet, og tyske nazistyrker kunne derfor indsættes andre steder, hvor jøder blev jaget. Hvis man skal vægte den danske samarbejdspolitik på en moralsk vægtskål, hvad alle bevidst eller ubevidst gør, så mener jeg, at man må tage de tragiske konsekvenser af samarbejdspolitikken med, og ikke kun berette om den lykkelige redning i 1943.

Den tyske historiker *Clemens Maier-Wolthausen*, der havde fået opgaven at beskrive hændelserne ud fra en tysk vinkel, præsenterede sit indlæg som et teaterstykke i 5 akter med følgende aktører:

Cecil von Renthe-Fink, der var rigsfuldmægtig under den såkaldte fredsbesættelsesperiode fra 9. april 1940 til 5. november 1942. I denne periode blev Danmark set som et mønsterland, hvor Danmark godt nok var besat, men med meget få tropper, og hvor det politiske system fungerede som tidligere.

I slutningen af hans embedsperiode strammede det til og han blev erstattet af *Werner Best*, der var glødende nazist og havde stor erfaring med nedkæmpelse af den stigende modstand i det besatte Frankrig. Som nazist var han tilhænger af udryddelsen af jøderne i »det tyske område«, men han svingede mellem deportation og tilintetgørelse. I takt med den stigende modstand mod den tyske besættelse i det danske samfund og modstandsbevægelsens sabotage-aktiviteter strammede Best grebet.

Efter Augustopgøret, som resulterede i, at den danske regering trådte tilbage, kom Best til den konklusion, at det var på tide at løse jødespørgsmålet i Danmark. Telegram nr. 1032 blev derfor afsendt den 8. september. Best foreslog heri, at de danske jøder blev arresteret, men samtidig advarede han mod konsekvenserne.

I forbindelse dermed anmodede Best om forstærkninger fra Tyskland og den 20. september ankom SS-officer *Rudolf Mildner* fra Sikkerhedspolitiet til Danmark sammen med 300 politifolk. Mildner rapporterede til Berlin, at operationen nok ikke ville blive succesfuld. Det var også ham, der udstedte ordren om, at der ikke skulle brydes døre i forbindelse med aktionen.

Georg Ferdinand Duckwitz havde nok så tidligt som den 11. september hørt om en forestående aktion mod jøderne, men *Clemens Maier-Wolthausen* mente ikke, at der var belæg for, at Best bevidst havde lækket informationen eller tilkendegivet, at den skulle sive til de danske politikere og embedsmænd. Men at det så skete, løste et stort problem for ham. Duckwitz



Clemens Maier-Wolthausen.

fremstod efterfølgende som helten, der advarede om den forestående aktion.

Selv med de ekstra politifolk fra Tyskland havde Best behov for, at den tyske værnemagt, der var stationeret i Danmark, hjalp til for at arrestationerne skulle kunne gennemføres. General von Hanneken, der var leder af de tyske tropper i Danmark, forsøgte at forpurre operationen eller i hvert fald at holde militæret udenfor. Dette resulterede i, at der kun blev samarbejdet i ganske få tilfælde, og at de tyske flådeskibe blev holdt i havnen i oktoberdagene.

Baseret på ovennævnte personer og Heinrich Himmlers efterfølgende intentioner om at handle krigsfanger mv. for at opnå en separatfred med Vestmagterne, delte Clemens Maier-Wolthausen årsagen til at forstå den tyske vinkel op i to dele.

Generelt set havde den tyske besættelsesmagt i Danmark og de involverede personer ikke den store lyst til at deltage i deportationen og den deraf efterfølgende sandsynlige udryddelse af de danske jøder. Dette medførte også, at de få tilfangetagne jøder blev sendt til Theresienstadt og ikke videre til udryddelseslejre, som Auschwitz etc.

Første årsag hertil skal findes i den geopolitiske situation, hvor krigen var vendt. Tyskerne var slået tilbage ved slagene i Stalingrad og Kursk, og de allierede styrker var samtidig på vej op igennem Italien. Resultatet ville ret sikkert blive, at tyskerne tabte krigen.

Den anden årsag var, at der i Danmark kun var ret få jøder, og at disse var velintegrerede. En deportation af de danske jøder ville derfor betyde stigende modstand fra både modstandsbevægelsen, men også fra størsteparten af befolkningen. Hvilket igen ville kræve yderligere tilstedeværelse af tyske tropper, der jo var mere påkrævet i forsvaret af de ovennævnte fronter. Endelig havde man vel også en forhåbning om at kunne genoptage samarbejdet med det fratrådte politiske system.

Løsningen om at sende jøderne til Sverige, lige på den anden side af Øresund, var derfor nærliggende. Men det måtte jo se ud som en flugt. Derfor var samarbejdet med den danske

regering, selvom den var fratrådt, og Departementchefstyret helt afgørende for redningen af de danske jøder. Det gjorde, at det ikke var i tyskernes interesse at være for succesfulde.

Eftertiden viser jo også at set ud fra ovennævnte aktørers synsvinkel at de fik det optimale ud af det.



Per-Magnus Johansson.

Per-Magnus Johansson er forsker/antikvarie på Kulturmagasinet, Helsingborgs Museer. Hans bidrag handlede om »den svenske vinkel«, i en meget snæver forstand, hvor det kun blev belyst, hvordan modtagelsen fandt sted i Helsingborg. En koordineret modtagelse fandt også sted på andre sydlige svenske lokaliteter. Helsingborg er en af de byer i det neutrale Sverige, der mærkede krigen på en mere konkret måde end de fleste andre svenske byer. Johansson nævnte forulykkede allierede og tyske fly, flygtningebølger, kontakten med den danske modstandsbevægelse, de tusindvis af tyske soldater, der passerede gennem Helsingborg med tog i begge retninger på vej til og fra Norge.

En del af museets samling i Helsingborg indeholder billeder taget af Olle Lindberg, en lokal fotograf, der arbejdede for forskellige aviser og som dokumenterede krigsårene. Gennem hans kameralinse blev de lokale begivenheder



I lasten. 5. oktober 1943.

hver dag indfanget, både civile og militære – og blandt disse også begivenhederne i oktober 1943.

Oplægget begyndte med en notits fra en svensk officers notesbog dateret den 28. august. Han var en del af et vagtfirma for kystbevogtningen omkring Helsingborg. Han skrev: *»Uopsættelig meddelelse fra hovedkvarteret, borgerlig uro i Danmark, der må forventes en bølge flygtninge.« Ordren er »skærpet opmærksomhed!«.*

Den lokale politimand Göte Friberg er en vigtig kilde til belysning af modtagelsen. Han skriver, at den første kilde til information om en forestående jagt på jøderne i Danmark var en mand, der kom af sted i tide, nemlig professor i straffelov ved Københavns Universitet, Stephan Hurwitz, som senere blev den første ombudsmand i verden. Umiddelbart efter at han

var landet i Råå den 29. september, blev han af det svenske politi sendt til Stockholm for at informere de svenske myndigheder om, hvad der ville ske i Danmark.

Den første gruppe af jødiske flygtninge kom i land i Helsingborg torsdag den 30. september. I fredagsudgaven af den lokale morgenavis »Skånska Socialdemokraten« kan man læse overskriften på forsiden *»Aktioner mod de danske jøder forventes i dag. Hovedårsagen til den øgede flygtningestrøm«.* Artiklen fortæller om en kilde, der rapporterede, at *»Berlin siges at have udstedt ordre til at udføre handlinger i Danmark svarende til dem i Norge og Holland og i lignende besatte stater«.* I Berlin samme dag havde Sverige *»formidlet et tilbud fra den svenske regering for at modtage alle danske jøder i Sverige«.*

Lørdag den 2. oktober havde den samme avis nyheden: »*Forfølgelsen af jøder i Danmark er begyndt.*« Denne arbejdsdag var begyndt med, at politiet i Helsingborg modtog et telegram fra det svenske udenrigsministerium. Telegrammet meddelte, at der ikke skulle kræves pas eller visaformaliteter af politiet i Helsingborgpolitiet paskontrolområde: Grænsen til Danmark skulle være helt åben, og de, der kom uden papirer, skulle have indrejsetilladelse.

Denne lørdag den 2. oktober blev starten på en meget intensiv flygtningemodtagelse i Helsingborg-området. I de følgende 48 timer kom en organisation, der dårligt nok eksisterede endnu, under meget stort pres. Politiinspektør Friberg skriver om de tidlige timer søndag den 3. oktober: »*Vi mistede kontrol over situationen med hensyn til modtagelse, registrering, bespisning, nødvendig omsorg og indkvartering.*«



Modtagelse i Helsingborg. 5. oktober 1943.

Disse første nætter måtte politiet benytte deres personlige kontakter til at løse problemet med indkvartering af flygtningene, efter at de var blevet afhentet ved kysten. Nogle af byens hoteller blev brugt, herunder Grand Hotel på Stortorget, hvis fornemme mødelokale blev fyldt med senge.

Det dansk-svenske medicinalfirma LEO, hvis store fabrik lå lige øst for centrum, åbnede sine porte og stillede alle sine lokaler til rådighed for danskerne. Det skal nævnes, at dets administrerende direktør, Carl Holtman kom fra en jødisk familie.

Søndag den 3. oktober lykkedes det Helsingborg-politiet at få en formel aftale med ejerne af kurbadet Ramlösa Hälsobrunn. Røde Kors, Lottekorpsen og flere af de nyligt ankomne jødiske flygtninge fik i en samlet indsats, der også involverede Helsingborg-politiet, gjort Ramlösa klar til ikke bare at kunne foretage registrering og andet nødvendigt bureaukrati, men også til lægehjælp, bespisning og indkvartering. Medarbejderne på kurbadet og venner og bekendte hjalp også med.

Mængden af flygtninge gjorde det umuligt at håndtere transport til Snogeholm og de nødvendige praktiske foranstaltninger dér. Det var besluttet, at de danske flygtninge skulle sendes til Snogeholm, der ligger omkring hundrede kilometer væk, efter at de var landet i Skåne. Fra den 3. oktober måtte de bureaukratiske funktioner flyttes tættere på grænsen til der, hvor strømmen af flygtninge rent faktisk befandt sig, nemlig i det nordvestlige Skåne og i Ramlösa. Her fik de danske statsborgere danske pas, der ofte blev omtalt som »B-pas«, og statsløse flygtninge fik et svensk midlertidigt pas, det såkaldte »främlingspass/fremmedpas«.

Fra Ramlösa fortsatte den videre færd i den første uge ofte til Höör, Örenäs, Löderup og Tyringe og andre steder i Sydsverige, alle etableret i løbet af oktober. De svenske myndigheder oprettede ca. 40 opholdssteder i det sydlige Sverige inden for de første uger i oktober.

På baggrund af de lokale aviser de første 14 dage i oktober, kan det konstateres, at rapporterne i begyndelsen indeholdt mange detaljer om begivenhederne. Først og fremmest blev det store antal danskere, der passerede grænsen og blev bragt i sikkerhed, beskrevet, men også detaljer om kæntrede både og flygtninge som var druknet. Dette udløste naturligvis stærke reaktioner i lejrene i Helsingborg.



Per-Magnus Johansson, Bo Lidegaard, Clemens Maier-Wolthausen og Bent Blüdnikow debatterer og svarer på spørgsmål fra publikum.



Debatten fortsatte under pausen.

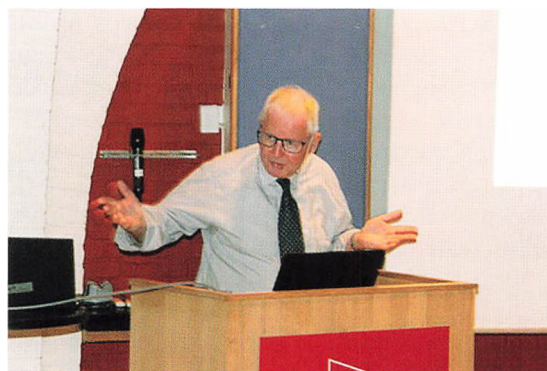
Helsingborgs politi blev kontaktet et par dage ind i oktober af Sundhedsministeriet i Stockholm (som var ansvarlig på nationalt plan for at administrere flygtninge i landet), der krævede, at politiet og lejrpersonalet straks skulle stoppe med at give pressen så meget information om trafikken i den nordlige del af sundet. Dette var dels udtryk for en bekymring for ængste-

lige venner og slægtninge, men også for ikke at provokere det uforudsigelige Gestapo i Danmark mere end nødvendigt.

Med hjælp fra to danske politibetjente fangede og tilbageholdt det svenske politi i flygtningestrømmen danske nazister, der forsøgte at infiltrere flygtningene. Hvad deres formål var, er uklart. Aviserne begik også åbenlyse fejl om, hvor mange danske jøder, der blev fængslet af tyskerne i oktober.

De lokale aviser bragte direkte opfordringer til sine læsere om at hjælpe flygtningene. Behovet for tøj, sko, toiletartikler og så videre blev påpeget mange gange. Mere bemærkelsesværdige hændelser som tilfangetagelsen af jøderne på kirkeloftet i Gilleleje blev rapporteret, men med et par dages forsinkelse. Flugten blev udførligt beskrevet i aviserne de første 14 dage; fra det tidspunkt bliver artiklerne både færre og kortere. En undtagelse er en længere tekst skrevet af en dansker, der var flygtet og nået til Sverige. Han skrev en længere personlig artikel om sin og hans families oplevelser, udgivet 23. oktober i Skånska Socialdemokraten.

Selv om det absolutte flertal kom i oktober, viser både avisartikler og arkiver os, at flygtende jøder nåede til Helsingborg-sektoren så sent som i februar 1944.



Otto Rühl.

Historikeren *Otto Rühl* underviser til daglig på Helsingør Gymnasium, men siden 1996 har han også været med til at lave kurser om Holocaust

for danske lærere på Yad Vashem i Jerusalem og for historielærere fra Helsingør i Auschwitz. Han sidder i Undervisningsministeriets arbejdsgruppe for undervisning i Holocaust.

Han talte efter frokost om andre forsøg på at hjælpe Europas jøder. Han startede med at se på de historiske omstændigheder: Hvilken type besættelse taler vi om – Danmark og Polen er umulige at sammenligne – i Danmark sad en regering til august 1943 og de ledende embedsmænd frem til befrielsen, Polen var opløst – der var ingen polske civile myndigheder.

Hvordan var befolkningens holdning til landets jøder? Så man dem som »medborgere« eller med Bo Lidegaards ord »Landsmænd« – eller som i Polen som »fremmede?«. Og hvordan var geografien? Igen er Danmark med Øresund og et neutralt land få kilometer væk helt enestående. Det med befolkningens holdning var helt afgørende. Det var næsten umuligt for jøder at skjule sig uden hjælp fra ikke-jøder, og var befolkningen klar til det? Og hvad betød det at hjælpe? Kunne man skjule jøderne? Husk, at i Snekkersten drejede det sig om en eller to nætter, i Polen måske i flere år. Forfølgelserne startede jo dér med det samme. Eller kunne man hjælpe dem videre – med falske dokumenter? Men hvorhen?

Franske jøder kunne måske hjælpes, men ville Schweiz tage imod? Ville Francos Spanien? Vi er også nødt til at se på de risici, man løb som hjælper. I Østeuropa var det omgående henrettelse – måske ikke blot en selv, men også familien, medens der i Vesteuropa var forskel, og der er eksempler på, som i Danmark, at risikoen faktisk var lav – hvad de første hjælpere selvfølgelig ikke kunne vide.

Otto Rühl viste herpå et billede af et polsk ægtepar, der sammen med deres seks børn blev dræbt af nazisterne efter at have skjult en jødisk familie og to søstre. Det er det, vi taler om mange steder i Polen. I det hele taget er der jo et hav af udfordringer ved at skjule jøder. Man skal bruge penge, for der skal selvfølgelig købes mere mad. Opdager naboerne det, og er de klar til at tie? Hvordan får man plads til de skjulte jøder? Og hvorfor skulle man gøre det? I de

baltiske lande, i Polen, Ukraine, Ungarn og Rumænien var der jo et latent jødehad, så hvorfor risikere livet for disse »fremmede«?

Nu ved man jo snart ikke, hvad der er lovligt at sige i Polen, men Jan Gross' bog om Jedwabne fortæller om bare ét eksempel på polakker, der på eget initiativ myrdede jøderne i deres landsby. Derfor er det grotesk, at den nuværende polske regering vil have os til at tro, at alle polakker var hjælpere. Det var et fåtal, men netop de skal fremhæves. Hjælperne i Polen udgøres af mange forskellige. I den også til dansk oversatte bog »Claras Krig« hører vi om en tysksindet (»Volksdeutsche«), der skjuler jøder i kælderen og oppe i stuen holder drikkegilde med de lokale tyske soldater. Hvorfor? Vi har eksempler på polakker, der var kendt som antisemitter, men hjalp. Hvorfor? Og hvad var Oskar Schindlers motiver? Egoisme? Eller ville han »bare« beholde sine arbejdere, eller var det idealisme og næstekærlighed?

I Holland kender vi *Miep Gies*, der var en af de personer, der gemte »Anne Frank« for nazisterne under 2. Verdenskrig. Men husk, at hele familien Frank og de andre beboere i Baghuset blev stukket. Kun Otto Frank overlevede. I det hele taget er andelen af dræbte hollandske jøder skræmmende høj.

Der er mange gode grunde til, at mange af disse få hjælpere på Yad Vashem i Israel hædres som »Retfærdige blandt nationerne«. Men et besøg på »De retfærdiges Allé« på Yad Vashem minder os igen om, at Danmark var en undtagelse. I stedet for træer med navne har vi de tre danske træer: For det danske folk, for den danske modstandsbevægelse og for Kong Christian X.

Herbert Pundik, tidligere chefredaktør på Politiken var 15 år i 1943. Han fortalte historien om, at han som gymnasiast i 1.g blev kaldt op på rektors kontor. Her fik han at vide, at han straks skulle gå hjem. Her fandt han sine forældre og søskende udenfor huset. Han beskrev deres rejse fra hjemmet til et sikkert sted, med ambulance til fiskelejet, hvorfra de med robåd nåede Sverige.



Herbert Pundik.

Det kom som et chok for ham, at han skulle flygte for at være i sikkerhed. Et chok, fordi det gik op for ham, at alt hvad han havde troet på ikke var sandt. Du var ikke en normal dansk dreng som alle de andre, du var jøde.

Herbert Pundik sluttede med at udtrykke stor tak til de tusinder af almindelige danskere, som havde hjulpet med at redde de jødiske liv.



Hanne Foighel, dansk journalist, berettede om at være opvokset i et hjem hvor forældrene var flygtet til Sverige under besættelsen. En anden generation, der voksede op med indvirkningerne fra Holocaust – lige fra deres mistede tro på Gud til deres faldende tro på medmenneskelighed. Med gentagne mareridt til følge. Enkelte talte om det hele tiden og andre nævnte det ikke med et ord.

I Hanne Foighels tilfælde blev der ikke talt om det, da forældrene jo var blevet reddet ligesom alle de andre på den jødiske Carolineskole, lærere såvel som elever. Først da faderen kort før sin død bad hende om at interviewe sig i forbindelse med et kapitel til en lille bog, han udgav om »Miraklet i Danmark«, fik hun hans historie.

Historien tog sit udgangspunkt i en hændelse i Helsingør, hvor Hanne Foighels far, der var 15 år gammel, hendes farbror, der var to år ældre

og en ven, ankom til stationen efter at være blevet advaret om arrestationen. Efter ankomsten løb de ned til taxaerne, der holdt udenfor. Af en eller anden årsag sprang de ind i taxa nummer to. Taxachaufføren sagde øjeblikkeligt: »Der var I heldige drenge, ham foran er nazist.«

Den hændelse sidder den dag i dag i mig, fortalte Hanne Foighel, så da jeg ankom her til formiddag til Helsingør med toget, snørede min mave sig sammen, og jeg kom til at tænke på at det var lige netop her min far og farbror var heldige og undslap døden.

Hanne Foighels mor derimod har aldrig fortalt om sin flugt, hverken hvordan eller hvor. Men hun blev sendt til Stockholm som au-pair pige og dermed adskilt fra familie og venner. Hvilket måske har medvirket til en uudtalt vrede, som gjorde at hun ikke talte om det. Men for både min mor og far havde det afgørende indflydelse på deres liv og fik det også indirekte på mit, fortalte hun.

Hun huskede, at hendes far i interviewet nævnte to ting i forbindelse med hjemkomsten efter befrielsen i 1945. Det fantastiske, at da de bankede på døren til familiens lejlighed, som de havde forladt i hastværk i begyndelsen af oktober 1943, blev døren åbnet af to unge danskere, som efter at de havde forklaret, hvem de var, sagde: »Vi skal lige pakke vores ting og så vil vi flytte ud med det samme.« Da faderen og farbroderen sammen med deres mor lidt senere kom ind i lejligheden fandt de den, som de havde forladt den halvandet år tidligere. Boligministeriet havde i mellemtiden givet deres nøgler til pedeller, som tog vare på lejligheden.

Den anden del af hjemkomsten var vanskelig. Faderen begyndte at studere jura på universitetet, men han havde svært ved at assimilere sig med de øvrige studerende på grund af deres betydelig mere velbegerede tilgang til livet. Derfor udnyttede han ikke sin kandidatgrad til at blive en rig erhvervsadvokat, men viede den til menneskerettigheder og flygtningeproblestillingen.

Faderens flygtningehistorie påvirkede også Hanne Foighels valg af fag. Hun skulle bestemt ikke være jurist, men derimod journalist med fokus på de underkuede og forfulgte.

Hendes konklusion, som hun delte med sin bror, var, at oplevelserne for hendes forældrenes generation, at blive tvunget til flugt eller død uden at kunne forsvare sig, havde fostret en generation af unge jødiske forældre, der tilstræbte at give deres børn frihed og frie valg i deres liv.



Der opstod flere impulsive indslag under konferencen, her lige før Karina Søby Madsen skal tale. Hun står klar til venstre.

Karina Søby Madsen fortalte om Helsingør Syklub. Kernen i Syklubben var fire helt almindelige mænd fra Helsingør og omegn; bogbinder Erling Kiær, kriminalbetjent Thormod Larsen, kontorist ved politiet Ove Bruhn samt lokalredaktør ved Frederiksborg Amtsavis Børge Rønne.

Inden jorden begyndte at brænde under de danske jøder er der intet, der tyder på, at de fire fra Syklubben havde nogen særlig omgang med hinanden. De kendte hinanden fra forskellige sammenhænge, og det var alt. Men da Gestapo satte sig for at internere de danske jøder, fandt de sammen om det erklærede mål at yde modstand mod tyskerne ved at transportere forfulgte illegalt til Sverige.

I den indledende fase omkring jødeaktionen den 1. oktober samarbejdede de fire tilsyneladende ikke, men de var alle involverede i at »or-

ganisere« robåde til de flygtende, lave aftaler med fiskere, huse de flygtende osv. Men allerede 6. oktober fandt den første fælles indsats sted. Her organiserede Kiær, Bruhn og Rønne lastbiltransport af omkring 100 jøder fra Snekkersten til Gilleleje, hvor de havde en aftale med en skonnert, der kunne fragte gruppen til Sverige. Undervejs havde de kontakt til Thormod Larsen på politistationen i Helsingør for at få viden om Gestapos færden.

Den opmærksomme læser vil nok vide, at der er tale om den nat, hvor Gestapo foretager en razzia i Gilleleje og tilfangetager i alt 107 jøder. Syklubben opdagede heldigvis, at Gestapo var på færde og sørgede for at bringe de 100 flygtninge med tilbage til Snekkersten og omegn – og de kom ifølge beretninger alle til Sverige i løbet af de næste dage.

Episoder som denne fik de fire centrale medlemmer af Helsingør Syklub til at blive klar over, at de selv måtte have bedre styring med transporterne. Både for at undgå flere ulykkelige tilfangetagelser, kæntrede synkefærdige robåde og for at mindske udgifterne til transporterne. De besluttede sig således for at købe en båd, og samtidig svor de en ed, at de ikke selv måtte berige sig på transporterne. Men da det ikke var gratis for dem at drive ruten havde de et princip om, at de flygtende skulle betale 10 % af, hvad de havde på lommen. Det betød også, at folk uden midler kom gratis over Sundet.

Den 13. oktober køber Kiær, Rønne, Bruhn og Thormod Larsen en udrangeret fiskebåd, og det er starten på mange måneders illegale transporter over Sundet med Erling Kiær som skipper. Fra samme dag bosatte Kiær sig illegalt i Helsingør, og frem til maj 1944 transporterede gruppen ifølge egne tal omkring 1.400 mennesker til Sverige, heraf omkring 700 danske jøder.

De er dog langt fra alene om denne gerning. I forbindelse med arbejdet med bogen »Syklubben – Helsingør-modstandsgruppen der snørede tyskerne« blev det klart, at Helsingør Syklub i løbet af sine aktive måneder kom til at udgøre et stort netværk af lokale. Det var alt fra hotelejere og private der husede flygtninge, matroserne på

HH-færgen der transporterede illegale beskeder frem og tilbage mellem Kiær i Helsingborg og organisationen i Helsingør, til kystbetjente der patruljerede i forbindelse med de illegale afskibninger. Da organisationen var på sit højeste bestod den ifølge Thormod Larsens efterladte dokumenter af intet mindre end 150 personer.

I starten af 1944 blev organisationen yderst amputeret, da Thormod Larsen blev dødeligt såret af et skud fra tyske soldater i forbindelse med en afskibning, og efterfølgende måtte de fleste Syklub-medlemmer gå under jorden i Danmark eller flygte til Sverige. Denne periode var utvivlsomt hård for både de aktivt involverede og deres familier. Familier var ofte separeret i månedsvis, eller også var de nødsaget til at gå under jorden. Ofte var der ingen indkomst hos dem, der var ladet tilbage. Nogle pårørende blev forhørt og enkelte også fængslet.

Syklubbens endeligt blev den 12. maj, hvor Kiær blev taget af Gestapo midt på Øresund. Herefter tilbragte han først 3½ måned i henholdsvis Gestapos Hovedkvarter i Helsingør, Wisborg, og Vestre Fængsel, og dernæst 8 måneder i arbejdslejren Porta Westfalica. Herfra kom han hjem med livslange ar på krop og sjæl.

Flere af Syklubbens medlemmer led hårde skæbner ligesom Thormod Larsen og Kiær, og enkelte mistede endog livet på grund af deres indsats.

Ofte er debatten om redningen af de danske jøder kommet til at handle om, hvorvidt fiskerne tog for ublu priser, og hvorvidt transporterne overhovedet var farlige for hjælperne. Sidstnævnte kan relativt let afvises som en forfejlet bagklogskabs-betragtning, da ingen af hjælperne dengang havde nogen forhåndsviden om tyskernes intentioner. De havde ingen grund til ikke at tro, at deres medvirken var yderst farefuld.

Angående spørgsmålet om penge, er det igen et forkert fokus at vælge. Selvfølgelig kan man forarges over de personer, der skruppelløst gjorde en forretning ud af andres nød. Men det er næsten lige så forargeligt at glemme de mange, mange andre, der deltog i redningen uden en eneste tanke om fortjeneste. I øvrigt skal man

– til forsvar for de fiskere, der tog høje priser – også huske, at de satte hele familiers livsgrundlag på spil. Skulle deres både blive taget af tyskerne eller blive tilbageholdt i Sverige, ville der være en hel familie tilbage uden indtægt og mad.

Historien om Helsingør Syklub er en klar og meget inspirerende fortælling om en bred gruppe af mennesker, der satte deres egne liv på spil for at redde deres danske medborgere til sikkerhed i Sverige.



Bertel Haarder afsluttede konferencen med ikke at svare på spørgsmålet om hændelserne i 1943 var en undtagelse eller et dansk karaktertræk, men gennemgik i stedet den siddende

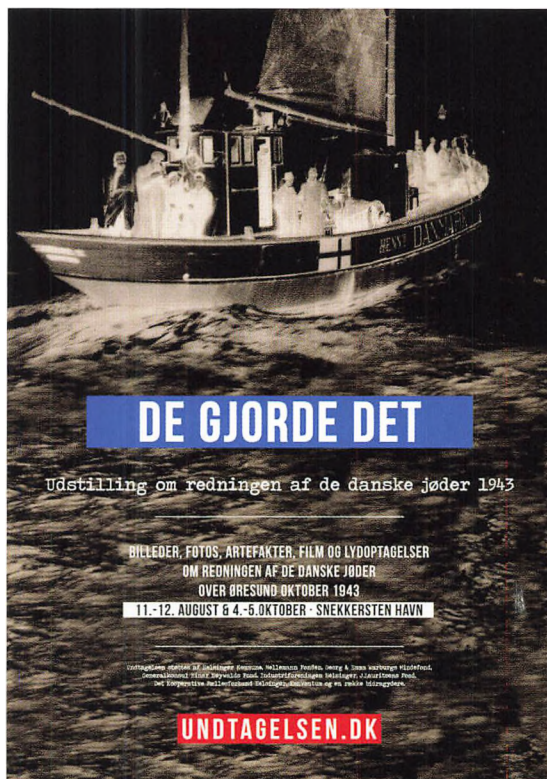
regerings anti-flygtninge program. Han indrømmede at den danske immigrationspolitik burde ændres, men at et flertal i Folketinget forhindrede dette.

Ifølge Integrationsminister Inger Støjberg vil Danmark ikke acceptere kvoteflygtninge i 2018, hvilket efterlod Danmark som det eneste land, der ikke havde modtaget disse siden 2015. Bertel Haarder skammede sig over Danmarks politik på dette område og håbede at tingene ændrede sig.

Udstilling i Snekkersten

Overskriften for udstillingen var »*De gjorde det*«. Udgangspunktet er, som for de øvrige aktiviteter, en hyldest til fiskere og andre, der hjalp deres jødiske landsmænd over Øresund. Fra en kyststrækning på omkring halvanden kilometer på begge sider af Snekkersten Havn, hvor også udstillingen blev vist.

For at gøre udstillingen »langtidsholdbar« er den lavet i en kvalitet, så den kan tages op og ned mange gange. Plancherne er store og trykt på lærred og kan nemt transporteres. Det har nemlig fra starten været meningen, at udstillingen skal



kunne bruges af vore lokale museer, skoler og andre institutioner, der måtte ønske det.

Udstillingen blev åbnet af fungerende formand for Helsingør Kommunes Udvalg for Kultur og Turisme, Michael Matthiesen. Til stede var også kommunens fungerende borgmester, Henrik Møller, og borgmester på barsel, Benedikte Kiær.



Fremmødet var overvældende. Alt i alt har omkring tusind mennesker besøgt udstillingen.

Udstillingen er opbygget af 6 plancher med hver sit tema. Plancherne er 2,2 meter høje og trykt på lærred.

»Besættelsen« hedder første planche. Her beskrives kort, hvad der skete fra den 9. april 1940, hvor Danmark blev besat af tyskerne, til efteråret 1943, hvor samarbejdspolitikken var kuldsejlet og hvor besættelsesmagten indledte forfølgelsen af de danske jøder.

»Onde dage«, som er planche 2, fortæller i detaljer, hvad der skete i dagene fra 8. september til 3. oktober 1943. De dage, hvor aktionen mod de danske jøder blev planlagt og til sidst gennemført.

»De gjorde det« er udstillingens store, centrale planche. Under et stort luftfoto af hele kysten fra Skotterup til rundkørslen ved Stubbedamsvej er anført alle de fiskere og andre, der gjorde en indsats for redningen af de danske jøder. De

Fungerende formand for Helsingør Kommunes Udvalg for Kultur og Turisme, Michael Mathiesen åbnede udstillingen på Snekkersten Havn.



Historierne om de lokale redningsmænd og begivenhederne i oktober 1943 blev læst grundigt og med stor interesse.

halvthundrede personer er angivet med navns nævnelse, titel og adresse. Under en del navne bringes en mindre personlig historie. Idéen med planchen har været, at nutidens beboere her kan finde ud af, at deres bolig engang spillede en vigtig rolle i dramaet oktober 1943. Planchen tiltrak sig da også stor interesse hos de mange lokale besøgende.

»Det skete« hedder den fjerde og ret store planche. Her fortælles de vigtigste historier fra oktober 1943. Om fiskerne, der blev sendt til Horsørød, om H.C. Thomsen og hans Snekkersten Kro, hvor man mødtes, om fiskeren Jonas Børgesen, om lægen Jørgen Gersfelt, om Peter »Bisse« Børgesen og Thorvald »Bessefar« Petersen, om en gymnasist med bijob ved navn Preben Munch-Nielsen, om stikkere og om Syklubben.

Udstillingens mange gæster tog sig god tid til at læse historierne om kystens modige personer.

»Modtagelsen i Sverige« er nummer fem i rækken. Den har kun kunnet laves, fordi Helsingborg Stads Kulturmagasinet velvilligt har stillet 40 helt enestående fotos til rådighed for Undtagelsen. Historien er følgende:

Den 5. oktober var en skæringsdag for fotograf Otto Lindberg, der fra sit arbejde på Helsingborg Tidende havde fået nys om noget, der skete i Ramlösa, og straks tog derned. Det blev en billedserie på 40 billeder, der lå gemt i fotografens eget arkiv og først kom frem ved hans død. Hans billeder blev ikoniske og de er sjældne, da der ikke findes så mange andre fotografiske dokumentationer af modtagelsen i Sverige. Man oplever tydeligt, at flygtningene



Udstillingen blev afrundet med billeder og tekst om modtagelsen i Helsingborg i 1943 og fra befrielsesdage i Helsingør maj 1945.

er som mennesker er flest, almindelige borgere. Ingen virker høj og ingen lav. I flugten er de alle lige. De har grebet, hvad de kunne af værdier med frakker, tasker og tørklæder. Hjemmet ligger bag dem, og kun de mindste ting er med i kufferten. Man ser mennesker, der undersøges af læger, registreres, spiser, slapper af, sover og i det hele taget virker lettede efter en hård tur over Øresund.

»Befrielsen« er sidste planche. Teksten fortæller kort om, hvad der foregik i landet den 4. og 5. maj 1945. Billederne viser glade helsingoranere og Den Danske Brigades hjemkomst, som også foregik via Helsingborg-Helsingør færgerne.

Som supplement til plancherne vist på TV to forskellige historier. Først fortalte historikeren Stig Püschl om den dramatiske likvidation på

Grønnegangen i Snekkersten af to modstandsfolk, som var blevet stukket. Dernæst berettede Herbert Krogmann om sin families flugt fra havnen i Snekkersten. Kastede man et blik ud ad vinduerne til venstre for TV-apparatet, kunne man kigge direkte ud på det sted, hvor det skete – og til det Sverige, hvor lyset og friheden befandt sig. Robåden Frem, der havde været anvendt i 1943, lå yderligere fortøjet ved broen. Dette syn gjorde ikke udstillingen mindre fængende.

Tekster: Jørn Duus Hansen og Rüdiger Jordt.

Udstillingsgrafik: Rasmus Finsen.

Dronefotos: Torben Sørensen.

Svenske fotos: Otto Lindberg.

Øvrige udstillingsfotos er velvilligt stillet til rådighed af Kjeld Damgaard og Helge Mørdrup Jensen.



Der var stopfyldt.



Foruden plancher og TV viste udstillingen også en række genstande, som Foreningen Undtagelsen har lånt af venlige mennesker, hvis familier havde været med i oktober 1943. Blandt andet vistes kroeger H.C. Thomsens dødsattest fra Neuengamme, en scrapbog lavet af den unge jødiske pige Birte Cantor, et frihedskæmperarmbind, en gæstebog for »Sundets Venner«, illegale blade og andre ikke før viste artefakter.

Guidede ture i Snekkersten og Skotterup

GUIDEDE TURE

MED KJELD DAMGAARD



Besøg steder, der havde betydnng for redningen af de danske jøder fra Snekkersten og Skotterup

Freitag, den 5. 10. kl. 13.45-14
Lørdag, den 6. 10. kl. 11.42-12.14
Søndag, den 7. 10. kl. 14.15-15

Mødested: Snekkersten Havn's Søjlehavn

UNDTAGELSEN DK

Lokalhistorikeren Kjeld Damgaard har været konsulent på udstillingen og det var derfor naturligt, at han stod for de guidede ture i Snekkersten. Her kunne han på de rigtige lokationer fortælle om interessante personer og dramatiske begivenheder, der

fandt sted i den første uge af oktober 1943. De guidede ture blev således en slags udvidet del af udstillingen. Alle tre dage var der mange, mange tilhørere.



Kjeld Damgaard og en gruppe gæster.



Forestillingen »Redningen« Skotterup

Skuespillet »Redningen« blev opført på stranden i Skotterup, netop det sted, hvor der i oktober 1943 udspillede sig dramatiske begivenheder. Skuespillets forfattere og instruktører var Peter Kruse og Peter Winston Bach.

Alle huse langs Strandvejen havde efter opfordring slukket lyset, så der var totalt mørke i Skotterup. Handlingen blev understøttet alene af lyde og lys fra store spots.

De medvirkende var lokale frivillige. Der var ingen dialog. Skuespillerne Kristian Halken og Pia Rosenbaum bandt handlingen sammen og beskrev det følelsesmæssige drama hos de jøder, der skulle til det Sverige, hvis lys kunne ses fra stranden.

Ideen

Oplægget til »Redningen« kom næsten af sig selv. Udgangspunktet var virkelige hændelser, fortalt af flygtninge, fiskere og andre – og de-



Pia Rosenbaum og Kristian Halken på den lille scene.

res efterkommere. Dramatiseringen er skabt på baggrund af 4 virkelige personers historier, der så blandes sammen i stykket.

Den første historie, den nationale, tager sit udgangspunkt i den dengang 17-årig *Birte Cantors* oplevelser. Hun kom over til Sverige den 5. oktober 1943. Selve flugten kender vi ikke noget til. Men opholdet i Sverige kender vi til gengæld i detaljer. Hun gemte nemlig sine minder i en ret så omfangsrig scrapbog, med billeder, udklip, citater og breve fra familie og venner, og så alt det, man som ung kunne få i Sverige: biograf, cigaretter, chokolade, alt bevaret som originalt materiale så som indpakningspapir, billetter og programmer. Alt sammen indklæbet i bogen sammen med rationeringsmærker og udklip af den skrigende Führer. Utænkeligt i Danmark, men muligt her i det sikre Sverige.

Birte Cantor kom til Ramlösa Hälsobrunn til registrering og udlevering af svenske opholds- og arbejdspapirer, stemplet 5. oktober. Et par dage efter var hun i huset hos en velmenende familie i det sydlige Skåne, medens hendes forældre måtte se sig forflyttet til Göteborg mere end to hundrede kilometer fra deres datter.

Birte Cantor meldte sig til den danske brigade og kom hjem med færgen fra Helsingborg til Helsingør.



Axel Hansen som han så ud under krigen.



Axel Hansens datter, Ketty, oktober 2018. Her i samtale med Rüdiger Jordt på udstillingen.

Den anden historie, som vi kalder den lokale historie, tager sit udgangspunkt i et interview med den dengang 14-årige pige, *Ketty Dalgaard*. Hun er født og opvokset i det lille fiskersamfund i Skotterup hos fiskerfamilien Hansen. I de dramatiske oktoberdage var Ketty medvirkende til en større redningsaktion af omkring 25 jødiske landsmænd.

Hun hentede dem i Egebæksvang skov, hvor de gemte sig, og førte dem hjem til stranden og huset i Skotterup. Faderen Axel Hansen tog imod og lod flygtningene overnatte i familiens soveværelse på første sal. Huset står der endnu, og man kan på den lille kvist og det skrånende tag fornemme, hvor trangt og indelukket der måtte have været. En af de ældre kvinder

blev da også dårlig og kunne ikke trække vejret. Axel Hansen så hendes mand ligge over hende og berolige hende, så godt han kunne. Ketty fortæller, at faderen havde frygtet, hvad han skulle stille op, hvis konen døde. Hvad kan man gøre i en sådan situation? Det gik heldigvis sådan, at kvinden overlevede, og hun blev inspiration til den ældre kvinde der måtte hjælpes, halvt gående halvt slæbt ned til den ventende robåd ved Kongevasen.

Ketty beretter i dag, at H.C. Thomsen fra Snekkersten Kro havde overtalt Axel Hansen til at sørge for overfarten af de 25 personer, hvis første forsøg med en båd var mislykkedes. Det gjorde han så med sin egen robåd. Med fem personer ad gangen roede han ud til den ventende kutter. En hård opgave i mørket, og hvem ved, om man er blevet stukket og tyskerne om lidt kommer ad Strandvejen og tager dem til fange.

Det skete ikke og alle kom sikkert til Sverige.

Ketty havde en central rolle, også i vores stykke, hvor hun var den, der løb frem og tilbage mellem huset og faderen med beskeder.



Bent Blüdnikow fotograferet ved konferencen.

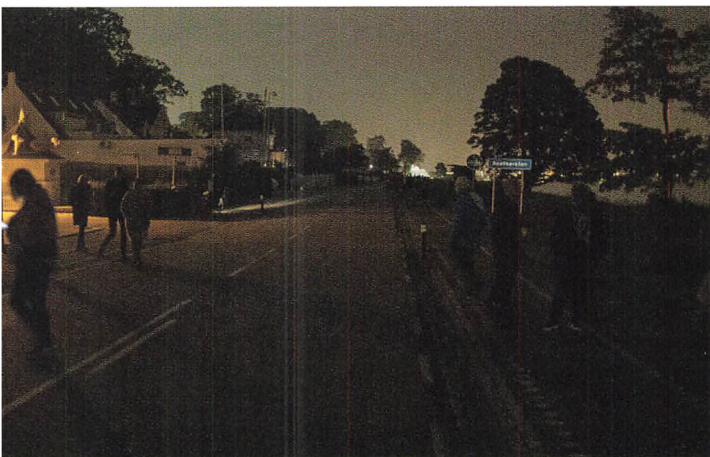
Den tredje historie hentede sin inspiration i Bent Blüdnikows bog, »Min fars flugt«. Heri fortælles om endnu en dramatisk flugt over Øresund, hvor tre af de otte flygtninge druknede i forsøget på at svømme ind til kysten efter hjælp. Vi har dog ikke forholdt os til den samlede historie, men brugt episoden med den lille pige Jette og hendes uheldige mor.

I den virkelige historie kunne den rampone-rede robåd ikke holde til sejladsen og sprang læk et par kilometer ude fra kysten, ud for Snekkersten Kro. De flygtende hagede sig fast i rælingen og moderen med sit lille barn i svøb kunne ikke holde hende fast i det kolde vand. Barnet sank til bunds, men en snarrådig ung mand dykkede ned og fik hende bjærget op igen. De resterende blev reddet op i en båd og kom efter et ophold på Helsingør Sygehus tilbage til Snekkersten med Gestapo i hælene. Denne gang lykkedes det at komme over.

Den på Wisborg residerende SS-Hauptscharführer, (oversergent) Juhl var en del af ledelsen for Gestapo i Helsingør. Man kaldte ham Gestapo Juhl. Han var fra Flensborg og talte glimrende dansk. I vores dramatiserede historie hører han om jødeflugten i Snekkersten og beslutter sig for at køre mod Skotterup (i modsætning til virkeligheden), hvor han tog til Gilleleje og fangede over 100 flygtninge på kirkens loft.

Stedet

Stedet gav sig selv. Det havde hele tiden været tanken, at stykket skulle udspille sig i Snekkersten/Skotterup, hvorfra næsten 700 jødiske



Bortset fra enkelte undtagelser var hele Strandvejen i Skotterup mørklagt under skuespillet. Det skabte en helt særlig stemning, næsten som var det i 1943.

landsmænd kom over Øresund til sikkerhed i Sverige.

Den lille husklynge på vandsiden i Skotterup syd for det gamle piletræ var ideel som scene. Dels udspandt de virkelige begivenheder sig netop her, og dels var der plads til mange tilskuere, som her kan følge begivenhederne i land og på Øresund.

Mange flygtninge kom jo fra København, og de var forkomne og skrækslagne efter en ofte dramatisk tur op langs kysten, i taxa, med toget eller til fods. De fleste ankom uden at vide, hvordan de skulle komme over. En del måtte overnatte i den nærliggende Egebæksvang Skov eller på Flynderupgård i den store mørke og kolde lade, for derefter at finde en fisker, der var villig til at sejle ud om natten, med eller uden betaling. Turen over beskrives af mange som voldsom. De fleste husker de stinkende lastrum, lugten af tjære og søsyge. Men midtsunds åbnedes lugerne og den friske luft strømmede ind, og med det også lyden af frihed, når den svenske kystbevogtning råbte bådene an med et »Välkomna til Sverige«.

Handlingen

Handlingen følger virkelige og autentiske historier, hvor flygtninge møder redningsfolk, i dette tilfælde fiskere fra Skotterup og Snekkersten.



Niels Westergaard som Axel Hansen.



Steen Hundevad Knudsen som kroer H.C. Thomsen.

Axel Hansen og hans kone indleder. Axel går sin sædvanlige aftentur med hunden, og i mørket møder han H.C. Thomsen, kroer fra Snekkersten Kro. Denne er på jagt efter villige fiskere til at fragte flygtninge over sundet. Axel Hansen

bliver overtalt og sender sin datter Ketty af sted for at hente jøderne i Egebæksvang skov.

Samtidig er Axels kone på vej med en kurv med æg. Æg er rationerede, og der er tale om »ulovlige« æg fra Snekkersten Kro. På vejen tæt ved huset bliver hun standset af en tysk patrulje på motorcykel med sidevogn og skytte.

Feldwebelen fra sidevognen springer af og udspørger hende. Efter en tid får hun lov at gå. Motorcyklen kører videre mod Helsingør.

Ketty vender nu tilbage til sin far og melder alt klar. Hun har bragt jøderne fra skoven ned til deres hus i Skotterup. Snart efter er første gruppe flygtninge af sted, heriblandt en kvinde med en baby på armen. Undervejs mod stranden snubler hun og taber barnet i græsset. Man hører et højt skrig og barnegråd. Fortumlet løber kvinden tilbage til huset med barnet i armene,



Margrethe Steen som Axel Hansens kone, tyskerne på vej væk igen.



Pia Rosenbaum og Kristian Halken afslutter skuespillet. Egebæksvangkoret synger for i »Altid frejdig, når du går«.

Fortællere:
Pia Rosenbaum og Kristian Halken.

Skuespillere:
Katja Kruse Thomsen, Julie Kruse Selmann, Alma Kristiansen, Esther Duus Finsen, Lars Stabell, Kirsten van der Prooijen, Niels Westergård, Iben Westergaard, Steen Hundevad Knudsen, Magrethe Steen, Rüdiger Jordt, Røere fra jollen Frem, Espergærde, Besætning på kutteren Kesjah, Snekkersten Havn.

Køretøjer:
BMW R 75 motorcykel monteret med Maskingevær osv. og »stabsvogn« Opel Olympia 1939.

Teknik
Teknisk Producer: Peter Winston Bach. Lys og lyd: VMPro. Lydteknik og lydmix: Jesper Bo Nielsen.



Stilhed.

Kilder

Redningen

Bent Blüdnikow. Min fars Flugt, 2013.
Herbert Pundik. Det kan ikke ske i Danmark, 2013.
Interview med Ketty Dalgaard (født Hansen).
Interview med Jette Thestrup.
Interview med Jan Hallbæk (søn af Birte Cantor), Helsingborg Kulturmagasinet.
Lindberg Foto, Helsingborg.

Udstillingen

Bent Blüdnikow, Klaus Rothstein: Dage i oktober 43, København 1993.
Kjeld Damgaard: Mennesker, Huse og Både på Snekkersten Havn, 2012.
Kjeld Damgaard: Mennesker og Huse langs Strandvejen i Snekkersten, 2009.
Kjeld Damgaard: Mennesker og Huse langs Strandvejen i Skotterup, 2006.
Kjeld Damgaard: Mennesker og Huse langs Mathilde Bruunsvej og Antonievej, 2008.
Kjeld Damgaard: Mennesker og Huse langs G.A. Hagemannsvej og Hvilevej, 2010.
Kjeld Damgaard: Mennesker og Huse langs Gydevej og Gydestien, 2014.
Kjeld Damgaard: Mennesker og Huse på Borupgård, 2014.

Helsingør Kommunes Museer: Årbog 1980 og 1981.
Henrik Dethlefsen: De illegale Sverigesruter 1943-45, Odense 1993.
Gads Leksikon: Hvem var hvem 1940-45, København 2005.
Jørgen Gersfelt: Saadan narrede vi Gestapo, 1945.
Søren Gulmann og Karina Søby Madsen: Den gode gerning, 2013.
Rasmus Jørgensen: Besættelsen dag for dag, 2004.
Erling Kiær: Med Gestapo i Kølvanet, 1945.
Peter Øvig Knudsen: Efter drabet, 2001.
Rasmus Kreth, Michael Mogensen: Flugten til Sverige, 1995.
Karina Søby Madsen & Søren Gulmann: Syklubben, 2014.
Birger Mikkelsen: For anstændighedens skyld, 1994.
Birger Mikkelsen: Fiskerne fra Kronborg Hage til Sletten, 1986.
Torben L. Meyer: Flugten over Øresund, København 1944.
Herbert Pundik: Det kan ikke ske i Danmark, 2013.
Christian Sørensen: Helsingør – som fotografen så det. Skotterup, Snekkersten, 1987.

Årsberetning for Museerne Helsingør 2018

Af Maibrith Bager

Året der gik

INVITATION TIL Udstillingsåbning
LØRDAG D. 2. JUNI KL. 11.00
PÅ FLYNDERUPGÅRD

Borgmester Benedikte Klær åbner udstillingen og byder velkommen sammen med bestyrelsesformand for Nationalpark Kongernes Nordsjælland Carl Frederik Bruun.

MAGTENS LANDSKAB
- på sporet af Kongernes Nordsjælland

FLYNDERUPGÅRD
GURRE SLOTSRUIN
SCT. JAKOB'S KAPEL
TEGLSTRUP HEJN
SØER & VANDHULLER
TKBØ KIRKE
KRONBORG
HELLEBÆK VÅBENFABRIK
KONGEVEJENE
SCT. MARIE KLØSTER
ØRESUND
LANDBRUGSLAND

FRA 2. JUNI 2018

MUSEERNE HELSINGØR
Flynderupgård

Invitationen til åbning af udstillingen Magtens Landskab – på sporet af Kongernes Nordsjælland på Flynderupgård Museet.

Nationalparken Kongernes Nordsjælland åbnede den 29. maj 2018. Det er ambitionen med nationalparken at den skal bidrage til at flere besøger området og får interesse for landskabets naturmæssige og kulturhistoriske værdier. Museerne Helsingør har som et af sine arbejdsområder kulturlandskabets historie. Museerne er desuden en politisk ledet organisation. Det har derfor været naturligt at Museerne involverede sig tidligt i formidling af nationalparken,

og i forbindelse med markeringen af åbningen af Nationalparken, slog Flynderupgård Museet dørene op til udstillingen Magtens landskab – på sporet af Kongernes Nordsjælland. Det er intentionen at Flynderupgård skal indgå som en aktiv og attraktiv del af nationalparken.



Flynderupgård Museet har mange venner og brugere som værdsætter stedets værdier. I forbindelse med kommunalt varslede besparelser på det historiske landbrug, blev det klart at Flynderupgård Museet har endog meget stor lokal opbakning. Særligt er dyreholdet vigtigt for mange af områdets brugere. Politisk blev der herefter fremsat ønske om udvikling af Flynderupgård med plads til åbne, aktive fællesskaber. Den første dialog om fremtidens Flynderupgård blev indledt med Flynderupgårds venner i efteråret. Arbejdet fortsætter i 2019.

Det er en ny tid på Flynderupgård. I forsommeren gik museets mangeårige landmand Leif Rasmussen på pension. Det historiske landbrug, der er en vigtig del af Flynderupgård, har Leif Rasmussen givet et stort bidrag til. Han efterfølges af Camilla Pedersen og Sophie Melgaard. Med ansættelsen af de to landkvin-

der i en delt stilling, prioriteres udviklingen af Flynderupgård.

Bag udviklingen af de lokalhistoriske museer til det mangfoldige museumsvesen, vi har i dag, stod i mange år museumschef Kenno Pedersen. I 2018 modtog Kenno Pedersen Helsingør Medaljen. Den gives for en indsats af særlig fortjenstfuld og værdig karakter, en der har haft stor betydning for et område af eller for hele Helsingør Kommune, og som Helsingør Kommune derfor gerne vil udtrykke særlig anerkendelse overfor. Kenno Pedersen, startede sit virke på Helsingør Bymuseum i 1971 og har igennem årene ydet en vedholdende indsats for at skabe viden om og indsigt i Helsingørs spændende historie.

Sundtoldsmarkedet 2018 indfrie de høje forventninger, vi havde til markedet, og blev et foreløbigt højdepunkt i formidlingen af 1800-tallets Helsingør. Markedet, der blev afholdt den 18. august 2018, blev besøgt af 15.000 gæster. I løbet af de seks år markedet er blevet afholdt har det udviklet sig til en folkelig begivenhed, hvor alle uanset baggrund og alder kan bidrage til fællesskabet omkring kulturarven. Markedet har mange potentialer, også af kommerciel karakter, der endnu ikke er udfoldet. Bag markedet står en gruppe engagerede frivillige, der i samarbejde med museet planlægger og afvikler markedet. På dagen stiller 400 frivillige op. Det er en stor opgave at få alle enderne til at mødes. Siden markedets start i 2012 er det vokset med en forrygende fart. Det er arbejdsopgaverne også. Den primære hovedkraft bag markedet – frivilligkoordinator Merete Nygaard Frederiksen – har gennem årene ydet en næsten overmenneskelig indsats. Merete Nygaard Frederiksen fratrådte efter markedet 2018 for at overlade Sundtoldsmarkedet til nye kræfter. Museerne Helsingør er i en vanskelig økonomisk situation, der betyder at der skal tænkes nyt i forhold til den fremtidige organisering af Sundtoldsmarkedet.

Vilkårene for museernes virksomhed har ændret sig over de sidste år. Helsingør Kommunes kulturanalyse 2018 viste, at Museerne Helsingør i en periode over fem år har fået reduceret

bevillingen af sine tilskud med 13 pct. I samme periode har museerne haft en besøgsfremgang på 26 pct. I anden halvdel af 2018 blev det klart, at museerne ikke kan fortsætte sin virksomhed på samme niveau som tidligere. I de foregående år har museerne fokuseret ressourcerne, således at der er blevet færre, men til gengæld større udstillinger. Frivillighed, der bidrager til museernes virksomhed, er blevet prioriteret. På den måde har museerne kunnet fastholde et højt aktivitetsniveau på trods af færre midler. Udgangspunktet er fortsat at Museerne Helsingør skal drive de bedst mulige museer indenfor de rammer, der nu en gang er, men Museerne står over for store udfordringer, der blev tydelige i 2018.

Besøgstal

Museerne havde i 2018 et samlet besøgstal på 39.018. Helsingør Bymuseum fik besøgt af 5.136 gæster, og 5.388 gæster aflagde Skibsklarerergaarden et besøg. 15.000 besøg-



te Sundtoldsmarkedet den 18. august 2018. Værftsmuseet havde 4.195 gæster, og endelig havde Flynderupgård Museet 6.098 gæster. Det historiske landbrug på Flynderupgård havde 3.201 gæster. Det er en samlet tilbagegang på 12 pct. i forhold til 2017. Baggrunden for tilbagegangen skal blandt andet findes i en nedgang i Værftsmuseets besøgstal efter indførsel af entre, samt at der har været færre børn og unge på besøg i det historiske landbrug i 2018 på grund af generationsskifte.

1. Arbejdsgrundlag

Museerne Helsingør har som formål at drive et statsanerkendt kulturhistorisk museum for nyere tids kulturhistorie i Helsingør Kommune. I 2018 blev Museerne Helsingørs vision den, der vil danne grundlaget for arbejdet i de kommende år.

Det er Museerne Helsingørs mission:

- at være kulturhistorisk museum for Helsingør-egnen.
- at belyse forandringer, variationer og kontinuitet i menneskenes livsvilkår.
- at virke for sikring af Helsingør-egnens kulturarv ved indsamling, registrering, bevaring, forskning og formidling.

Det er Museerne Helsingørs vision:

- at være et fagligt stærkt lokalhistorisk museum, der både kan have regional og national betydning.
- at have fokus på aktuelle og vedkommende temaer med betydning for nutidens forståelse af sammenhængen mellem fortid, nutid og fremtid.
- at arbejde strategisk med kulturarven i byrummet og kulturlandskabet.
- at være en demokratisk institution, der arbejder for mangfoldighed og flerstemmighed.
- at understøtte den lokale selvforståelse og identitet.
- at udvikle og understøtte frivilliges engagement i arbejdet med kulturarven inden for museernes kerneopgaver.

2. Samlinger og arkiv

Museernes samling rummede pr. 31. december 2018 46.530 genstande, ca. 1.100 hylde-meter arkivalisk materiale og ca. 160.000 stk. fotos, grafik og kort og tegninger.



2.1 Registrering

Museerne Helsingør indsamler genstande, arkivalier, fotografier og andet materiale, der dokumenterer livet i Helsingør købstadskommune og Tikøb sognekommune, som ved sammenlægning i 1970 blev til den nuværende Helsingør Kommune. De indkomne genstande og arkivalier bliver løbende beskrevet, registreret og sikret for eftertiden.

I 2018 trådte EU's persondataforordning i kraft. Forordningen skal beskytte borgernes personlige oplysninger. Implementeringen stillede krav til museerne om nye arbejdsgange.

Det var langt fra alt Museerne har haft indflydelse på. Nogle problemer har vi været nødt

til at udskyde løsningen af. Det gælder f.eks. publikumsadgangen til museernes databaser. Skal der være fri adgang til samlingerne via internettet, som er ambitionen, vil det kræve en minutløs gennemgang af samtlige arkiver og genstandsregistreringer for at støvsuge dem for personfølsomme oplysninger. Det har Museerne ikke ressourcer til. Brugere må derfor affinde sig med ventetid, mens personalet fremfinder de arkivalier der efterspørges og sikrer at der ikke udleveres materiale, der er omfattet af beskyttelsen i EU's dataforordning.

Et problem i forbindelse med de nye EU-regler, er at reglerne sætter grænser for hvad offentlige myndigheder må indsamle af oplysninger. Reglen er at offentlige myndigheder og virksomheder kun må samle de absolut nødvendige oplysninger om borgerne. Det er en sympatisk tankegang set i lyset af de omfattende indsamlinger af personlige og følsomme data som firmaer som Google og Facebook igennem de senere år har foretaget. Forordningen udfordrer indsamlingen af historisk dokumentation til gavn for eftertiden. Hvordan dilemmaet skal løses, er der ingen der har et klart svar på endnu. Museerne samler derfor som tidligere, men med særlig opmærksomhed omkring datalovgivningen.

Museerne i Helsingør har på grund af overfyldte magasiner haft stop for indtagelse af genstande til vores samlinger i en årrække. Samlingen øges ganske lidt med mindre genstande og arkivmateriale, der ikke fylder meget. I 2018 lysnede situationen. Med tilføjelsen af små 200 m² til vores fjernmagasin har Museerne fået mulighed for at skabe det nødvendige overblik, sådan at vi igen kan få ledig magasinkapacitet. Den fremtidige indsamling vil stadig være restriktiv. Det skyldes ikke kun pladsforholdene. Museerne og Kulturstyrelsen har for længst indset at de ting der står på museumsmagasinerne ikke kun skal være gamle og usædvanlige, men at de skal have en historie der er relevant for det museum de repræsenterer.

I november blev Museernes hidtidige elektroniske registreringsprogram, Regin, som har tjent landets museer trofast siden introduktionen i 2001, lukket ned for yderligere tilføjelser.

Data fra Regin blev herefter læst over i det nye registreringsprogram SARA, der har en lang række forbedrede funktioner. Museernes samlingsenhed ser frem til at overgå til SARA når der har været afholdt kursus i begyndelsen af 2019.

2.2. Lokalhistorisk Arkiv for Helsingør Kommune

Det Lokalhistoriske Arkiv modtog i 2018 i alt 410 henvendelser fra borgere, myndigheder og institutioner såvel telefonisk som skriftligt. Mange borgere lagde vejen forbi arkivmagasinet for selv at kigge i arkivalierne, besøge arkivets kontor og gøre brug af arkivets foto- og grafiksamling. Henvendelserne koncentrerede sig primært om slægtsforskning og ejendomsundersøgelser. Ved borgeres velvillighed modtog arkivet i 2018 80 donationer. Donationernes indhold spændte vidt. Et enestående

Hit med
Værftshistorien

Hjælp os med at huske fortiden og dagen i går!
Det årlige tilbagevendende arrangement »Arkivernes Dag« står i år i Værftsarkivets tegn. Vi markerer Arkivernes Dag med at invitere Jer ned i Værftsarkivet og helt ind til rækkerne af protokoller og kasser. Har du noget vi mangler?

Kom og mød os på Værftsmuseet ved Kulturværftet, Allégade 2
torsdag den 15. november 2018 kl. 14-18 til en snak!

MUSEERNE HELSINGØR

supplement til arkivets i forvejen fine samling af foreningsarkiver er donationen af Helsingør Snedkerlaugs Arkiv med laugets fornemme skrå fra 1581, mødeprotokollen fra 1660 og laugsladen fra 1667. Væsentlig er også donationen af de tidlige arkivalier fra Søndagsskolen »Helsingør Tekniske Skole« som et markant vidnesbyrd om samtidens voksende behov for teknisk kunnen og nyskabelse.

Arkivet fortsatte i 2018 samarbejdet med Biblioteket Kulturværftet. På Biblioteket kunne borgerne den sidste mandag i måneden møde arkivets faginspektør, der besvarede spørgsmål om byens historie og hjalp med oplysninger fra arkivets databaser og registraturer, som på grund af den nye persondataforordning, som trådte i kraft den 25. maj i 2018, ikke længere kan betjenes af borgerne selv. Samarbejdet med biblioteket muliggør, at borgerne gennem Arkivets kontor kan bestille arkivalier af et mindre omfang til fremlæggelse på Bibliotekets læsesal uden for arkivets åbningstid.

Interessen er stor, når det kommer til lokalhistoriske spørgsmål. Arkivet bistod i 2018 ugeavisen »Nordsjælland« med svar på spørgsmål i avisens brevkasse. Brevkassen blev flittigt brugt til fornøjelse for såvel spørgeren selv som avisens mange læsere. Af stor interesse var også arkivets faginspektørs mange artikler i uge- og dagblade.

Arkivet deltog i 2018 i det landsdækkende arrangement »Arkivernes Dag«. Temaet var i år »Helsingør Værftsarkiv«, hvor borgerne blev inviteret ind mellem rækkerne af værftsarkivalier for at få mulighed for at dykke ned i den historie, som så mange Helsingør-familier i generationer var en del af. I forbindelse med arrangementet modtog Værftsarkivet Skibsingenør K.V. Nielsens samling af dagbøger og optegnelser for hans virke på Helsingør Værft i perioden 1950-70'erne.

Arbejdet i arkivet blev i 2018 bistået af frivillige, der som altid ydede en engageret og stor indsats. Et målrettet arbejde med en digital registrering af arkivets store fotosamling blev sat i værk i foråret og tilrettelagt således, at samlingen løbende kan tages i anvendelse. Projek-

tet er stort og tidskrævende og vil strække sig ind i de kommende år. Det meget omfattende arbejde med indeksering af skibsklarerer K.F. Marstrands korrespondance fortsattes med stor ildhu og muliggør derfor hele tiden en stadig større tilgængelighed og brugbarhed for både private brugere og forskere. Frivillige kræfter gjorde det i 2018 muligt at afslutte den store og tidskrævende opgave med at registrere og digitalisere arkivets samling af fotos fra den gamle Tikøb Kommune. Et projekt, der har muliggjort en hurtig og nem brug af samlingen.

3. Indsamling og erhvervelser

Museerne forøgede i 2018 sin samling med omkring 75 genstande.

Når der trods stop for indsamling alligevel er kommet 144 registrerede genstande i museernes arkiv skyldes det flere ting. For det første indføres nytilkomne genstande til værftsmuseet i blokke, de er samlet ind over længere tid, for det andet er der under revisionen af samlingerne sket en forøgelse i kraft af at genstande, der tidligere var noteret som »Rekvisitter« er blevet opkvalificeret til museumsgenstande. De har hele tiden stået på magasin, de har blot ikke talt med. Endelig har museet i samarbejde med Marienlyst Slots Venner hentet slottets inventar hjem fra opmagasinering og registreret de dele der manglede.

Det reelle tal for samlingstilvæksten er omkring 75 genstande. Det nøjagtige tal kan ikke opgives da museet siden september ikke har kunnet registrere nye genstande. Det efterslæb skal indhentes i løbet af 2019. Blandt de ting museet har modtaget er et betonrelief af Tikøb Kommunes våben som sad på det nu nedrevne kommunekontor i Espergærde. Takket være en tidligere ansat på Kommunekontoret fik museet nedtaget våbenet i sidste øjeblik. Det var anført i lokalplanen at relieffet skulle afleveres til museet, men det var blevet glemt i farten. Helsingør Snedkerlaug afleverede i efteråret deres fine Laugslade og andre remedier (jfr. Arkivarens beretning). Laden er oven i købet fint restaureret og og tingene er en væsentlig



tilføjelse til vore i forvejen fine Købstadshåndværkersamling. Til samlingen af genstande der dokumenterer arbejdet på Helsingør Værft er indkommet model af en kompressor. Der er tale om en stor gennemskåret model, som er fabrikeret på værftet til demonstrationsbrug. Modellen har stået på en oplagringsplads i nogle år og kræver en kærlig hånd, men den er i god stand. Den vejer omkring 800 kg.

2018 blev året hvor en af de længst eksisterende etniske forretninger i Helsingør – Den Kinesiske Grill på Rosenkildevvej, drejede nøglen om. Indehaverne gik på pension.

Museet fulgte forretningens sidste dage, med henblik på at erhverve gade- og vindueskilte til vores samling. Desværre lod det sig ikke gøre at få gadeskiltene ned i nogenlunde hel tilstand, men de håndlavede pris- og reklameskilte fra forretningsvinduet fik museet i hus, takket være en ihærdig borger. Museet har gennemfotograferet forretningen, hvis interiør iflg. ejeren ikke var blevet ændret siden indretningen i 1964. For mange Helsingørnere var forretningens lukning på det nærmeste slutningen af en æra.

3.1. Forskning og undersøgelser

Museerne Helsingør er forpligtet til at forske i emner inden for museernes arbejdsområde. En medarbejder havde i 2018 forskningsorlov i fire måneder.

Museers forskning i 2018, der er igangværende:

Sanden i Helsingør-bydelen der forsvandt

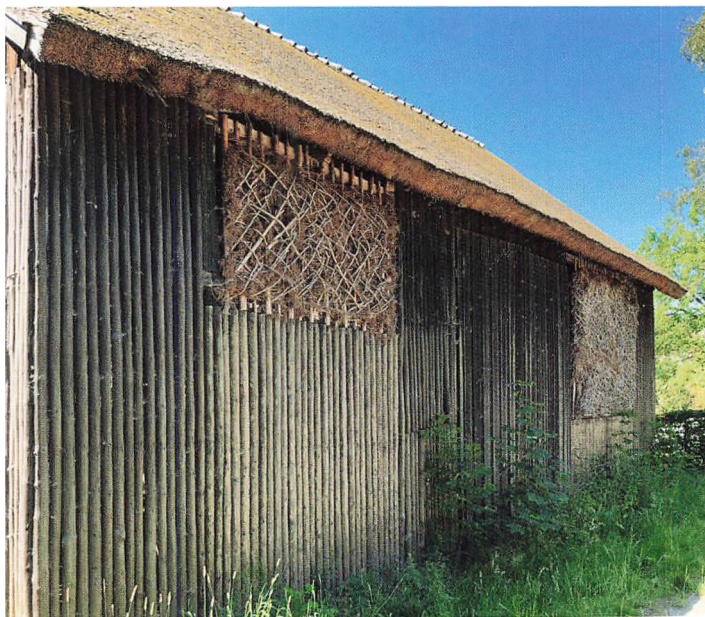
Udføres af registrator Peter M.M. Christensen. Forskningsprojektet er et samarbejde med Liv Appel og Kjartan Langsted, Museum Nordsjælland, og med assistance af volontør Torben Bill-Jessen, Helsingør. Formålet med projektet er at indsamle viden om beboerne og beboersammensætningen i Helsingørs østlige bydel *Sanden*, samt i det omfang det er muligt af fastslå hvem der boede hvor. Bydelen »Sanden« lå øst for den nuværende Allegade og strakte sig fra Lappen i nord til kysten ved den nuværende Stengade i syd. Mod øst afgrænsedes byen af et hegn og siden en mur mod Kronborg. Bebyggelsen af området var kun sporadisk indtil Frederik 2. begyndte opførelsen af det nye Kronborg omkring 1575 og selv om man i 1650 kunne tale om en regulær bydel, blev store dele nedrevet i forbindelse med den svenske belejring og erobring af Kronborg i 1658. Den resterende del blev stærkt beskadiget, og blev herefter nedlagt. Det er projektets hypotese at udbygningen af Sanden tog fart i midten af 1570erne hvor en del af de håndværkere og mestre der blev indforskrivet til byggeriet af Kronborg, fik jord af kongen i området. Efter Kronborgs færdiggørelse forsvandt en del af disse håndværkere – især det udenlandske element, og bydelen kom i højere grad til at ligne det øvrige Helsingør. Projektet inddrager en kilde som ikke tidligere er bragt i anvendelse i forskningen omkring Helsingør. Dette gælder især Sct. Mariæ Kirkes regnskaber, som er væsentlige, fordi kirken fik en del jord på Sanden af Kongen i forbindelse med at den blev overdraget til den tyske menighed i 1576.

Fællesskab og forskelligheder; identitetsforhandlinger i anledning af Helsingørs købstadsjubileum 1926

Forskningsprojektet »Fællesskab og forskelligheder« udføres af formidlingsleder og museumsinspektør Iben Vyff. Projektet er en analyse af de forskellige identiteter og selvforståelser, der hen over sommeren 1926 blev udtrykt i forbindelse med fejringen af Helsingørs 500-års

4.1 Forvaltning af den faste kulturarv

Museerne Helsingør skal medvirke til sikring af kulturarven i forbindelse med den fysiske planlægning og forberedelse af bygge- og anlægsarbejder i henhold til museumslovens kapitel 8. Museerne rådgiver både private og Helsingør Kommune i forhold vedrørende bygningskulturarven.



Også i 2018 behandlede Museerne flere sager, hvoraf de væsentligste omtales her.

Den bevaringsværdige barkladede ved den fredede skovridergård Valdemarslund ved Gurre blev i 2018 truet kulturarv. En virksomhed havde ansøgt om »etablering af en terapihave for terapeutiske forløb for personer med stress, angst, depression eller kronisk sygdom«. Det var ønsket bl.a. at ombygge den ene side af laden til glasfacade. Laden fremstår såvel i det indre som det ydre i sin oprindelige form. Museerne frarådede ombygning, da laden repræsenterer et betydeligt element i Nordsjællands forsthistorie og er bevaringsværdig såvel det ydre som det indre med sine trækonstruktioner. De efterhånden særegne, af eneris flettede gavle og andre partier, ses i dag kun på bygningen ved Valdemarslund og på en tilsvarende bygning ved Gl.

Skovhus på Roevej i Hellebækskoven. De var i det 18. og 19. århundrede almindelige opbygninger i Nordsjælland, hvor der var behov for udluftning af tagetagen f.eks. når den benyttes til opbevaring af hø og halm. En ombygning som ønsket vil hindre forståelsen for og af bygningens oprindelige funktion og ødelægge den kulturhistoriske formidlingsværdi, den særegne bygning har. Sagen er endnu ikke afgjort.

I 2018 faldt en af den gamle købstadskommunes mest betydningsfulde kulturarvsværdier, det navnkundige Julebækshus, der i århundreder har fungeret som traktørsted for helsingoranerne. Stedet har blandt andet været rammen om de traditionelle pinsefester og for store Sankthans-fester. En privat investor havde købt Julebækshuset af skovvæsenet og fået tilladelse til at nedrive det til fordel for en ny, betydeligt større villabygning. Museet forsøgte forgæves at overbevise parterne om det stærkt uheldige ved nedrivning af en så – og ikke mindst for nationalparken – væsentlig kulturmiljøværdi. Huset blev nedrevet og det nye hus står der nu.

I efteråret 2018 var der planer om nedrivning af endnu et af Helsingørs gamle huse, Lundegade 4, der består af lave forhuse mod gaden og et større baghus. Husene omkranser en markstensbelagt gårdsplads, der sammen med forhusene kan dateres til midten af det 18. århundrede. Bygningerne har ikke været vedligeholdt i en længere årrække og er kritisk forfaldne. Ejeren ønskede derfor nedrivning til fordel for nyt boligbyggeri. Efter en nærmere bygningsmæssig og arkivalisk undersøgelse anbefalede Museerne en restaurering af de bevaringsværdige bygninger i stedet for at lade dem nedrive. En nænsom restaurering vil sikre, at ejendommen vil bidrage positivt til fortællingen om Helsingørs historie. Da huset er bevaringsværdigt med en SAVE-værdi på 4 og ikke er fredet, har museet ikke mulighed for at forhindre en nedrivning.

En pudsig sag drejer sig om en forsvunden fiskestadesten ud for Strandvejen 340 i Espergærde. Tidligere vejchef, Jesper Christensen, gjorde museerne opmærksom på, at stadesten



nr. 11 var forsvundet i forbindelse med nedrivning af et hus på grunden. Fiskestadenestenen fortæller en særlig historie om fiskeriet i Øresund og statsmagts regulering. Fra Helsingør til Smidstrup var der i alt 33 stader. Staderne havde fra 1682 fået numre og fæsterne var underlagt betaling af skat og fæsteafgift. Senere blev staderne solgt til fiskerne som almindelig tinglyst ejendom. For at markere staderne, opsatte man stadesten med indhuggede numre og bogstaverne FS for fiskestade. I Helsingør kommune er »samlingen« af stadesten langs strandvejen næsten komplet, men nu mangler FS 11. Endnu er det ikke lykkedes at finde den forsvundne sten.

Museerne fungerede i 2018 fortsat som konsulent for kommunens Center for By, Land og Vand, i forbindelse med navngivning af nye veje. Rådgivningen tager normalt udgangspunkt i gamle stednavne, der har været benyttet i området og ofte i dag er glemt. På den måde kan de nye vejnavne vække til eftertanke og blive en døgnåben formidling af kulturhistorien. I 2018 gav museet således forslag til to vejnavne til et boligområde ved Esrumvej og

et boligområde ved Skibstrup. Lokalhistorien blev endnu mere nærværende på Værftsområdet i 2018, da Helsingør Kommune valgte at følge tidligere redaktør og aktiv ved Værftsmuseet Bent Jørgensens forslag om navngivning af to lokaliteter efter fagforeningsmænd, der havde sat deres betydelige aftryk på Helsingør Værft og dets udvikling. Den 22. november 2018 blev Georg Poulsens Plads og Thomas Niensens Passage indviet.

Museerne samarbejdede i 2017 med Center for By, Land og Vand i forbindelse med klimasikring af bykernen, hvor der var aktuelle planer om nye belægnings- og udnyttelse af eventuelt bevarede slam- og stenkister fra 17-1800-tallet. Tidligere fandt Museum Nordsjælland en bevaret stenkiste i Strandgade. På Museerne Helsingør er de skriftlige kilder efterfølgende blevet gennemgået, der har vist sig at give oplysning om adskillige stenkister andre steder i byen. Planerne blev sat i bero, men er af centrets Team Byudvikling besluttet genoptaget i 2019; i første omgang med omlægning af Hestemøllestræde i forbindelse med et byrumsprojekt, hvor belægnings-, belysning og øvrigt byrumsinventar skal udskiftes. I december 2018 genoptog Museerne Helsingør derfor samarbejdet med nævnte center og vi venter os meget af dette arbejde.

4.2 Konserverings- og bevaringsarbejde

I august 2017 måtte Museerne Helsingør pludselig og midt i ferietiden rømme vores store magasin på Hellebæk Avlsgård. Den bygning som Museerne fik stillet til rådighed af Helsingør Kommune som nyt magasin, var på 600 m² men kun delvis ledig. Som resultat måtte der lukkes for næsten al tilgang til genstandssamlingen. I september fik museet rådighed over hele bygningen. 2019 vil gå med at udnytte dette areal, der giver mulighed for at genstandene kan opstilles på en mere overskuelig og tilgængelig måde. Næste punkt bliver at vurdere samlingen kritisk. Der er i tidens løb indtaget genstande i samlingen, der ikke er så relevante, som de dengang så ud til. Det er en meget omstændelig proces at udskille genstan-

de der allerede er indgået i samlingerne, men det er en nødvendig proces, som skal forhindre at der bruges tid og kræfter på at bevare ting der ikke hører hjemme i Museerne Helsingør samlinger.

5. Formidling

2018 bød Museerne Helsingør på velkendte såvel som nye aktiviteter.



5.1 Udstillinger og aktiviteter

I 2018 viste museerne 4 særudstillinger:

1. *Mennesker og Huse i Dalsborg ejerlaug.* – Særudstilling på Flynderupgård Museet af lokalhistoriker Kjeld Damgaard. Udstillingen blev vist i perioden 8. januar til 2. april.
2. *Magtens landskab – på sporet af Kongernes Nordsjælland.* I anledningen af åbningen af Nationalpark Kongernes Nordsjælland gik Museerne Helsingør på jagt efter nogle af de spor, fortidens magthavere har efterladt sig i Helsingør Kommune. I udstillingen udpeges magtens aftryk tolv forskellige steder i området og viser vej, ud i magtens landskab. Udstillingen blev åbnet af borgmester Benedikte Kiær 2. juni og kan stadig opleves.
3. *Simon Spies – Helsingørdrengen der fik vinger.* Særudstilling på Bymuseet 1. juni 2017 til 31. maj 2019.
4. *Porten til verden – DFDS i 150 år.* Særudstilling på Værftsmuseet, der i 2018 blev gjort til en fast del af udstillingen.

Erindringskøkkenet. Spisestuen på Flynderupgård. Museet fortsatte arbejdet med at levendegøre historien gennem smagsløgene. Ud over den daglige åbningstid med servering af dagens ret og tallerkener med udgangspunkt i museets fortællinger, blev højtider markeret og der blev arrangeret aftenåbninger med særlige temaer. »Fra Vestindien som blind passager« to temaaftener i februar og marts. Påsken blev markeret med påskefrokost anno 1955 og pinsen med sild og snaps. I august var der »Sommersang i laden«, oktobers temaaften var »Jagtmad i 1800-tallet« og i november var der traditionen tro andesteg på bordet. Årets julefrokoster tog udgangspunkt i julen, som den var i 1920'erne med julesul.

Det historiske landbrug på Flynderupgård er et besøgslandbrug med en bevaringsbesætning. I staldene og på markerne kunne gæsterne i 2018 møde den jyske hest, dansk rød malkeko, landfår, ænder, gæs og høns af racen Hvide Italiener. På jordene blev der sået byg og sat kartofler. Skoleklasserne fra 0.-7. klasse besøgte landbru-

get året igennem i forbindelse med undervisning, særligt i efteråret hvor der var mulighed for at komme med landmanden i marken og tage kartofler op.

Museerne Helsingør på sociale medier

Museerne Helsingør har profiler på Facebook og på Instagram. På Facebook kunne man i 2018 finde opslag om aktuelle udstillinger og aktiviteter, som også oprettes som begivenheder på de fire udstillingssteder samt i Spisestuen og i det historiske landbrug. Det er også her, vi formidler mindre historier om lokale historiske begivenheder og genstande. Bl.a. fortalte vi her historien om en gravsten, der af ukendte årsager står i Skibsklarerergaardens gård <https://www.facebook.com/MuseerneHelsingor/photos/a.183646538468021/1088684577964208/?type=3&theater>

Museerne har 884 følgere på Facebook pr. 31.12.2018.

På Instagram formidles historier, genstande, aktiviteter og »bag kulisserne« i billeder. Ved en målrettet brug af hashtags er mulighederne for at nå bredt ud store, hvilket vi bl.a. så på et opslag, også fra Skibsklarerergaarden, med et billede af en farvearkæologisk undersøgelse. Billedet blev lagt op som et bidrag til den internationale konserverings- og restaureringsdag 14. oktober: <https://www.instagram.com/museernehelsingor/?hl=da>

Og ellers er fotos af de historiske husdyr altid populære.

Museerne har 1.010 følgere på Instagram pr. 31.12.2018.

5.2 Udvikling af museernes formidling

Udviklingen af Værftsmuseet til et nationalt museum for værftshistorien fortsatte i 2018. Prospektet for det nye museum blev færdiggjort og fremlagt for Kulturudvalget. Museerne har nedsat en strategisk udviklingsgruppe bestående af erfarne folk fra det maritime erhvervsliv, fagforeninger og museumsbranchen, der i 2018 vejledte Museerne i den videre fondsøgning og udvikling. I samspil med gruppen udarbejdede

Museerne en fondsøgningsstrategi og udpegede en række relevante fonde. I slutningen af 2018 blev de første fonde kontaktet.

5.3 Arrangementer

Skolernes vinterferie, sommerferie og efterårsferie

I vinterferien (uge 7) inviterede vi atter indenfor til aktiviteter. På Skibsklarerergaarden kunne man prøve kræfter med to gamle håndværk, hakning og knipling, da frivillige sad klar til at lære fra sig. Herudover kunne man klippe silhuetter med inspiration i Franz Liborius Schmitzts klip fra ca. 1810, der hænger i udstillingen. På Flynderupgård Museet satte vi fokus på vintertidens sysler. I gårdens værksted kunne børn lave fuglekugler, fuglehuse, træsværd og skibe og de kunne kærne smør og male mel.

I første uge af skolernes sommerferie var der aktiviteter på Flynderupgård, hvor børn kunne blive karl og pige for en dag. Aktiviteterne bestod blandt andet i at slå reb, smede søm, skrælle kartofler, og i opvask og håndvask af tøj i museets vaskevugge.

Efterårsferien (uge 42) på Flynderupgård var kartoffelferie. Her havde børn og voksne mulighed for at tage med i marken og tage kartofler op, sådan som det var almindeligt i efterårsferien på landet tidligere. Endnu en gang viste både sommer- og efterårsferien på Flynderupgård deres potentiale som arrangementer, der forener bedsteforældre og børnebørn og som byder på et rum for eftertænksomhed, ude på landet tæt på byen.

Anna Paulines Rejse – »fra Vestindisk slave til Dansk borger«

I samarbejde med Helsingør Teater blev den historiske forestilling med skuespiller Sofie Walbom opført på Flynderupgård den 22. februar.

Fyraftensfortællinger

Værftsmuseet afholdt to fyraftensfortællinger i 2018. Den 15. marts fortalte forhenværende kaptajn, Niels Arendal Jensen, om færgen M/F

Kong Frederik IX. Den 25. oktober fortalte direktør Finn Wollesen fra skibstegnestuen Knud E. Hansen om firmaets spændende historie og dets aktiviteter i dag. Desuden om samarbejdet med Helsingør Skibsværft, hvor firmaets grundlægger Knud E. Hansen startede sin karriere som ingeniør.

Ingen kan lave det perfekte

6. maj inviterede Værftsmuseet i samarbejde med Helsingør Kommunes Biblioteker til Portrætfilm og møde med Hans Pauli Olsen, den færøske skulptør, der har lavet skulpturen »Værftsarbejderne«.

Historiske Træskibsdage. I dagene 18-20. maj var Helsingør vært for Dansk Træskibssammenslutnings pinsestævne. Museerne bidrog med et mini Sundtoldsmarked med aktører i historiske dragter og 3 boder på Kongekajen i Helsingør.

Byvandring

Hver onsdag i juni, juli og august var der byvandring i Helsingør med museets guide som vægter i historisk dragt.

Grundlovsdag

Traditionen tro var der ikke-politisk festligholdelse af Grundlovsdag. Dagen blev fejret med musik, korsang, grundlovsdessert og tale ved Nicolai Vædele, formand for det maritimhistoriske værksted – Hal 16.

Før fuld skrue

26. juli havde Værftsmuseet værktøjet klar til børn der kom og byggede træskibe og lavede flaskeposter. Som en festlig afslutning blev skibene søsat i vandbassin på Den Røde Plads. Arrangementet var et samarbejde mellem Værftsmuseet og børnebiblioteket på Kulturværftet.



Til middag hos Simmelkjær anno 1818

Aftenen før Sundtoldsmarkedet slog vi endnu en gang dørene op til en historisk middag anno 1818. Odd Fellow logen, Strandgade 95 var den smukke ramme. Menuen var i år sammensat på baggrund af såkaldte Kjøkkensedler fra C. Jacobsens »Nye Kogebog for store og smaae Huusholdninger« (1815) og bød bl.a. på skåren kalvetunge, farseret and og risbudding, alt sammen tilberedt af Spisestuen.

Sundtolden i børnehøjde

Sanse og undervisningsaktiviteter for børn i forbindelse med Sundtoldsmarkedet blev afholdt den 17. august 2018. Arrangement er nærmere omtalt andet sted i beretningen.

Sundtoldsmarked 2018 blev afholdt lørdag den 18. august på havnepladsen ved Strandgade og Kongekajen. Museerne har gennem de sidste 6 år udviklet markedets formidling, der skal give gæsterne en oplevelse af at besøge i 1800-tallets Helsingør. 15.000 gæster besøgte markedet og kunne gå på opdagelse i markedsboderne, se historiske sejlskibe og markedsøggl. Videre var der 37 åbne gårde i den historiske bymidte, byvandring, guidede omvisninger i kirkerne og udstilling på biblioteket. Som optakt til markedet var der foredrag den 15. og 16. august, vandringer på kirkegården i Helsingør samt udstillingen »Pesten« på Biblioteket Kulturværftet.

Høstfest og marked lørdag den 8. september var der høstfest og marked på Flynderupgård i samarbejde med Flynderupgårds Venner. Ved høstfesten serveredes traditionen tro gammeldags flæskesteg og Ryttergårdens spillemænd sørgede for musikken. I handelsboderne på gårdspladsen var der salg af bl.a. honning, keramik, pileflet, syltede varer og andre lokale specialiteter. Der var hestevognskørsel, historiske lege og tumlehalv til børnene.

Kulturnat

Museerne deltog i årets Kulturnat i Helsingør. På Bymuseet inviterede dansk-spansk kulturforening indenfor til musik og smagsprøver. To

Spies-stewardesser bød på Sangria i forbindelse med Spies-udstillingen. På Værftet var der kaffe på kanden og de tidligere værftsarbejdere fortalte anekdoter fra værftstiden.

Knejpe Festivalen

Skibsklarerergaarden huser Helsingørs ældste udkænkingssted, der blev vakt til live under Knejpe Festival den 6. og 7. oktober. I skipperstuen på Skibsklarerergaarden var der fællesang og knejpestemning.

Arkivernes dag. 15. november afholdtes på Værftsmuseet – med temaet »hit med værftshistorien« – foredrag af fhv. redaktør Bent Jørgensen og museumsinspektør Niels Hein.

Jul. Skibsklarerergaarden dannede rammen om tolv fortælleforestillinger med titlen »Det Bimler og Bamler – sandfærdige nissefortællinger, fortalt af en fortællernisse af anden grad«. 10 forestillinger henvendte sig til skolernes yngste klasser, mens 2 forestillinger var offentlige.

5.4 Frivilligt arbejde

I en årrække har museerne prioriteret samarbejdet med frivillige. I 2012 blev der ansat en frivilligkoordinator og formuleret en frivilligpolitik. Det har stor betydning at flere frivillige gennem de sidste år har engageret sig i museernes arbejde. I 2018 var det tid til en gennemgang af rammerne for samarbejdet. I løbet af året fik de fleste frivilligrupper egne frivillige ledere og tovholdere, der holdt regelmæssige møder med museets medarbejdere omkring arbejdets tilrettelæggelse. Flynderupgårds frivillige besluttede, at gruppen fremover er frivillige gennem Flynderupgårds Venner, der tilrettelægger arbejdet i samarbejde med museets medarbejdere. I efteråret 2018 blev stillingen som frivilligkoordinator vakant og kunne af økonomiske grunde ikke umiddelbart genbesættes.

Frivillige ydede i 2018 på flere områder et vigtigt bidrag til museernes virksomhed. På Værftsmuseets stod frivillige tidligere værftsarbejdere for omvisning af museets gæster både i



åbningstiden og ved omvisninger af grupper. I Værftsmuseets arkiv og samlinger hjalp frivillige med ordning, scanning og registrering. Museet Skibsklarerergaarden korps af engagerede omvisere tog også i 2018 godt mod museets gæster. Bag kulisserne arbejdede Sundtoldsmarkedets planlægningsgruppe og systue. Grupperne yder en stor indsats i forbindelse med forberedelsen og gennemførelsen af Sundtoldsmarkedet. Flynderupgård Museets frivillige løste igennem året håndværksmæssige opgaver på gården og erindringskøkkenet fik hjælp fra syltegruppen til fremstilling af syltetøj, eddike ol. I skolernes ferier formidlede de frivillige sysler og børns pligter på landet i første halvdel af 1900-tallet. I lokalarkivet fortsatte arbejdet med registrering af Vilhelm Marstrands arkiv samt med digitalisering af museets store fotosamling, som er omtalt andet sted i beretningen. Også indenfor de administrative opgaver fik Museerne kvalificeret hjælp af frivillige, der påtog sig indberetning af besøgstal, bilagskontrol og juridisk bistand.

5.5 Undervisning

Undervisning på Museerne Helsingør havde i det foregående år fokus på praksis. Undervis-

ningstilbuddene, der i 2017 blev færdiggjort i projektet Kultur på vej, blev udsendt til skoler og pædagogiske læringskonsulenter. For at fremme tilslutningen til undervisningstilbudene blev der holdt møder med læringskonsulenterne og indledt samarbejde med enkelte lærere. I efteråret 2018 viste de lokale skoler interesse for museerne, der blev booket undervisningsforløb og ca. 400 elever deltog i forløbene. Indskoling, grundskole og udskoling var repræsenteret og et par gymnasieklasser. Skibsklarerergaarden og byrummet blev brugt som empiri for kildekritik, spor for historiedetektiver og som argumentation for historisk fortælling. To store projekter blev gennemført i 2018:



Køjesækken

I årets begyndelse blev Helsingør Kommunes børnehaveklasse tilbudt besøg på museerne. Ca. 500 elever deltog i projektet »køjesækken«. Projektet var et samarbejde mellem Museerne Helsingør, storytelleren André Andersen og børnekulturkonsulenten for Helsingør Kommune.

Forløbet for klasserne var delt mellem klasse og museum. I klassen fik de besøg af André Andersen, der gav eleverne første halvdel af fortæl-

lingen om sømanden Ruben van der Roefarht, sundtold, Helsingør og endelig om klarererfamiliens datter. Fiktivt, humoristisk og funderet i genstande på museet. På museet fik eleverne bundet tråde mellem fortællingen om sømanden og den historiske fortælling, der er i fokus på Skibsklarerergaarden. Forløbet blev taget godt imod af elever og lærere. Den efterfølgende evaluering viste blandt andet styrken i det eksterne læringsrum og mødet med fortidens genstande.

Der kan læses en mere uddybende oplevelse af forløbet på: <https://www.folkeskolen.dk/629644/med-soemand-ruben-og-hans-koeje-saek-tilbage-i-historien>

Sundtoldsmarkedet

I år udbød museerne igen undervisning til børnehaver og folkeskolens 5. og 6. klasser. Fredagen før sundtoldsmarkedet mødte klasserne ind til workshops om vasketøj, kapere, vandforbrug, sporjagt, kildekritik og en vandring rundt i byen. Helsingør Skoles afdeling »Skolen i Bymidten« deltog i projektet og byggede videre på det ved at sende klasserne i skole om lørdagen på Sundtoldsmarkedet.

Kommunens ældste børnehalebørn blev inviteret til at deltage i »Sundtolden i Børnehøjde«, fredagen inden selve Sundtoldsmarked. Arrangementet gav et indblik af livet i Sundtoldstiden, hvor børnene lugtede, følte og smagte på historien. Bl.a. besøgte de museets vaskekoner, og børnene hjalp med at vaske tøj i vaskevuggen og ophængning til tørring. En anden aktivitet var at rulle tønder og bære sække ned til havnen, der var mulighed for at smage på beskøjter og lugte til sild. Tilbagemeldingerne på aktiviteterne har været meget positive. Det er tredje år, hvor Museerne har tilbudt arrangementet. Det er tydeligt at det er blevet et kendt arrangement

i børnehaverne, som man prioriterer at deltage i, også selv om det ligger på en ellers utraditionel turdag, fredag. I alt deltog 121 børn fra 11 institutioner med deres voksne.

6. Sponsorer og bevillinger

Museerne Helsingør modtog i 2018 støtte fra flere sider til arbejdet fra Conrad Nellemann og hustrus Mindelegat, DFDS, Provisor Cand. Pharm. Ove Lund og Inger Elisabeth Lund's Fond, Helsingør Museumsforening, Sundtoldens Venner og Flynderupgårds Venner.

Sundtoldsmarkedet blev støttet af en lang række virksomheder, enkeltpersoner og fonde. Markedets historiske systue modtog igen støtte fra Fonden Ragnhild Bruun, derudover modtog markedet støtte fra Home-Løgstrup & Thomsen A/S, Danbolig – Larsen og Nielsen, Place2Live – Høegh & Friis, EDC – Poul Erik Bech, Petersen Ure Smykker, Stjerneoptik, Michael Find, Cafeteria San Remo, Cafe Ameci Miei, Bache Vin, Outdoor Season, Stengade Apotek, Strandhuset, Guys & Dolls, Brostræde Is, Photo Care, Helsingør Handel, Party Butikken, Sv. Mortensens Eftf., Tibberup Høkeren, Slagter Jensen, Backe Vin, Sæbe Damen, Chaplin, Cafe Dix, Madam Sprunk, Cafe Olai, Danske Bank, Borgerkroen, Strandborg, Nykredit, Helsingør Hælebar, Handelsbanken, Arbejdernes Landsbank, Levende Lys, Femail Aps, Strandgades Vinhandel, Lynhjems Eftf., Slagter Baagø, Mr. August Aps, Tatoosmeden, Nordkystens Autocenter A/S, Helsingør Bilcenter, Ivar Jensen Autogummi A/S, Helsingør Turisttrafik, Nordea, Kvickly, Vandkanten, Helsingør Bilhus, Bilhuset ELMER, Kronborg Auto, Jobo Bilcenter A/S.

